AZƏRBAYCAN MƏKTƏBİ

Elmi-nəzəri, pedaqoji jurnal

2016
№ 2 (672)
(mart-aprel)

1924-cü ildən çıxır

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 5 may 1996-cı il tarixli Nizamnaməsi ilə təsdiq olunmuşdur. Ədliyyə Nazirliyi üzrə dövlət qeydiyyatı № 11/3165

Redaksiyanın ünvanı:
Az1025, Bakı şəhəri, A.Cəlilov küçəsi, 22 (Təhsil Problemləri İnstitutunun binası, otaq 410)

Telefon/Faks
(012) 496-74-19
(012) 496-74-20

E-mail:
azarbaycan.maktabijurnali.24@mail.ru

Rekvizitlər:
Kapital Bankın Rabitə Filialı
h/h AZ83AIIB45810013441800004118
VÖEN: 9900003611
Bankın rekvizitləri:
Kod: 200189
m/hAZ37NABZ01350100000000001944
SWIFT: Bik AIIBAZ2X

Jurnal redaksiyada yığılıb səhifələnmiş, ARTPİ-nin Təhsil Texnologiyaları Mərkəzində çap olunmuşdur.

Təsisçi
Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

B U N Ö M R Ə D Ə

LİSENZİYA № 022589

Jurnal Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının qərarı ilə tövsiyə edilən nəşrlər siyahısına daxil edilmişdir.

Jurnal akademik Mehdi Mehdizadə mükafatı laureatı adına layiq görülmüşdür.

Redaksiyanın əlaqə telefonları: 496-74-20; 496-74-19

Redaksiyanın ünvanı: Bakı ş., Afiyəddin Cəlilov küçəsi, 22 (Təhsil Problemləri İnstitutunun binası, 409, 410 və 411-ci otaqlar). İndeks AZ 1025
Kağız formatı 70x108 1/16 Sifariş: 12

Jurnal redaksiyanın kompüter mərkəzində yığılıb səhifələnmiş, ARTPİ-nin Təhsil Texnologiyaları Mərkəzində çap olunmuşdur.

В этом номере

In this number

TÜRK XALQLARI TARİXİNDƏ ƏN PARLAQ HADİSƏ

Adil Babayev,
Azərbaycan Dillər Universitetinin professoru, filologiya üzrə elmlər doktoru

Açar sözlər: *əlifba, Bakı, türk, qurultay, türkoloji.*
Ключевые слова: *алфавит, Баку, турецкий, съезд, тюркологический.*
Key words: *alphabet, Baku, turkish, congress, turkic studies.*

Birinci Türkoloji qurultay dövrünün ən möhtəşəm hadisələrindən biri kimi yadda qalmışdır. 1926-cı il fevralın 26-dan martın 6-dək olan müddətdə davam edən bu qurultayda çox mühüm ortaq məsələlər müzakirə edilmişdir. Qurultayda Azərbaycanla yanaşı Türkiyə, Macarıstan, Tatarıstan, Almaniya və digər ölkələrdən geniş tərkibdə nümayəndə heyətləri iştirak etmişdir. Burada türkologiyaya ən geniş baxışlar nümayiş etdirilmişdir. Qurultayın latın əlifbasına keçidlə bağlı olan qərarı xüsusi qeyd olunmalıdır. Azərbaycan yazısı problemi, demək olar ki, bütün savadlı ziyalıları düşündürən elmi-praktik məsələ idi. M.Kaşğaridən üzübəri özbək Ə.Nəvaidən, azərbaycanlı M.Füzulidən, türk Münif Paşadan başlamış türk dilinin tədrisi ilə məşğul olanların hamısı ərəb əlifbasının türk dilinə yaramadığını göstərmişlər. XIX əsrdə M.F.Axundzadə bu məsələni bütün Zaqafqaziya, İran və Türkiyə miqyasına çıxarıb böyük bir hərəkata çevirmişdi. Bu hərəkat öz ardınca M.Şahtaxtlı, M.Mahmudbəyov, S.Vəlibəyov, N.Nərimanov, C.Məmmədquluzadə, Ü.Hacıbəyli və onlarla başqa ziyalıları da aparırdı. Lakin yeni əlifba ideyası çoxlarının şüuruna hakim kəsilsə də, bu iş dövlət səviyyəsinə qaldırılmadığı üçün səmərəsiz qalırdı. Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan cəmi 1 il 8 ay sonra XKS tərəfindən bu məsələnin müzakirə edilib dövlət səviyyəsində həll olunmasına qərar verildi. Əlifba məsələsində fikirlər isə yenə də haçalanmışdı. Bir qrup iddia edirdi ki, ərəb əlifbasını islah etmək, ona müxtəlif sait səslər artırmaqla kifayətlənmək lazımdır. Bir qrup ziyalı, o cümlədən S.Ağamalıoğlu, M.Şahtaxtlı, T.Şahbazi, C.Məmmədquluzadə, Ü.Hacıbəyli, F.Ağazadə Şərqli, S.Vəlibəyov qəti şəkildə köhnə əlifbadan birdəfəlik qurtarmağı, latın qrafikası əsasında yeni əlifbaya keçməyi tələb edirdi.

1922-ci il yanvarın 6-da Azərbaycan ziyalılarının iclasında N.Nərimanovun təşəbbüsü ilə “latınçılar” “islahçılara” yeni əlifbanın zəruriliyini sübut edə bildilər. Latınçıların təşəbbüsü ilə yeni əlifbaya keçmək üçün xüsusi bir komissiya yaradıldı.

Komissiyaya aşağıdakı ziyalılar daxil idi: Fərhad Ağazadə (sədr); Xudadat bəy Məlikaslanov (sədrin müavini); Məhəmməd Əmin Əfəndizadə (katib). Üzvlər: Həmid bəy Şahtaxtinski, Azad bəy Əmirov, Əhməd bəy Pepinov, Abdulla Tağızadə və Hüseyn İsrafilbəyov. Bu komissiya çox fəal işləyərək latın əlifbasının üstünlüklərini sübut edir, latın hərflərini dilimizə uyğunlaşdırır, “Kommunist” qəzeti və başqa mətbu orqanlarda elmi məqalələrlə çıxış edirdilər (2).

1922-ci ilin mart ayında N.Nərimanovun təklifi ilə S.Ağamalıoğlunun rəhbər-

lik etdiyi bir komissiya yarandı. Həmin ilin iyul ayında komissiya Yeni Türk Əlifbası Komitəsinə (YTƏK) çevrildi. Bu komitə qəzet və jurnalların yeni əlifbaya keçməsi, mətbəələrdə latın şriftli maşınların quraşdırılması işində müəyyən uğurlar qazanmışdı. YTƏK-in təklifi ilə Azərbaycan MİK 1922-ci il oktyabrın 20-də idarə və müəssisələrin kargüzarlıq işlərinin yeni və köhnə əlifba ilə paralel işlədilməsi haqqında dekret verdi. Həmin ildən "Yeni yol" qəzeti latın əlifbası ilə nəşr edilməyə başladı. Bununla belə, hələ latın əlifbasının tam uğurlu şəkildə qəbul edilməsindən danışmaq olmazdı. Çünki latın əlifbasının özündə belə dilimizin bir sıra sait və samit səslərini göstərən hərfi işarələr yox idi. Bu məqsədlə YTƏK-in sədri S.Ağamalıoğlu professor B.Çobanzadəni Bakıya dəvət etmişdi. 1924-cü ilin sentyabr ayında Bakıya gələn B.Çobanzadə "Yeni yol" qəzeti müxbirinin suallarına belə cavab vermişdi: "Mən Bakıya təzə gəlmişəm... Burada məktəblər daha əsri, daha əməli və xalqa yaxındır... Türklər məlum olduğu üzrə şimdiyə kadar 13 əlifba kullanmışlar və bunların heç birisi türk dilinin təbiət və üzviyyətinə uyğun olmamışdır. Bunların ən fənasını saymaq mümkündür... Ərəb əlifbası bu gün təmiz və xalq türkcəsilə yazmaq istəyən adamların işinə gəlməz. Çürük təməl üzərində yeni bina qurmaq, yəni bütün mahiyyəti ilə dilimizə uymayan ərəb əlifbasını islah etmək gücdür. Ərəb əlifbasını islah etmək, yalnız yeni hərflər icad etmək deyil, bəlkə bütün sistemi dəyişmək məsələsidir ki, bu təqdirdə yeni bir əlifba meydana gətirmiş oluruz. Latın əlifbası xaricdən əvvəl Azərbaycanda tam müvəffəqiyyət qazanmalıdır" (3).

Alim yeni əlifbanın gələcəkdə milli mədəniyyətimizin inkişafına misli görünməmiş dərəcədə kömək edəcəyinə marağını həmin müsahibəsində demişdi: "Yeni və dilimizin qanunlarına uyğun bir əlifba xalq dili ilə ədəbi üslub arasında divarı yıxaraq vahid bir maarif və ziyalı sinif yetişdirəcəkdir ki, çox keçmədən bunlar bütün xalq arasında elmin və texnikanın mənfəətlərini nəşr və ümumiləşdirə bilərlər. Çox qolay isbat etmək olar ki, ərəb əlifbası bizi ərəb dili və ədəbiyyatı ilə sıxı-sıxıya bağlamış və türk xalq dilinin ədəbiləşməsinə mane olmuşdur. Latın əlifbasının ən böyük məziyyətlərindən biri dilimizin əcnəbilər tərəfindən çabuk öyrənilməsinə və bu sürətlə ədəbiyyatımızın millətlər arasında bir yer olmasına yardım etməsidir".

Bu müsahibəsində o, əlifba məsələsini geniş bir qurultay miqyasında həll etməyi lazım bilirdi.

Yeni Türk Əlifbası layihəsi üzərində qızğın iş gedirdi. 1925-ci il sentyabrın 15-də Moskvada S.Ağamalıoğlunun sədrliyi ilə keçən şərqşünasların iclası yeni əlifbaya keçmək üçün bütün ölkə türkoloqlarının iştirak edə biləcəyi bir qurultay çağırmaq haqqında qərar qəbul etdi. Bu qurultayı çağırmaq SSRİ Şərqşünaslar cəmiyyəti ilə Azərbaycanı tədqiq və tətəbbö cəmiyyətinə həvalə olundu. Bu məsələ barəsində Azərbaycan tədqiq və tətəbbö cəmiyyətinin türkologiya seksiyasında oktyabrın 20-də məruzə edən B.Çobanzadə deyirdi: "...Gənc Azərbaycan qoca Şərqin intəhasız qaranlıqları içərisində başqalarının mədəniyyəti üçün nümunə ölkəsi olmağı qəti olaraq qət etmişdir. Bu respublikanın elm və texnika sahəsindəki görkəmli müvəffəqiyyətlərini bilərək heç kəs qurultayın keçirilməsi üçün yerin – Azərbaycan paytaxtı Bakının seçilməsinə qarşı etiraz etmədi" (6).

Bundan sonra I türkoloji qurultayı çağırıb keçirmək üçün təşkilat komissiyası yaradıldı. Bu komissiya dil və əlifba məsələlərinə aid çoxlu məqalə nəşr etməklə qurultayın həll etməli olduğu məsələləri müzakirə edirdi (4).

Professor B.Çobanzadə isə yeni türk

əlifbası komitəsinin elmi rəhbəri kimi bu qurultayın planını və əməli vəzifələrini müəyyənləşdirdi, əsas məruzə hazırladı və yeni əlifba layihəsini tərtib etdi. Nəhayət, 1926-cı il fevralın 26-dan martın 5-dək Azərbaycanı tədqiq və tətəbbö cəmiyyəti və SSRİ Şərqşünaslar Cəmiyyəti Bakıda birinci Ümumittifaq türkoloji qurultayı çağırdı. Qurultay Maarif sarayında (indiki AMEA rəyasət heyətinin binasında) keçirildi. Qurultaya 131 nümayəndə gəlmişdi. Qurultayı Azərbaycan YTƏK-in sədri, AzMİK-in sədri Səməd Ağamalıoğlu giriş sözü ilə açdı. Abdul Cabbarovun təklifi ilə qurultayın rəyasət heyəti seçildi. Fəxri rəyasət heyətinə isə 6 nəfər: Əli bəy Hüseynzadə, Banq, Mustafa Quliyev, Marr, Lunaçarski, Tomsen seçildi. Habelə qurultayda 600 nəfər dilçi, ədəbiyyatşünas, şərqşünas və başqa elm sahələrinin nümayəndələri iştirak edirdi.

Qurultayın rəyasət heyətinə 22 nəfər ən görkəmli alim və dövlət xadimi seçilmişdi: 1. Ağamalıoğlu S. – Az.MİK-in sədri, YTƏK-in sədri; 2. Axundov R.– AzK(b)P MK katibi; 3. Bartold V.V. – akademik (Moskva); 4. Baytursun – Qazaxıstan; 5. Baraxov – Yaqutstan; 6. Barozdin – Şərqşünasların elmi cəmiyyəti; 7. Cəbiyev H. – Azərbaycan; 8. Qalimcan İ. – Tatarıstan; 9. İdelquzin – Başqırdıstan; 10. Köprülüzadə M. – Türkiyə; 11. Qorxmazov – Dağıstan; 12. Naqamov – Özbəkistan; 13. Noqovitsın – RSFSR Xalq Maarif Komissarlığı; 14. Oldenburq – akademik; 15. Pavloviç – Şərqşünaslar cəmiyyəti; 16. Samoyloviç A.– professor; 17. Tınıstanov – Qaraqırqız; 18. Çobanzadə B. – Azərbaycan; 19. Ağçörəkli – Krım; 20. Əliyev Ö. – Şimali Qafqaz; 21. Mentsel – Avropa alimlər nümayəndəsi; 22. Berdıyev – Türkmənistan.

Qurultay 5 nəfərlik mandat, 6 nəfərlik redaksiya komissiyası seçdikdən sonra SSRİ MİK-in sədri Qəzənfər Musabəyov qurultay iştirakçılarını Sovet dövləti və Azərbaycan XKS adından təbrik etdi. Bir neçə təşkilat adından çıxış edən natiqlər qurultay iştirakçılarını təbrik etdilər. Sonra Ömər Əliyevin təklifi ilə SSRİ və Azərbaycan MİK-ə, SSRİ Millətlər Sovetinə, Stalinə təbrik teleqramları hazırlandı. Bununla birinci iclas başa çatdı.

Qurultayın 17 iclası keçirilmiş, burada 37 məruzə dinlənilmişdir. Bu məruzələrin 5-i türk xalqlarının tarix və etnoqrafiyasına, 2-si türk xalqlarının ədəbiyyatına, 7-si türk xalqlarının dillərinə, 7-si əlifba probleminə, 6-sı orfoqrafiya problemlərinə, 2-si türk xalqlarının mədəniyyətinə, 5 məruzə türk ədəbi dilinin terminologiya problemlərinə, 3 məruzə isə türk dillərinin tədrisi məsələlərinə həsr edilmişdi.

Qurultayda V.V.Bartold, Miller, L.V.Şerba, Oldenburq kimi alimlər məruzə etmişdilər.

Qurultayın ayın 27-də keçirilən iclasında bircə məruzə – professor B.V.Çobanzadənin “О близком родстве тюркских языков” (“Türk dillərinin yaxın qohumluğu haqqında”) adlı məruzəsi dinlənildi. Bu məruzədə alim M.Kaşğariyə və başqa mənbələrə əsaslanaraq türk dillərinin yaxın qohumluğunu sübut etməkdən əlavə, bu sahədəki nöqsanları da göstərirdi. Alim məruzəsində deyirdi:

-Исследования в этом направлении начиная от Махмуда Кашгари до профессор Самойловича, по нашему мнению, содержит в себе следующие недостатки.

1) Türk dillərinin tədqiqi bir çox halda tarixi, iqtisadi və siyasi məsələləri işıqlandırmaq məqsədi ilə yardımçı, köməkçi vasitə olmuşdur.

2) Müxtəlif türk dillərini nə qədər müqayisə etməyə çalışsalar da bir çox halda, son nəticədə bu tədqiqlər məhdudlaşıb qapanır və həmin dilin çərçivəsindən kənara çıxmır.

3) Türk dillərinin təsnifinə həsr edilmiş

əsərlərin isə aşağıdakı qüsurları vardır:

a) Yalnız səs xüsusiyyətləri əsas götürülür.

b) Tarixi faktlara və xüsusiyyətlərə toxunulmur və onlarla hesablaşmırlar.

c) Bir çox halda bir prinsip başqası ilə qarışdırılır.

IV iclasda 2 məruzə dinlənilmişdi.

Qurultayın V iclasında A.Samoyloviç, S.Y.Malov və İ.İ.Aşmarin türk dillərinin tarixi problemlərindən danışdılar.

Qurultayın VI iclası Qorxmazovun sədrliyi ilə keçmiş, burada 6 məruzə dinlənilmişdir. Məruzələrin hamısı orfoqrafiya məsələlərinə həsr edilmişdir. Məruzəçilər: A.V.Şerba, L.Jirkov, Q.İbrahimov, Ş.Rəhimli, F.Ağazadə və Baytursun orfoqrafiya məsələləri haqqında məruzə etmişdilər.

Qurultayın martın 2-də keçirilən VIII iclasına Ağamalıoğlu sədrlik edirdi. B.Çobanzadə, H.Zeynallı, Baytursun və Odabaş elmi-ədəbi dilin terminologiya problemləri haqqında məruzə etdilər.

B.Çobanzadə elmin inkişafı üçün terminlər sisteminin əhəmiyyətindən, türk dillərindəki termin kasıblığından bəhs edərək elmi terminlər yaratmaq üçün 3 əsas baza təklif edirdi: ümumtürk, ərəb-fars və rus-Avropa (B.Çobanzadə məruzəsini azərbaycanca etmişdi).

H.Zeynallı "Türk dillərində elmi terminologiya sistemi" adlı məruzəsində alınma terminləri yalnız kök kimi qəbul edərək onları türk dilinə tabe etmək, türk dilində alınma terminlərin qarşılığını axtarmağı təklif edirdi. H.Zeynallının məruzəsi 7 hissədən ibarət idi. Bu iclasda Baytursun və Odabaş da terminologiya məsələlərinə aid məruzə etdilər.

Türkoloji qurultay çağırmağın ilkin ideyası yeni əlifbaya keçmək lüzumundan doğduğu kimi, ən geniş müzakirə edilən problem də əlifba məsələsi oldu. Qurultayın IX-X-XI-XII və XIII iclası məhz yeni əlifba probleminə həsr edildi. Yeni türk əlifbası elmi prizidumu tərəfindən hazırlanmış yeni türk əlifbası qurultayın müzakirəsinə verildi. B.Çobanzadənin rəhbərliyi ilə hazırlanmış bu əlifba layihəsi qurultay iştirakçılarının böyük marağına səbəb oldu. Başqa respublikalardan gəlmiş türkoloq-alimlər həmin əlifba layihəsi əsasında öz dilləri üçün yazı sistemi tərtib etməyə qərar verdilər.

Qurultayda əsas 5 məruzə ilə yanaşı, C.Məmmədzadənin "Türk dillərinin əlifba sistemləri" haqqındakı məruzəsi də çox maraq doğurdu.

Lakin ərəbçilər də qurultayda yox deyildi. Ərəblər adından Tatarıstan nümayəndəsi Qalimcan Şərəf çıxış etdi.

Qurultayın XIII iclasında Qorxmazov qurultayın yeni əlifba haqqında qərarını oxuyur və təklif edir. Qurultay bütün türk respublikalarına tövsiyə edir ki, Azərbaycanın təcrübə və metodlarına söykənərək özlərində yeni latın əlifbasına keçsinlər.

Q.Şərəf təklif etdi: ərəb əlifbası saxlanılsın.

S.Ağamalıoğlu səsə qoydu: latınçılar – 101 səs, ərəbçilər – 7 səs, bitərəf qalır – 9 nəfər.

Qurultay bu barədə qətnamə mətnini hazırlamaq üçün 26 nəfərdən ibarət komissiya seçir. Onların içərisində H.Cəbiyev, C.Məmmədzadə, B.Çobanzadə və Şahmuradov da var idi.

Qeyd etməliyik ki, qurultaya bir çoxları ərəbçi kimi gəlsələr də, latınçı kimi getdilər (Məsələn, H.S.Ayvazov, Ağçörəkli və s.). Bu hadisə 1926-cı il martın 4-də olmuşdu. Həmin gün Bakıda dahi özbək şairi Ə.Nəvainin 485 illik yubileyi keçirilirdi. Qurultayın bütün iştirakçısı (500 nəfər) birlikdə həmin yubileyə getdi.

Qurultayın son iclaslarında 3 məruzə türk dillərinin məktəblərdə yeri və tədrisi metodikası məsələlərinə həsr edilmişdir.

Qurultay bütün müzakirə edilən məsələlərə aid qətnamələr qəbul etmişdir.

Qurultay martın 6-da öz işini yekun-

laşdırdı. Qurultay iştirakçıları çox mühüm qərar və qətnamələr qəbul etdilər. Bu qərarlardan bir neçəsinə nəzər salaq:

1) İki ildən bir türkoloji qurultay çağırılsın. Növbəti qurultay iki ildən sonra Səmərqənd şəhərində çağırılsın.

2) Latın əlifbasına keçmək üzrə Azərbaycanın təcrübəsindən istifadə edilsin.

Demək lazımdır ki, bir çox xalq – 50-dək Bakıya - yeni türk əlifbası komitəsinə müraciət edib onlara əlifba tərtib etməyi xahiş etmişdi.

3) Azərbaycan Yeni Türk Əlifbası Komitəsinin təqdim etdiyi layihə bəyənilsin və s.

Bu qurultaydan sonra Azərbaycan YTƏK SSRİ MİK-in sərəncamına keçdi. Bundan sonra respublika alimlərinin fəaliyyəti ümumittifaq miqyasına çıxdı.

Qurultay qurtardıqdan sonra neçə il onun qərarları yerinə yetirilirdi. YTƏK MK öz plenumlarında yeni-yeni xalqlara əlifbalar tərtib edərək təsdiq edirdi. Belə plenumlardan biri Bakıda 1927-ci ilin iyul ayında olmuş, burada lak, dargin, ləzgi, abxaz və başqaları üçün əlifbalar tərtib edilmişdi.

1928-ci ildə Daşkənddə (yanvar ayında), həmin ilin dekabr ayında Kazanda, 1930-cu ilin may ayında Alma-Ata şəhərində plenumlar olmuşdur. Bu plenumların hamısında B.Çobanzadə məruzə etmiş, əlifba layihələri tərtib etmişdi.

Kazan plenumundan əvvəl tacik, dondan, dağıstan, talış, abxaz və s. xalqlar YTƏK-ə müraciət edib onlar üçün əlifba tərtib edilməsini xahiş etmişdilər. Bu plenumda onların hamısı qəbul edildi.

1929-cu il noyabrın 21-22-də Moskvada YTƏMK və kommunist akademiyası böyük əlifba sərgisi təşkil etmişdi. B.Çobanzadənin tərtib etdiyi 36 əlifba sərgidə nümayiş etdirildi. Onlardan 16-sı türk, 20-si başqa xalqlar üçün tərtib edilmişdi. B.Çobanzadə bu əlifbaya artıq türk əlifbası yox “Şərq əlifbası” adı vermişdi. Alim bu problemə onlarla məqalə həsr etmişdi.

YTƏMK orqanı olan “Культура и письменность Востока” adlı məcmuənin, demək olar ki, hamısında B.Çobanzadə əlifba probleminə aid məqalə nəşr etdirmişdi.

Türkoloji qurultayın tarixi rolundan və əhəmiyyətindən çox danışmaq olar. Bu haqda Fransa şərqşünası professor Mosinyonun sözləri daha diqqətəlayiqdir:

-Avropa artıq Şərqi tanımır, onu anlaya bilmir. Bir neçə ilin ərzində Şərq tamamilə dəyişilmişdir. Şərqin zəifliyi onun donmuş orta əsr ənənələrində idi. Amma indi həmin ənənələr məhv olur. Şərq canlanmaqdadır. O, öz üzərindən keçmişin kabusunu qovur. Köhnə, namünasib ərəb əlifbasını atır. Azərbaycan türkləri artıq neçə ildir ki, yeni latın əlifbası ilə yazır. Anadolu türkləri artıq üç aydır ki, özlərinin bütün rəsmi sənədlərini yeni əlifba ilə yazır. Albanlar bundan artıq 15 ildir ki, istifadə edirlər. Onların dalınca başqa xalqlar da gedir, bütün Şərq gedəcək. Şərq ayağa qalxır. Şərq güclüdür. O, tezliklə bizə deyəcək, biz də siz avropalılar qədər mədəniyik, biz sizdən qədimik, biz sizə qalib gələcəyik (5).

Artıq 1928-ci ildə Azərbaycan MİK və XKS yeni türk əlifbasına keçmək haqqında qərar vermişdi ki, bununla da bu əlifbanın məcburi tətbiqi təsbit edilirdi (1).

Bütün SSRİ miqyasında türkdilli xalqların yeni latın əlifbasına keçməsi haqqında SSRİ MİK-in sədri Q.Musabəyovun 7 avqust 1929-cu il qərarı həlledici rol oynadı.

Bu gün 90 illiyini qeyd etdiyimiz qurultay qarşısına qoyduğu – Azərbaycan xalqının görkəmli oğulları N.Nərimanovun, S.Ağamalıoğlunun, C.Məmmədquluzadənin, C.Məmmədzadənin, R.Axundovun, H.Cəbiyevin, H.Zeynallının, B.Çobanzadənin və onlarla türksevər ziyalının arzusunda olduğu məsələləri uğurla həll etdi. Səməd Ağamalıoğlu dərindən bir rahatlıq nəfəsi alaraq son sözlə qurultayı bağlı elan etdi.

Hamı ayağa qalxıb "İnternasional" oxuyur.

Gecə saat 10:15-dir. İsmailiyyə Mədəniyyət Sarayının gur işıqlarının şüaları ilə türk xalqlarının birlik səsinin dalğaları geniş pəncərələrdən şəhərə yayılır. Türk xalqlarının hamısının nümayəndələri 8 gündən bəri özlərini mehriban bir ailədə hiss etmişlər. Hər kəs ana dilində danışmışdır. Şakircan Rəhimi ilə Əhməd Baytursun, Həbibulla Habitovla Qalimcan Şərəf, Qasım Tınıstanovla Məhəmməd Gəldiyev, Əbdül Cabbarovla, Cambəyovla Şövqi Bektora, Mehmet Köprülüzadə ilə Bəkir Çobanzadə bir-birini necə gözəl başa düşürdü. Dilləri ayrı-ayrı yarımqrupa daxil olan türklər isə diqqətlə bir-birinə qulaq asır, öz dilinin şirinliyini o birisinin sözündə, ahəngində, morfologiyasında, sintaksisində tapanda qəlbində sevinc, çöhrəsində şadlıq oynayırdı. Elə bu vaxt uzaq Xakasiyadan uzun yol gələrək son anda qurultay sarayına girən Katanov qapıda göründü. Sədr S.Ağamalıoğlu Katanovu alqışlar altında tribunaya dəvət etdi. Sədr Katanovdan məhz xakas dilində danışmasını xahiş etmişdi. Tarixin qədim qatlarından gələn türk xalqları hələ heç vaxt bugünkü kimi bir araya gəlməmiş, özlərinin qəlblərində əsrlərlə gəzdirdikləri dərdlərini bir-birinə belə açıq və mehriban şəraitdə deməmişdilər...

600 nəfərin oxuduğu "İnternasional" sanki Türksoyun ilk birlik səsi, ilk himni idi!..

Rəyçi: prof. B.Xəlilov

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Çobanzadə B. Yeni Türk əlifbasının məcburi tətbiqi haqqında Azərbaycan MİK və XKS qərarı. "Şura kütləçisi", 1927, №10.

2. "Dilimizin islahı". "Kommunist" qəzetinin xüsusi əlavəsi. III c., səh.3.

3. "Yeni yol" qəzeti, 1924, №35 (89) 3 sentyabr.

4. Бюллетень оргкомиссии по созыву I Всесоюзного тюркологического съезда. Баку, 1926. Bunlar 4 kitabdan ibarətdir. M.F.Axundov adına Respublika Kitabxanasında №1 – 29527; №2 – 29528, №3 – 29529; №4 – 29530 şifrə ilə saxlanır.

5. "Культура и письменность Востока". Кн. III, 1928.

6. Чобанзаде Б. Деятельность научного совета ВЦК НТА после 3-го пленума и проблемы языка. В ст. изв. общ. обсл. и изучения Аз-на. Баку, 1926, №1.

А.Бабаев

Самое яркое событие в истории тюркских народов

Резюме

В настоящей статье говорится о необходимости перехода к новому алфавиту, для чего в Баку 1926 году был создан первый Всесоюзный Тюркологический Съезд. Съезд стал ярким выразителем идеи единства всех тюркских народов, где были обсуждены многочисленные вопросы связанные наукой, ситорией, литературой алфавитом народом тюркского происхождения.

A.Babayev

The most striking event in the history of turkic peoples

Summary

In the article, it is spoken about the importance of shifting to the new alphabet, and the formation of the first Soviet Turkish Forum in Baku in 1926. The Forum became the brightest expression of the idea of unity of all the Turkic nations, where numerous issues, concerning science, history, literature of nations of Turkic origin were discussed.

AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİ MİLLİ SƏRVƏTİMİZDİR

İlahə Həmidova,
Bərdə şəhəri, 8 nömrəli tam orta məktəbin müəllimi

Açar sözlər: *multikulturalizm, tolerantlıq, birgəyaşayış, milli sərvətimiz, didaktik, terrorizm.*

Ключевые слова: *мультикультурализм, толерантность, сосуществование, национальное богатство, дидактический, терроризм.*

Key words: *multiculturalism, tolerance, coexistence, national wealth, didactic, terrorism.*

Ölkəmizin tolerantlıq ənənələrinə, mədəniyyətlər və sivilizasiyalararası dəyərlərə mühüm töhfələr verildiyi nəzərə alınaraq 2016-cı il Azərbaycanda "Multikulturalizm ili" elan edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti dəfələrlə vurğulayıb ki, multikulturalizm azərbaycanlıların həyat tərzidir və bunun alternativi yoxdur. İndi bəzi xarici ölkələrin ali təhsil ocaqlarında "Azərbaycan multikulturalizmi" fənni tədris olunur. Artıq belə universitetlərin sayı 13-ə çatmışdır.

Ümumi təhsil müəssisələrində fənlərin tədrisi zamanı "multikulturalizm" anlayışının mahiyyətinə, şagird şəxsiyyətinin formalaşmasına, milli və bəşəri dəyərlər baxımından zəruri bilik, bacarıq və vərdişlərin aşılanmasına xüsusi diqqət göstərilməlidir. Bu məqsədlə, ilk növbədə, informal təhsil formasından geniş istifadə etməyə zərurət yaranır.

Multikulturalizm ayrıca götürülmüş ölkədə və bütövlükdə dünyada müxtəlif millətlərə və məzhəblərə məxsus insanların mədəni müxtəlifliklərinin qorunması, inkişafı və harmonizasiyasına, azsaylı xalqların, dövlətlərin milli mədəniyyətinə inteqrasiyasına yönəldilmişdir. Multikulturalizm olmadan humanizm, yüksək fərdi və beynəlxalq münasibətlər mədəniyyəti, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma və zənginləşmə, dostluq və əməkdaşlıq mümkün deyil. Qeyd olunan bu mənəvi keyfiyyətlərin aşılanmasında ingilis dili fənninin tədrisi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: "Biz Azərbaycan deyəndə, onun sərvətini, onun gözəl təbiətini nəzərdə tuturuq. Lakin bütün bunlarla yanaşı, respublikanın ən başlıca sərvətlərindən biri, bəlkə də ən başlıca sərvəti qədimlərdən bəri bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan, müxtəlif millətlərdən olan, müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır. "Ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər də zəngin olar". Bu konseptual xarakterli müdrik fikir pedaqoji prosesdə multikulturalizm sahəsində sistemli tərbiyə işimizin əsası, istinad nöqtəsidir.

Xarici dil üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) və onun xarakterik cəhətlərinə diqqət edilsə, multikulturalizm ruhunda şagirdlərin formalaşmasına geniş imkanların olduğunu aydın görmək olar. Xarici dilə yiyələnən şəxs bilavasitə beynəlxalq arenaya çıxaraq öz xalqının milli-mənəvi dəyərlərini, qazandığı nailiyyətləri başqalarına çatdırmaq, onlarla həmin dildə fikir və təcrübə mübadiləsi aparmaq imkanı əldə edir. Xarici dil vasitəsilə müxtəlif xalqlarla ünsiyyət, yeni mədəniyyətlərlə tanışlıq şagirdin yüksəksəviyyəli layiqli vətəndaş, yaradıcı və

tənqidi düşünən şəxsiyyət kimi yetişməsində mühüm rol oynayır [1].

Uzun illərin təcrübəsi göstərir ki, xarici dilin öyrənilməsi şagirddə ünsiyyət və kommunikasiya əlaqələrini genişləndirir, dünyaya yeni baxışın formalaşmasına təminat verir, müxtəlif xalqların və dövlətlərin ictimai, siyasi, iqtisadi, elmi-mədəni həyatı haqqında biliklərin qazanılmasına zəmin yaradır. Xarici dil təlimi vasitəsilə şagirdlərdə başqa xalqların dil və mədəniyyətinə, milli-mənəvi dəyərlərinə hörmət hissi, tolerantlıq formalaşdırılır, onların humanitar təhsil səviyyəsi yüksəldilir, daim dəyişən dünyanın tələblərinə uyğunlaşmasına imkan yaradılır.

Konkret olaraq V sinifdə "Dünya xalqları", VII sinifdə "Rəqs" ("Dance"), "Musiqi festivalı", VIII sinifdə tədris materialı olan "Cizgi" filmləri tədris mövzularının məzmununa müvafiq olaraq təlim məqsədlərinə multikulturalizmi özündə əks etdirən tolerantlıq ənənələri, mədəniyyətlər və sivilizasiyalararası dəyərlər haqqında şagirdlərə zəngin biliklər vermək imkanı yaradılır. Qeyd olunan mövzuların tədrisi zamanı milli dəyərlərimizin bəşəri dəyər kimi səciyyə daşıması haqqında məlumat verməklə yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, birgəyaşayış Azərbaycan üçün yeni mövzu deyildir. Prezident İlham Əliyev multikulturalizm ənənələrinin Azərbaycanda əsrlər boyu mövcud olması barədə demişdir: "Sadəcə müxtəlif cür adlanıb, lakin mahiyyəti dəyişməyib. Zənnimcə, əsrlər ərzində, o cümlədən sovet dövründə yaranan müsbət meyillər müasir Azərbaycanda möhkəmlənir. Bu da ölkəmizdə milli həmrəyliyin əsası, müasir dinamik inkişafın təməlidir. Təəssüf ki, biz müasir dünyada çox vaxt başqa mənzərə - qarşıdurma, təcridolunma, ayrı-seçkilik görürük. Bəzi ölkələrdə, ümumiyyətlə, yüksək səviyyədə bəyan edirlər ki, multikulturalizm siyasəti fiaskoya uğrayıb. Bu çox təhlükəli meyildir. Düşünürəm ki, Azərbaycanın nümunəsi bunun tam əksini göstərir [2].

Multikulturalizm ilinin uğurlu olmasına nail olmaqda hər bir təhsil işçisi öz töhfəsini verməyə hazır olmalıdır. Çox təəssüflər olsun ki, belə bir bəşəri dəyərin inkişafına ümidsizlik ifadə edən bəzi dövlətlər də vardır.

Öyrənənlərin multikulturalizm anlayışına marağının (motivasiya) formalaşması üçün, ilk növbədə, onların qarşılaşdıqları anlayışları bilməsi və anlaması, təhlil aparması, dəyərləndirməsi təmin edilməlidir.

Tolerantlıq deyildikdə dini dözümlülük başa düşülür. İnsan hüquqları və vicdanı ilə bağlı olan tolerantlıq plüralizm və demokratiya əsasında formalaşır. Bu prosesə mane olan və qəbul edilməyən irqçilik, ksenofobiya, dini dözümsüzlük, terror və ekstremizmin nə dərəcədə insan mənəviyyatına yad olduğu pedaqoji prosesdə şərh olunmalıdır. Məsələn, ayrı-ayrı fənlərin tədrisində şagirdlərə irqçilik, ksenofobiya, terrorizm sözlərinin mənasının açılması zərurəti yaranır:

- **İrqçilik** ümumi olaraq, öz qanını daşıyan, eyni dildə danışan və eyni soy-kökdən gələnin başqa soylardan gələnləri alçaltması, onlara yuxarıdan aşağı baxmasıdır.
- **Ksenofobiya** əcnəbi qorxusu-nifrəti anlamında olub, yunanca xenos-əcnəbi, phobos-qorxu kəlimələrinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. İnsanın əcnəbilərdən, ya da başqa bir şəkildə özündən fərqli olan insanlardan qorxmasına və nifrət etməsinə verilən addır. Fantastikada dünyadan kənar varlıqlardan qorxma anlamını da verir.
- **Terrorizm** latın sözü olub, qorxu, vahimə deməkdir. Haqqında birmənalı tərif olmasa da, mütəxəssislərin əksəriyyətinin gəldiyi qənaət budur ki, o, siyasi, dini, ideoloji, iqtisadi məqsədlərə çatmaq üçün qeyri-qanuni zorun, gücün, hədənin tətbiq olunması for-

masıdır [3].

Pedaqoji prosesdə şagirdlərə “Azərbaycan multikulturalizmi” anlayışının mahiyyətini anlatmaq müəllimin qarşısında bu sahədə görüləcək tərbiyə işinin əsasını təşkil edir. Hər bir məktəbli bilməlidir ki, multikulturalizm Azərbaycanın qədim və böyük mədəniyyət məkanı olduğunu bir daha təsdiq edir.

Prezident İlham Əliyevin Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin (BBMM) yaradılması haqqında imzaladığı Fərman (15 may 2014-cü il) məsələnin nə dərəcədə aktual olduğunu bir daha təsdiq edir. Mən pedaqoji təcrübəmə əsaslanıb şagirdləri mövzu ilə əlaqədar tədqiqata yönəltmək üçün onların diqqətini aşağıdakı sualı cavablandırmağa yönəldirəm.

Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir deyildikdə siz nə başa düşürsünüz?

Sual ətrafında şagirdlərin göstərdikləri fəallıqdan aydın olur ki, bu mövzu onların marağına səbəb olmuşdur. Bir-birinə oxşar ifadələrin məcmusu olan fikirləri ümumiləşdirsək, yığcam şəkildə belə ifadə etmiş olarıq. Azərbaycan çoxmillətli diyar, dünya miqyasında mədəniyyətlərarası dialoqun bənzərsiz məkanıdır. Ölkədə mövcud olan milli-mədəni müxtəliflik və etnik-dini dözümlülük təqdir olunmalıdır [4].

İlk dəfə olaraq ali məktəblərdə “Azərbaycan multikulturalizmi” fənninin tədrisi mövzunun elmi əsaslarla öyrədilməsinə təminat verir. Dövlət müşaviri Kamal Abdulla “Azərbaycan multikulturalizmi” fənninin tədrisi ilə əlaqədar əhəmiyyətini dəyərləndirərkən demişdir: “Bu, böyük ideoloji, elmi, mədəni maarifçilik sıçrayışıdır. Azərbaycan tarixini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini, azərbaycançılıq məfkurəsini, tolerantlığı bir yerə toplayıb sistemləşdirmək və dünyaya nümayiş etdirmək ən mühüm vəzifəmizdir. Bununla dünyada başqa obrazımızı yaratmaq istəyənlərə göstərmək istərdik ki, görün bizim dostlarımız bizim haqqımızda hansı fikirdədir. Biz bu addımımızla ətrafımızı genişləndiririk”. Son illər ölkəmizdə beynəlxalq səviyyədə Azərbaycandakı multikultural cəmiyyətin üstünlüklərinə həsr olunmuş konfranslarda aparılan müzakirələrin nəticələri sübut edir ki, Azərbaycan bütün zamanlara örnək ola biləcək əsl tolerantlıq nümunəsidir. Şagirdlər tədris olunan fənlərin imkanlarına uyğun Azərbaycanda tarixi tolerantlıq ənənəsini didaktik tələblərə müvafiq olaraq öyrənmək imkanına malikdirlər. Bu barədə şagirdləri məlumatlandırarkən müxtəlif dinlərin və mədəniyyətlərin mənsubları arasındakı əlaqələri, müxtəlif mədəniyyətlərin qorunub saxlanılmasının vacibliyini qeyd edərkən bu sahədə bütün kriteriyalara görə tolerantlıq və dözümlülük ənənələri zəngin olan ölkə kimi Azərbaycan olduğunu ifadə edirəm. Bütün dünya dövlətlərinə məlumdur ki, əhalisinin 96 faizi müsəlman olan azərbaycanlılar daim tolerantlıq nümunəsi göstərirlər. Artıq ənənə halına gələn tolerantlıq Azərbaycanın milli sərvətidir.

Azərbaycan torpaqlarının erməni işğalçılarının təcavüzünə məruz qalması, Xocalı faciəsinin törədilməsi və digər iki standartlarla ədalətli işlərimizə əngəllər törədilməsinə baxmayaraq dinlərarası dialoq, tolerantlıq öz dəyərini saxlayır. Konstitusiyanın 48-ci maddəsinə əsasən hər kəsin vicdan azadlığı vardır. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra İslam ənənələrinə əsaslanan müqəddəs bayramların yüksək səviyyədə qeyd olunması ilə yanaşı həmin günlərin qeyri-iş günü kimi elan edilməsi, müxtəlif dini konfessiyaların bayramlarının ölkə başçısı tərəfindən təbrik edilməsi, dini məbədlərin statuslarının yenidən bərpası dini tolerantlığa dövlət tərəfindən göstərilən diqqət və qayğıdır. Bununla yanaşı prezidentin ehtiyat fondun-

dan müxtəlif məscidlərin yenidənqurulması, bərpa və təmiri üçün vəsaitin ayrılması, Heydər Əliyev Fondunun “Tolerantlığın ünvanı - Azərbaycan” layihəsi çərçivəsində yenidən qurulan ibadət evləri və b. bir daha əsas verir ki, bu sahədə bütün dünyaya nümunəyik. Doğrudan da, din xadimləri bu gün haqlı olaraq qeyd edirlər ki, “Tolerantlıq Azərbaycan xalqının tarixi sərvətidir”. Yüzilliklər ərzində Azərbaycanda dini məzmunda qarşıdurma qeydə alınmayıb. Buna başlıca səbəb ölkədə fəaliyyət göstərən dini icmaların qardaşlıq ailəsində yaşaması, dövlət-din münasibətlərinin şəffaflığıdır. Bütövlükdə cəmiyyətdə yaşayan insanların özündən zəifə, yaxud bərabərə olan eyni cür münasibəti bəsləməyi bacarmaq mədəniyyətidir. Multikulturalizmlə əlaqədar Sofiya Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən Azərbaycan dili və mədəniyyəti mərkəzinin təşkilatçılığı ilə keçirilən “dəyirmi masa” öz mahiyyətinə görə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. “Azərbaycanda multikulturalizm” mövzusunda keçirilən tədbirdə mərkəzin direktoru Sofiya Şıqayeva-Mitresku məruzə ilə çıxışında qeyd etmişdir ki, “Azərbaycanda multikulturalizm həm cəmiyyətin dünyagörüşündən irəli gələn dəyərdir, həm də ümummilli lider Heydər Əliyevdən başlayaraq dövlət ideologiyasının tərkib hissəsidir. Azərbaycanda multikulturalizm dəyərləri təhsil, mətbuat və cəmiyyətdə müntəzəm olaraq təbliğ və təşviq olunur və dini-mədəni müxtəliflik mühiti dövlət tərəfindən yüksək səviyyədə qorunur”. Dərsdə və dərsdənkənar tədbirlərdə şagirdlərə bunlar barədə geniş məlumat verilməsi onların dünyagörüşünün genişlənməsinə öz müsbət təsirini göstərir.

Müsəlman aləmində ilk dünyəvi demokratik dövlətin 1918-ci ildə Azərbaycanda yaranması və həmin dövrdə dini, etnik mənsubiyyəti, cinsi və irqindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlara səsvermə hüququnun verilməsi dünyada multikulturalizm və tolerantlıq modelimizin qəbuluna əsas verən amillərdəndir. Bütün dünya Azərbaycanda olan bu ənənəni öyrənməyə maraqlıdır. Bu, tarixi nailiyyətimizdir [5].

Rəyçi: dos. N.Nəcəfov

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün xarici dil fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu – I-XI siniflər) Bakı, 2013.
2. Niftiyev N. Azərbaycanda birgəyaşayış və multikulturalizm, Bakı, 2015.
3. Abdullayev A., Rəfiyev A. Beynəlxalq terrorizmin xronologiyası və kriminoloji aspekti. Bakı, 2006.
4. Cavadov Q. Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları. Bakı, 2000.
5. Tolerantlıq nümunəsi. Ekspress, 2010, 24 iyun.

И.Гамидова

Азербайджанский мультикултурализм –наше национальное достояние

Резюме

В статье выяснены вопросы как особенности темы, его сущность, условные факторы, его использование как учебный материал в учебном процессе, меры принятые в этой области на национальном уровне, возможности ученых иностранного языка, реализация собственно на учебной программы педагогическом процессе и т.д.

İ.Hamidova

Azerbaijani multiculturalism is national wealth

Summary

The article clarified issues such as particular topics, its essence, the main factors, its use as a teaching material in the educational process, the measures taken in this regard at the national level, the possibility of a foreign language scholars, the actual implementation of the curriculum in the pedagogical process, etc.

ƏDƏBİYYATIMIZDA MULTİKULTURAL MÜNASİBƏTLƏRƏ DAİR

Ramin Əhmədov,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti, filologiya üzrə elmlər doktoru

Açar sözlər: *milli multikulturallığa münasibət müxtəlifliyi, XIX əsr Azərbaycan maarifçiləri, M.F.Axundov, ədəbi-mədəni əlaqələr, ədəbi növ və janrlar, milli və bəşəri dəyərlər.*

Ключевые слова: *разнообразие отношений национальному мультикультурализму, азербайджанские просвещенцы XIX века М.Ф.Ахундов, литературно-культурные связи, литературные виды и жанры, национальные и общечеловеческие ценности.*

Key words: *different opinions on national multiculturalism, Azerbaijani enlighteners in the XIX century, M.F.Akhundov, literary-cultural relations, literary types and genres, national and universal values.*

Multikulturalizm Azərbaycan xalqının ümumtürk və ümumdünya kontekstində tarixi yaşam tərzidir. Ölkəmiz tolerantlıq, mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası münasibətlər baxımından zəngin tarixə malikdir. Çünki Azərbaycan mövcudluğu dövründə həmişə çoxmillətli və çoxdinli xalqlar əhatəsində olmuşdur. Bu gün daha çox aktual səslənən multikultural münasibətlər Azərbaycanda və onun ədəbiyyatında yeni istiqamətdə inkişaf yoluna qədəm qoymuşdur.

Millətlər və dinlərarası çoxtərəfli mədəniyyət münasibətlərinin tarixində XIX əsr və bu əsrin ədəbiyyatı dünya sivilizasiyasında xüsusi mərhələ təşkil edən əhəmiyyətli bir hadisədir. Azərbaycan da Avropa uklonuna məhz bu dövrdə daxil olmuşdur. O zaman Qərbin mütərəqqi mədəni-ictimai təsiri ilə dəyişən Rusiyanın, eləcə də Qafqazın özünün də sosial-mədəni-demokratik mühiti yaranmış və həm də yeniləşmişdir. Bu dövrdə yetişən Azərbaycan ziyalılarının əsərlərində belə “çoxmədəniyyətliliyə” geniş rəvac verilmişdir. A.Bakıxanovun, İ.Qutqaşınlının, M.Ş.Vazehin, Q.B.Zakirin, M.F.Axundzadənin, S.Ə.Şirvaninin yaradıcılığında müxtəlif xalqların nümayəndələrinin obrazları yer almışdır. Ona görə də bu prosesdən danışanda, ilk növbədə, multikultural dünyagörüş əsasında formalaşan mədəni həyatın oynadığı tarixi rolu düzgün qiymətləndirməyə ehtiyac duyulur. Qeyd etmək lazımdır ki, o zaman siyasi baxımdan Rusiyanın tabeliyində olan Azərbaycana “iki Rusiya - biri mütərəqqi Rusiya, digəri isə mütləqiyyət Rusiyası” öz təsirini göstərirdi. Vaxtilə rus milli mədəniyyəti haqqında söylənilən “…hər bir müasir millətdə iki millət”, “hər bir milli mədəniyyətdə iki milli mədəniyyət” anlayışının mövcudluğunu nəzərə alaraq deməliyik ki, Avropa və Rusiya mədəniyyətinə xas olan bu ikili cəhət indi də diqqətdə saxlanılmaqdadır. Bu xüsusiyyətləri nəzərə almadan müasir multikulturoloji yaşayış tərzimizi dəyərləndirmək və onu inkişaf etdirmək mümkün deyildir. Belə olmasa idi bu gün fəxrlə söylədiyimiz “Avropalaşma”, “inteqrasiya”, “qloballaşma” kimi anlayışlar əsassız hesab olunardı və nəticədə birtərəfliliyə, milli dəyərlərin iflasına gətirib çıxarar, milli müstəqillik ideologiyamıza məxsus “türkləşmək, islamlaşmaq və müa-

sirləşmək” üçlüyünün vəhdətinin tarixi rişələri qırılar, unudular və pozulardı. Etiraf etməliyik ki, bu gün bu məsələyə münasibətdə solçuluğa-ifratçılığa yol verənlər də tapılır. Kimi türkçülüyə, kimi islamçılığa, kimi də avropalaşmağa üstünlük verir. Müasirləşmə prinsipi bəzən yalnız avropalaşma kimi başa düşülür və Qərbin zahiri, parıltılı tərəflərinə kor-koranə “təqlidə” meyil göstərilir. Bu birtərəflilikdən uzaq olmaq üçün vaxtilə ədəbi-mədəni həyatımızda bu istiqamətdə sağlam nümunə ola biləcək doğru, düzgün inteqrasiya dərsləri örnək kimi götürülməlidir. Xarici mədəniyyətin demokratik, mütərəqqi qolu olan, öz müsbət təsiri ilə artıq nə az, nə çox düz iki əsrdən artıq bir dövrdə sınaqdan çıxmış ənənələrimizə bu gün də diqqət yetirilməlidir. XIX əsrdə yaşayıb fəaliyyət göstərmiş, öz fəaliyyətləri ilə örnək məktəb yaratmış M.C.Topçubaşov, M.Kazımbəy, A.Bakıxanov, M.F.Axundzadə kimi Azərbaycanın universal zəka sahiblərinin yetişməsində bu proqressiv xəttin əvəzsiz rolu danılmazdır.

Eyni dini mənsubiyyətə malik, etiqadları ilə bir-birindən fərqlənən bu XIX əsr ziyalıları həmin milli demokratik yaxınlaşmanın, mədəni-mənəvi ziyalılığın parlaq nümayəndələri kimi multikultural bir həyat tərzinə mənsub olmuşlar. Onlar müsəlman, islam dininə məxsus alim və yazıçılar olsalar da, xristian və digər dinlərə mənsub ziyalıların yaradıcılığına hörmətlə yanaşaraq yüksək ziyalılıq, elm və maarif nuru pilləsinə yüksəlmişlər. Bu ziyalılar multikultural həyat tərzinə mənsub şəxsiyyətlər kimi yetişərək həm özləri məşhurlaşmış, həm də tutduqları yolu şərəflə davam etdirmişlər. Onlar yiyələndikləri qabaqcıl Avropa mədəni-mənəvi iqlimi ilə mənsub olduqları xalqın müasirləşməsi yolunda əvəzsiz xidmətlər göstərmişlər.

M.F.Axundzadə Tiflisdə dekabrist yazıçı A.Bestujev-Marlinski, şair Polonski, şair A.Odayevski və polkovnik Potetski ilə tanış olur, vaxtaşırı görüşürlər. A.Bestujev M.F.Axundzadədən Azərbaycan dilini, M.F.Axundzadə isə ondan rus dilini öyrənir, onlar səmimi dost olurlar. M.F.Axundzadə öz dövründə ədəbi-mədəni sivil təsirin, milli demokratik xətt üzrə yaxınlaşma sürətinin artmasında, Avropaya inteqrasiya mahiyyətinin anlaşıqlı dərkində müsbət tarixi rolu olan nümunəvi şəxsiyyətdir (3). Şərqin dünyaya bəxş etdiyi nadir dühalardan olan M.F.Axundzadə Qərb maarifçiliyinin Şərqdə ən parlaq nümayəndəsi kimi tanınır. Bu görkəmli yazıçı və mütəfəkkir, ədəbi-mədəni həyatında çox məharətlə Şərq-Qərb ədəbi-mədəni assosiasiyasını yaratmışdır. M.F.Axundzadə “ləngərli, ağır yerişli Şərq karvanından düşərək sürətli Qərb qatarına oturub” mənsub olduğu türk-müsəlman millətini irəli aparmağa başçılıq etmişdir. Vətəndaş qeyrəti naminə o, ömrünün sonunadək bu mübarizədən kənarda qalmamışdır.

Bu yolda Avropa tipli maarif və mədəniyyətli, işıqlı zəka yetişdirməyə üstünlük verən M.F.Axundzadə bədii yaradıcılığın məzmun və forma yeniliyini təkidlə irəli sürdü. O, “Gülüstan” və “Zinətül–məcalis” dövrü keçmişdir, bu gün bu cür əsərlər millətin işinə yaramır. Bu gün millət üçün faydalı və oxucuların zövqü üçün rəğbətli olan əsər - drama və romandır”- deyərək ədəbiyyatın Avropa tipli növ və janrlarına üstünlük verərək bunların ilkin nümunələrini özü yaradırdı. O, gəncliyi bu amallara səsləyirdi. Hələ doğulduğu Şəkidə (Nuxada) yaşayarkən böyük mədəniyyət və elm mərkəzinə – Tiflisə can atan gənc Fətəli ədəbi arzularını əvvəlcə ənənəvi Şərq üslubunda farsca nəzmlə ifadə etməli oldu, “Səbuhi” (Sübh-sabah adamı) təxəllüsü ilə “Zəmanədən şikayət” mənzuməsini yazdı. Onu özü rus dilinə tərcümə etdi. Yeni siyasi-ictimai mühitə düşdükdə rəsmi dövlət

qulluğu ilə yanaşı, qaynar Tiflis ədəbi mühitində dünya ədəbiyyatı xəzinəsi ilə yaxından tanış oldu. Hələ 25 yaşında ikən yazdığı "Puşkinin ölümünə Şərq poeması" ("Matəm qəsidəsi") ilə rus və dünya klassiklərinə yaxından bələdliyini nümayiş etdirdi.

Rus mütəfəkkirlərinin də əsərlərində Azərbaycana rəğbəti aydın görürük. A.S.Puşkin özünün "Ərzuruma səyahət" adlı əsərində Azərbaycan döyüşçülərinin cəsarət və qoçaqlıqlarindan bəhs edirdi. 1930-cu ildə Azərbaycana gələn M.Y.Lermontov Quba, Şamaxı və Şuşanı gəzmişdir. Böyük rus şairi burada Azərbaycan folkloru ilə tanış olmuş və Azərbaycan xalq nağıllarının əsasında özünün "Aşıq Qərib" əsərini yaratmışdır.

F.Köçərli "Tatarların maariflənməsi problemi" adlı məqaləsində yazırdı: "Hər bir xalqın, hətta ən mədəni xalqın belə özünün adət və ənənəsi, inamı və milli xüsusiyyəti vardır. Hər kəs əziz və doğma saydığı şeyi sevə bilər. Ona görə belə hesab edirik ki, heç kəsin başqasının müqəddəs saydığı hislərə həqarətlə baxmağa haqqı yoxdur". Köçərli bu məqaləsini Zaqafqaziyada milli ədavəti qızışdırmağa can atan Maqda Numanın "Русская школа" jurnalında (1905) yazılmış bir məqaləsinə cavab kimi çap etdirmişdir.

Görkəmli estetik-tənqidçi Firidun bəy Köçərli təsadüfi yazmırdı ki, "Mərhum Mirzə Fətəlinin komediyaları məişətimizin təəccüblü bir aynasıdır ki, zahirimizi də və batinimizi də eyni ilə göstərir". Həm də üstəlik bu əsərlər ədibin təkcə mənsub olduğu regionun deyil, Avropalılara məxsus etik-əxlaqi xüsusiyyətlərə də yaxından bələdliyini sübut etdi. Ədəbi tənqidçi yazırdı ki, ədib "Müsyö-Jordan" komediyasında Parisdən verdiyi təsvirlərin doğruluğu və reallığı ilə parislilərin özlərini belə heyrətə salırdı". Bu baxımdan "Hekayəti-Müsyö-Jordan həkimi-nəbatat və Dərviş Məstəli şah cadükuni məşhur" komediyasındakı təkcə bir faktı xatırlamaq kifayətdir: Hatəmxan ağa qardaşı oğlu Şahbazı başa salır ki, Fransanı görmədən də fransızların adət və xəvasından xəbərdar olmaq mümkündür. Şahbaz əmisinin sözlərini başa düşməyərək: "Əmi, qanmıram ki, siz necə Parij əhlinin adət və xəvasından xəbərdarsınız?"- deyə heyrətini bildirdikdə Hatəmxan ağa deyir: "Bu saatda mən sənə qandırım, balam! Mənə yəqin hasil olubdur ki, bizdə hər adət və xasiyyət var isə, əksi Parij əhlindədir. Məsələn, biz əlimizə həna qoyarıq, firənglər qoymazlar; biz başımızı qırxırıq, onlar başlarına tük qoyarlar; biz papaqlı otururıq, onlar başıaçıq oturarlar; biz başmaq geyirik, onlar çəkmə geyərlər; biz əlimiz ilə xörək yeyərik, onlar qaşıq ilə yeyərlər; biz aşkara peşkəş alırıq, onlar gizlin alarlar; biz hər zada inanırıq, onlar heç zada inanmazlar; bizim arvadlarımız gödək libas geyər, onların arvadları uzun libas; bizdə çox arvad almaq adətdir, Parijdə çox ər almaq".

Bu fraqment, eyni zamanda, XIX əsrin ortalarında Şərq və Qərb kontekstində inteqrasiya probleminin yaratdığı mübahisəli və maraqlı mənzərəni də açıqlamağa kömək edir. Hatəmxan ağanın müqayisəsinə diqqət etdikdə görürük ki, indi, zəmanə çox dəyişmiş, parislilərdən fərqli bizim "hər zada inanmağımız"dan başqa, bu fərqlərin çoxu aradan götürülmüş və hətta əksinə, yerlər sanki dəyişmişdir. Millətlərarası münasibətlərin geniş miqyas aldığı indiki dövrdə bizim kişilərin də əksəriyyəti müxtəlif biçimdə saç da saxlayır, məclislərdə də başıaçıq oturur, çəkmə də geyir, xörəyi əllə yox, qaşıqla yeyir.

Əsasən məişət motivli bu dialoqun arxasında, ilk növbədə, müəllifin öz gənclik taleyi və vaxtsız dünyasını dəyişmiş oğlu Rəşidin siması dayanır. Avropanın yüksək mədəniyyətini görmək arzusu ilə yaşayan M.F.Axundzadəyə yalnız Tiflisdə dövlət mə-

muru kimi işləmək nəsib olmuşdu. Lakin zəkasının böyüklüyü və çalışqanlığı sayəsində Avropada təhsilalanların bir çoxundan da irəli getmişdi. O, yaşadığı dövrün “40 illik bir mərhələsinin həqiqi ensiklopedisti” adını qazandı. Yeganə oğlu Rəşidi Avropanın tanınmış mədəniyyət mərkəzlərindən birinə - Brüsselə göndərməklə özünün vaxtilə həsrətində olduğu arzusunu həyata keçir-məyə müvəffəq oldu.

Hatəmxan ağanın sözlərindəki həqiqət məqamlarından biri “Parisə getmədən də onların yaşayışını”, xarakterlərini öyrənməyin mümkünlüyü məsələsinə gəldikdə deməliyik ki, Axundzadənin özü öz şəxsiyyətində bunu sübut etmişdir. O, Parisə, yaxud başqa bir qabaqcıl Avropa ölkəsinə getməmiş olsa da, əsərləri vasitəsi ilə Parisi də, Avropanın digər şəhərlərini də Azərbaycana “gətirərək” öz xalqını Avropa mədəniyyəti və əxlaqı ilə tanış edə bilmişdi…

Şəhrəbanu xanımın narahatlıqla dediyi: “Şahbaz istir getsin Parijə, məclislərdə, yığıncaqlarda üzüaçıq gəzən qız, gəlinlər ilə kef etsin, danışsın, gülsün, vəssalam!”-sözlərini şərti olaraq həqiqət kimi qəbul etmiş olarsaq, deməliyik ki, bu gün belə səfərlər tam reallıqdır. Avropa əxlaqı “xırman yerindən neft fantan vurmaqla” təsadüfi zənginləşən milyonçuların əxlaqını da dəyişdirmişdir. Bu vəziyyət sonrakı dövrdə gənc dramaturq C.Cabbarlının diqqətini çəkmiş, “Aydın” əsərindəki bir səhnə ilə belə halları kəskin boyalarla ifşa etmişdir (5).

Buradan aydın görünür ki, C.Cabbarlı da öz böyük müəllimi kimi Avropa əxlaqına tənqidi yanaşmış, onun milli mentalitetimizə düz gəlməyən cəhətlərini haqlı tənqid etmişdir (5).

“Московский наблюдатель” jurnalı M.F.Axundzadənin “Şərq poeması”nı dərc edərkən aşağıda belə bir qeyd vermişdir ki, “M.F.Axundzadə tərəfindən A.S.Puşkinin məzarına qoyulan bu gözəl çələngi bizə təqdim etdiyinə görə ona razılığımızı bildirməklə bərabər, rus mədəniyyətinə rəğbət bəsləyən gözəl istedada ürəkdən müvəffəqiyyət arzu edirik”. M.F.Axundzadə Zakirə yazdığı məktubda Krım müharibəsində rus qoşunları sırasında mərdliklə vuruşan azərbaycanlılardan iftixarla bəhs edirdi.

Bilmək və yadda saxlamaq lazımdır ki, Avropa mədəniyyəti heç də bütünlüklə birmənalı deyildir. Belə məsələyə yazıçılarımızın müdrik münasibəti hələ XIX əsrin əvvəllərindən özünü göstərmişdir. A.A.Bakıxanov da “Miratül-cəmal” (“Surətin güzgüsü”) əsərində bu məsələyə toxunmuş və bir sıra tənqidi fikirlər söyləmişdir.

Maraqlıdır ki, XIX əsrin ortalarında Azərbaycana qədəm qoyan, Azərbaycan torpağında gecələyən şair qəlbli Aleksandr Dümanın ölkəmiz haqqında ilk təəssüratları da həyəcanlıdır. “Tatar düşərgəsinin” qonaqpərvərliyi Dümanı heyran etmişdir. O, Azərbaycanda gördüklərini heç təsəvvürünə də gətirə bilməzdi.

Mükəmməl Şərq təhsili görmüş S.Ə.Şirvani insana yeni-multikultural prizmadan baxırdı:

Demə bu kafir, ol müsəlmandır
Hər kimin elmi var o insandır.

O, balaca oğlu Cəfəri də “hər lisanə raqib” olmağa, xüsusən “rus elminə talib” olmağa səsləyirdi.

S.Ə.Şirvani yazırdı ki, “demirəm rus, ya müsəlman ol, hər nə olsan get, əhli ürəfa ol”. Şair fikirlərini bununla əsaslandırırdı ki, müxtəlif dillərə məxsus “бог”, “tanrı”, “xuda” ifadələri yalnız “Allah” məvhumunu ifadə edir. Bir halda ki, belədir, insanların müxtəlif dinlərə, millətlərə, etiqadlara bölünmələrinə ehtiyac varmı? Şair yazırdı:

Xah boq, xah tanrı, xah xuda.
Birdir mənada, ey düri-yekta

Seyid Əzim rus dilinə və rus

mədəniyyətinə yiyələnmək haqqında çağırışları daha müasir və aktual səslənirdi.

XX əsr Azərbaycan ədəbi-bədii mühitində multikulturalizm öz yeni formasını tapdı. N.Nərimanovun "Bahadır və Sona", H.Cavidin "Şeyx Sənan", C.Cabbarlının "1905-ci ildə" əsərləri multikultural ədəbiyyatın dəyərli nümunələri kimi meydana çıxdı. Sonrakı nəsil M.F.Axundzadənin, S.Ə.Şirvaninin, Mirzə Cəlilin, M.Ə.Sabirin yolunu müdrikcəsinə davam etdirməyə başladılar.

Deməli, M.F.Axundzadə kimi, onun sələfləri də Avropaya qeyd-şərtsiz yanaşmamış, onun bəşəri mədəniyyətini qəbul etməklə yanaşı, bizim üçün yad olan cəhətlərini özünəməxsus tərzdə tənqid etmişlər.

Həmin məqamda, eyni zamanda, yada salmalıyıq ki, belə mənfi hallar təkrarlanmağa başlandığı bir zamanda Azərbaycan dövləti özü bu məsələyə ciddi qarışmalı olmuşdur.

İndi hər şey sivil ölkələrə Azərbaycanın yaxınlaşması, milli–mənəvi dəyərlərin saxlanılması və inkişaf etdirilməsi şərti ilə ümumbəşəri mədəni dəyərlərə yiyələnmək istiqamətindədir. Avropa və bəzi dövlətlər multikulturalizmi idarə etməyin kifayət qədər kulturoloji vəzifə olması ilə əlaqədar olaraq ondan imtina etmişlər.

Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, bu gün daha çox aktual səslənən multikultural münasibətlərin inkişaf yolu mədəni həyatımızın ən sərfəli tarixi yoludur. Bu yol başqa millətlərin mədəniyyətinə, adət-ənənələrinə hörmət yoludur.

Azərbaycan həmişə multikulturalizmin beşiyi olmuşdur. Çünki Azərbaycan tarixən fərqli mədəniyyətlərin qovuşduğu, çoxsaylı xalqların dinc yaşadıqları ölkə kimi multikulturalizm sahəsində çoxlu uğurlu təcrübələr qazanmışdır. Söz yox ki, bu keyfiyyətlərin qazanılmasında və yaşadılmasında ədəbi-bədii əsərlərimizin, Azərbaycan klassiklərinin payı az olmamışdır.

Rəyçi: prof. B.Xəlilov

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abdulla K. Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları. Bakı, 2016.
2. Axundov M. Əsərləri. Üç cilddə. Bakı: Azərnəşr, 1961.
3. Bakıxanov A. Bədii əsərləri. Bakı: Azərnəşr, 1973.
4. Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cilddə. İkinci cild. Bakı: Qərb-Şərq, 2005.
5. Xəlilov S. H.Cavid və C.Cabbarlı. Müxtəlifliyin birliyi. Bakı: Azərbaycan Universiteti, 2001.
6. Kəngərli K. Multikulturalizm - tale-birgəlik mədəniyyəti. Ədəbiyyat qəzeti, 2016, 23 aprel.
7. S.Ə.Şirvani. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Maarif, 1990.

Р.Ахмедов

Мультикультуральные отношения в литературе

Резюме

В статье XIX век рассматривается как новый этап в мультикультуральных отношениях в литературе и культуре Азербайджана.

R.Ahmadov

Multicultural relations in literature

Summary

In this article researching XIX century Azerbaijani literature and culture as a new period of multicultural relations. In this period M.F.Akhundov, A.Bakikhanov, I.Kuthkasenly, S.A.Shirvany showed the reflection of European culture in fictions.

TƏDRİS AVADANLIQLARI VƏ RESURSLARININ MƏZMUNUNUN DƏYİŞMƏSİNİ ZƏRURİ EDƏN AMİLLƏR

Nərminə Məmmədova,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

***Açar sözlər**: informasiya, cəmiyyət, təhsil sistemi, struktur, məktəb, 12 illik təhsil, təhsilin məzmunu, tədris avadanlıqları, tədris resursu.*

***Ключевые слова:** информация, общество, система образования, структура, школа, 12 тилетнее образование, содержание образования, учебного оборудования, учебный ресурс.*

***Key words:** information, society, education system, structure, school, 12 years education, content of education, teaching equipment, teaching resources.*

Qloballaşma, yeni formalaşmaqda olan informasiya cəmiyyəti ölkədə bütün sahələrdə: iqtisadiyyatda, texnologiyada və ideologiyada köklü dəyişikliklərin əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur. İstər öz daxilindən, istərsə də xaricdən gələn dəyişmə meyilləri ümumtəhsil məktəblərində tədris avadanlıqları və resurslarının məzmununun yenilənməsini əhəmiyyətli bir problem olaraq gündəmə gətirir. Ölkənin iqtisadi, sosial-siyasi, texnoloji baxımdan inkişafı, ümumtəhsil məktəblərinin tədris avadanlıqları ilə təchizatı və təlim resurslarının məzmununun dəyişilməsi arasında qarşılıqlı bir əlaqə vardır.

Cəmiyyətdəki dəyişikliklərə və inkişafa uyğun təhsilin məzmunu, buna müvafiq olaraq təhsil sistemində tədris avadanlıqları və resurslarının məzmunu yenidən tənzimlənməlidir.

Təbii ki, tədris avadanlıqları və resurslarının məzmunu cəmiyyətdə meydana gələn inkişafa biganə qala bilməz. Ona görə də, fənlər üzrə tədris avadanlıqları və resurslarının məzmunu da dəyişilməli, eyni zamanda onlardan istifadə etməyi bacaran müəllim kadrlarının yetişdirilməsi də təmin edilməlidir (8).

Hazırda ölkənin təhsil sisteminin yenidən qurulması, xüsusilə 12 illik təhsilə keçilməsi istiqamətində islahatlar aparılmaqdadır. 12 illik təhsilə keçidlə bağlı ümumtəhsil müəssisələrində müasir tədris avadanlıqları və tədris resurslarının infrastrukturunun və əsaslı təlim metodologiyasının yaradılması, ölkəmizdə gənc nəslin müasir tədris avadanlıqlarından (informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından) istifadə vərdişlərinə yiyələnməsi "Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı"nda, "Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təminatı Proqramı"nda (2005-2007-ci illər), "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nda (24 oktyabr, 2013-cü il), "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nın həyata keçirilməsi ilə bağlı Fəaliyyət Planı"nda ehtiva olunmuş, dövlət siyasətinin əsas prinsipləri və fəaliyyət istiqamətləri müəyyən edilmişdir (1,2,3,4,5).

Azərbaycanın təhsil tarixində əhəmiyyətli yer tutan bu dövlət sənədlərində təhsilverənlər üçün təhsilin bütün pillələrində təhsilalanların təfəkkürünün və şəxsiyyətinin inkişafına yönəlmiş, onların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alan innovativ təlim metodologiyasının və müvafiq resursların hazırlanmasının təmin edilməsi zəruri hesab edilmişdir. Burada həm də yeni kurikulumlara və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarına uyğun metodik vəsaitlərin, didaktik materialların və təlim vasitələrinin hazırlanmasını stimullaşdıran yeni mexanizmlərin yaradılması konkret şəkildə öz əksini tapmışdır.

"Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya" və "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasına müvafiq yüksək təhsilli gənc nəslin yetişdirilməsi, onların müasir texnologiyaların fəal istifadəçiləri kimi formalaşdırılması istiqamətində, xüsusilə son illərdə sistemli işlər görülür. Müasir tədris avadanlıqları və resurslarının təhsil prosesinin bütün mərhələlərinə inteqrasiyası ilə informasiya cəmiyyətinin tələblərinə uyğun müasir təhsil sisteminin qurulması, rəqəmli təhsil informasiya ehtiyatlarının yaradılması, müəllimlərin kompüter biliklərinin artırılması, təhsilin resurs mərkəzini və təhsil prosesini dəstəkləyən elektron tədris resurslarının inkişaf etdirilməsinə diqqət artırılır. Təhsildə müasir tədris avadanlıqları və resurslarının səmərəli istifadəsinin təşkili, onlardan istifadə üzrə bilik və bacarıqların öyrədilməsi və s. kimi məsələlərin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi, ümumtəhsil məktəblərinin müasir tədris avadanlıqları və resurslarla təchizatı istiqamətində kompleks işlər aparılır (3,6).

Tədris resurslarının məzmununa yeni yanaşma, onların məzmunca yenidən işlənməsi zərurəti aşağıdakıların yerinə yetirilməsini vacib edir:

- cəmiyyətin inkişafında meydana gələn dəyişikliklərin tədris resurslarının məzmununda əks olunması;
- müasir elm və texnologiya sahəsində meydana gələn inkişafın, yeniliklərin tədris avadanlıqları ilə təchizata, tədris resurslarının məzmununa təsir etməsi;
- demokratik dəyərlərin və insan haqlarının tədris resurslarının məzmununda əks olunması;
- məntiqi təfəkkür, tənqidi düşünmə bacarıqlarının formalaşdırılması sahəsində meydana gələn inkişafın tədris resurslarının məzmununda əks olunması.

Müasir tələblərə cavab verən tədris avadanlıqları və resurslar mövcud olmadan ümumi təhsilin fənn standartları, fənn kurikulumunun uğurlu tətbiqi, keyfiyyətli təhsil mümkün deyil.

Tədris resurslarının (yazılı resurslar; şəkil və qrafiklər; təpəgöz asetatları; obyektlər və modellər; səs kasetləri və televiziya proqramları; CD, DVD, video kasetləri; kompüter proqramları, internet slaydları və s.), həmçinin onların tətbiqini reallaşdırmağa imkan verən tədris avadanlıqlarının təlim prosesində istifadəsinin üstünlükləri çoxdur. Onlardan aşağıdakıları göstərmək olar:

- təhsil prosesini xeyli sadələşdirir, onu dinamik və çevik edir, şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsində, proses və hadisələrin şüurlu öyrədilməsində əhəmiyyətli rol oynayır;
- idrak prosesini fəallaşdırır;
- diqqəti uzun müddət cəmləməyə imkan yaradır;
- biliklər "hazır" şəkildə deyil, onların müstəqil surətdə kəşfi prosesində mənimsənilir, yəni mənimsəmə prosesi passiv deyil,

fəal xarakter daşıyır;

- təlim prosesində: biliklər daha müstəqil, sərbəst qavranılır və mənimsənilir;
- tənqidi və yaradıcı təfəkkür, habelə problemlərin həlli və qərar qəbul edilməsi kimi vərdişlər formalaşdırılır;
- elmi-tədqiqat vərdişləri və s. formalaşdırılır (9,10,11).

Təhsildə istifadə edilə bilən tədris avadanlıqları və resurslarının şagird və müəllimlərin, hətta valideynlərin sərbəst və müstəqil şəkildə, asanlıqla istifadə edə biləcəkləri xüsusiyyətdə olması vacibdir.

Qeyd edildiyi kimi, sürətlə inkişaf edən cəmiyyət, yeni texnoloji dəyişikliklər təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsini zəruri edir.

Aşağıda tədris avadanlıqları və resurslarının planlı dəyişdirilməsi üçün bir model təqdim edirik:

1. Dəyişiklikləri məcbur edən amillərin müəyyən edilməsi;
2. Dəyişiklik ehtiyacının ortaya çıxarılması;
3. Problemin müəyyən edilməsi;
4. Tədris avadanlıqları və resurslarının təkmilləşdirilməsinin alternativ variantlarının işlənməsi;
5. Çatışmazlıqların müəyyən edilməsi;
6. Tədris avadanlıqları və resurslarının seçimi;
7. Dəyişidilməyə qarşı olanların inandırılması;
8. Dəyişikliklərin həyata keçirilməsi və onun müşahidə edilməsi.

Müasir dövrdə cəmiyyət, xüsusilə elm və texnologiya sürətlə dəyişməkdə və inkişaf etməkdədir. Elm və texnologiyanın fasiləsiz dəyişməsi, sürətli inkişafı tədris avadanlıqları və resurslarının məzmununun dəyişilməsinin həm səbəbi, həm də nəticəsidir. Məhz bu amil digər sahələrin, eləcə də tədris avadanlıqları və resurslarının məzmununa təsir etməkdədir.

Tədris avadanlıqları və resurslarının məzmununun dəyişilməsini zəruri edən amilləri təqribən iki qrupa bölmək olar:

1) Cəmiyyət, iqtisadi, texnoloji və hüquqi təsirlərdən ibarət olan xarici amillər.

2) Təhsil sisteminin strukturu, insan amili, texnologiya ilə bağlı olan daxili amillər.

Göstərilən amillər Azərbaycanda təhsil sisteminin, xüsusən ümumtəhsil məktəblərində tədris avadanlıqları və resurslarının məzmununun dəyişmə, yenilənmə ehtiyacını gündəmə gətirir.

Xarici amillərin təsiri ilə təhsildə tədris avadanlıqları və resurslarının məzmununun dəyişilməsində cəmiyyətin ehtiyacları nəzərə alınmalıdır. Təhsil sistemi ictimai mühit və üst sistemlərlə yaxın əlaqədə, münasibətdədir. Təhsil sisteminin mövcudluğu və inkişafı bilavasitə cəmiyyətin tələbləri və inkişafı ilə bağlıdır. Digər tərəfdən, ümumtəhsil məktəbləri fasiləsiz olaraq cəmiyyətdəki dəyişikliklərin təsiri altında xarici mühitdən həm maddi, tədris avadanlıqları və resursları, həm də şəxsi heyət olaraq mədaxil alır. Bunlardan istifadə edərək, onları bir xidmət olaraq cəmiyyətə geri qaytarır.

Qeyd edildiyi kimi, təhsil sahəsində hədəflərə çatmaq bilavasitə onun xarici mühitlə olan əlaqələrinin davam etdirilməsi ilə bağlıdır. Bu baxımdan təhsil sistemində cəmiyyətdə, xüsusən elm və texnologiya sahəsində olan dəyişiklikləri daim izləməli və buna müvafiq olaraq dəyişilməlidir.

Cəmiyyətdə dəyişən dəyərlər, norma və anlayışlar təhsil mühitinə daxil olaraq, onun dəyişilməsinə yol açmaqdadır. Digər tərəfdən, informasiya əsri olan müasir dövrdə ölkələr bir-biri ilə yaxın əlaqədə, münasibətdədirlər. Bu cəhət təhsil müəssisələrinin

qabaqcıl ölkələrdəki dəyişikliklərə uyğun bir dəyişmə ehtiyacını ortaya çıxarır. Demoqrafik sahədəki dəyişikliklər, qaçqın və məcburi köçkün problemi, əhali artımı ölkənin məktəb sayına düşən əhali nisbətinə təsir etməkdə, məktəblərə olan tələbatı artırmaqda, yeni məktəblərin açılmasını gündəmə gətirməkdədir. Bir tərəfdən, geniş əhali kütləsinə təhsil vermək, digər tərəfdən, dəyişən cəmiyyətə uyğun təhsil sistemini nizamlamaq, keyfiyyətli təhsil vermək qaçılmaz bir zərurətə çevrilir.

Ölkənin təhsil sisteminə təsir edən digər bir amil ölkənin iqtisadi sahəsində meydana gələn inkişaf, dəyişikliklər və inflyasiyadır. Cəmiyyətdəki bütün sahələr kimi təhsil də mövcud iqtisadi vəziyyətə uyğunlaşmalıdır.

Qloballaşma, informasiya cəmiyyətinin yaranması ilə əlaqədar yeniliklər artmaqda, yeni iş yerləri yaranmaqdadır. Yeni iqtisadi dəyişiklik bu sahədə işçilər tələb edir. Ölkə iqtisadiyyatının tələb etdiyi insan ehtiyacını qarşılayan yeni məktəblər yaratmaq təlim prosesində istifadə edilən tədris avadanlıqları və resurslarının məzmununda dəyişiklik etməyi qaçılmaz bir zərurətə çevirir (8). Təhsilin effektli şəkildə inkişafı, yeni tələblərə cavab verən pedaqoji heyətin, müasir tədris avadanlıqları və resurslarının olması üçün yeni maliyyə vəsaitinin olması da əsas şərtlərdəndir.

Qabaqcıl ölkələrdə elm və texnologiya sahəsindəki yeniliklər paralel olaraq təhsil sistemində istifadə olunur. Həmin ölkələrdə müasir tədris avadanlıqları və resurslarının təhsil müəssisələrinə daxil olması, təlim prosesində onların tətbiqi cəmiyyətin inkişafı üçün əsas amil hesab edilir. Məhz elm və texnologiya sahəsindəki yeniliklər, tətbiq edilən yeni bilik sahələri tədris avadanlıqları və resursları sahəsində xidmət təkliflərinin inkişafını təmin edir.

Texnologiyanın inkişafı təhsildə iş metodunun dəyişməsinə, yeni tədris avadanlıqları və resurslarının daha effektli, səmərəli istifadəsinə kömək edir. Ümumtəhsil məktəblərinin səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün sistemli şəkildə müasir tədris avadanlıqları və resursları alması çox vacibdir. Çətinliklə də olsa, yeni tədris avadanlıqları və resurslarının təhsil sisteminə daxil olması yeniliyə yol açmaqdadır. Yeni tədris avadanlıqları və resurslarının təhsil sisteminə daxil olması özlüyündə, onlardan istifadə etməyi bacaran mütəxəssislərin yetişdirilməsi, habelə yeni maliyyə mənbəyinin müəyyən edilməsi zərurəti yaradır.

Təhsil müəssisələri texnoloji yenilikləri, dəyişiklikləri izləmək məcburiyyətindədirlər. Yeni tədris avadanlıqları və resursları ümumtəhsil məktəblərinin məqsədlərinin gerçəkləşməsində mühüm rol oynayır. Xüsusilə müasir tədris avadanlıqları: kompüter, CD, DVD, video, internet, ağıllı lövhə, proyeksiya aparatları, resurslar sürətli və davamlı öyrənməyin təmin edilməsində daha effektlidir. Ölkəmizdə ümumtəhsil məktəblərində Təhsil Nazirliyinin verdiyi çox sayda tədris avadanlıqları və resurslarından istifadə edilməsinə baxmayaraq, lazımi infrastruktur dəyişikliyi edilmədiyindən bu məsələ hələ də tam həllini tapmayıb.

Hüquq normaları cəmiyyətdəki bütün təşkilatlar üçün məcburidir. Təhsil müəssisələri də fəaliyyətini cəmiyyətin idarə olunmasını təmin edən qanun, nizamnamə və sərəncamlara uyğun qururlar. Hüquq – cəmiyyətin nizamını təmin edən qanunlar sistemidir. Hüquqi sistem cəmiyyətdəki hər hansı bir dəyişikliklərin təhsil sistemində gerçəkləşdirilməsini təmin edir. Təhsil

müəssisələrində dəyişiklik etmək üçün, ilk növbədə qanunlar verilir. Ölkəmizdə müstəqilliyin bərpa olunması ilə bağlı formalaşmaqda olan yeni qanunlar sistemi təhsilin məzmununda əhəmiyyətli bir dəyişiklik zərurəti yaratmışdır. Təhsilin normal bir şəkildə inkişafı üçün müasir tələblərə cavab verən tədris avadanlıqları və resurslarının, habelə onlardan istifadə etməyi bacaran pedaqoji heyətin yetişdirilməsi əsas amillərdəndir.

Təhsil sistemində daxili amillərlə bağlı olan dəyişiklikləri təqribən dörd qrupa bölmək olar:

1. Strukturla bağlı dəyişiklik;
2. İnsan amili ilə bağlı dəyişiklik;
3. Texnoloji təchizatla bağlı dəyişiklik;
4. Təşkilatın məqsədləri ilə bağlı dəyişiklik.

Strukturla bağlı dəyişikliklər təhsil sisteminin bütünlüklə dəyişdirilməsinə səbəb olur. Hamıya məlum olduğu kimi, müstəqillik dövrünün tələblərinə uyğun olaraq ölkənin təhsil sisteminin strukturu kökündən dəyişilmiş və dəyişilməkdədir. Əslində, cəmiyyətin bütün sahələri zaman-zaman dəyişilmək məcburiyyətindədir. Qeyd edildiyi kimi, cəmiyyətin sürətlə dəyişməsi və inkişafı təhsil sisteminin inkişafına müsbət mənada kömək edir.

Struktur dəyişiklikləri təhsil sahəsində funksiyaları, vəzifələri yenidən müəyyənləşdirir və təşkilati əlaqələri yenidən tənzim edir. Əks halda səlahiyyət, vəzifə, məsulluq, qərar vermə, yoxlama və s. məsələlərdə qarşıdurma yarana bilər.

Təhsili idarə edənlərin fəaliyyətlərinin dəyişməsi təhsilin digər amillərinə təsiri qaçılmaz edir. Bu baxımdan, təhsil sisteminin dəyişilməsində insan amili əsasdır. İstər rəhbər, istərsə də alt səviyyədə işləyənlərin əhvali-ruhiyyəsi müxtəlif yol və metodlarla (xidmətdaxili təlim, motivasiya və s.) yüksəldilərək, təhsilin effektliliyi artırıla bilər. Bu baxımdan, bütün metod və üsullar təhsil sistemində işləyən bütün heyətin, təhsil müəssisələrinin fəaliyyətlərini daha yaxşı yerinə yetirmələrinə istiqamətlənməlidir.

Təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinin, təhsilin məzmununun, təlim prosesinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün elm və texnologiyadakı yeniliklərə uyğunlaşdırılma əsas götürülməlidir. Təhsil müəssisələrinin səmərəli fəaliyyət göstərməsi yalnız tətbiq etdikləri metodların, təlim prosesində müasir tədris avadanlıqları və resurslarının istifadə səviyyəsinin yüksəldilməsi, müasir texnologiyaya uyğunlaşması ilə təmin oluna bilər.

Təhsil prosesinə hər hansı bir yeni tədris avadanlığı və resurs daxil olduğu zaman məktəblərin onlardan istifadə etmə ehtiyacı yaranır. Bu dəyişikliklər dövrün tələbidir. Əks halda, texnoloji yeniliklər heç bir məna kəsb etməz. Son illərdə təhsil sisteminin bir çox yeni tədris avadanlıqları və resursları ilə təmin edilməsinə baxmayaraq, bəzi hallarda onlardan hələ də effektli istifadə edilmir.

Ümumtəhsil məktəblərində tədris avadanlıqları və resurslarından səmərəli istifadə etməyi bacaran pedaqoji heyətin yetişdirilməsinə hazırda böyük ehtiyacın olduğunu göstərir.

Yuxarıda qeyd olunanların nəzərə alınması, təhsil sistemində, o cümlədən ümumtəhsil məktəblərində geniş dünyagörüşə malik, təşəbbüsləri, yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran, nəzəri, praktik biliklərə yiyələnən, müasir təfəkkürlü, rəqabətqabiliyyətli kadrların hazırlanması təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi baxı-

mından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təhsilin inkişafı, keyfiyyətli təhsil isə, özlüyündə ölkənin inkişafına töhfə vermiş olacaqdır.

Rəyçi: dos. Ə.Abbasov

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası" (24 oktyabr, 2013-cü il). //Azərbaycan məktəbi, 2013, №5.
2. "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nın həyata keçirilməsi ilə bağlı Fəaliyyət Planı". //Azərbaycan məktəbi, 2015, №1.
3. Azərbaycanın təhsil siyasəti (1998-2004). I kitab. Bakı: Çaşıoğlu, 2005.
4. Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər). http//e-qanun.az.
5. "Təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması üzrə Dövlət Proqramı" (2008-2012-ci illər üçün). http//e-qanun.az
6. Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya ". http//e-qanun.az
7. "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası. http://www.president.az/.
8. Kasım Karaman, "Küreselleşme ve eğitim," Zeitschrift für die Welt der Türken. 2 (3), 2010.
9. Alkan C. Educational technology. Ankara: Anı Yayıncılık, 2011.
10. Cathy Lewin-Rosemary Luckin. "Technology to support parental engagement in elementary education: Lessons learned from the UK." Computers & Education. 54, 2010.
11. Məmmədova N. Ümumtəhsil məktəblərində tarix fənninin tədrisində avadanlıq və tədris resurslarından istifadəyə müasir yanaşma istiqamətləri. "Azərbaycanda təhsil quruculuğunun prioritetləri: müasir yanaşmalar" mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. Naxçıvan, 2015-ci il. Bakı: Mütərcim, 2015.

Н.Мамедова

Факторы, делающие необходимыми изменения содержания учебных оборудований и ресурсов

Резюме

В статье рассматриваются вопросы, касающиеся содержания учебного оборудования и ресурсов в общеобразовательных школах. В статье даются предложения по вопросу обновления содержания учебного оборудования и ресурсов, что требует проведение коренных изменений в сфере образования.

N.Mamedova

Reforms brought innovation to education sector

Summary

The article considers the issues regarding the content of educational equipment and resources in the secondary schools. The article provides suggestions on updating the content of educational equipment and resources, which requires radical changes in the field of education.

FƏNLƏRARASI İNTEQRATİV ƏLAQƏLƏRİN YARANMASINDA KREDİTLİ TƏLİMİN ROLU

Məmməd Kazımov,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Açar sözlər: *keyfiyyət, inteqrativ təlim, təfəkkür, kreditli təhsil, fərdi iş planı, təhlil etmə, beynəlxalq təcrübə, professional səviyyə.*

Ключевые слова: *качество, интегративное обучение, мышления, кредитное образование, индивидуальный план работы, анализировать, международный опыт, профессиональный уровень.*

Key words: *quality, integrative learning, thinking, credit system of education, plan, analysis, international experience, expertise.*

Müasir dövrdə orta ixtisas təhsili sistemində tətbiq olunan vacib məsələlərin ən başlıcası təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və mütəxəssis hazırlığında innovativ texnologiyaların tətbiqi məqsədilə həyata keçirilən tədbirlərdir. Belə tədbirlərdən biri də tədrisdə inteqrativ təlim üsullarından istifadəyə geniş yer verilməsi, kreditli təlim prosesində fənlərin əlaqəli öyrənilməsi və fənlərarası inteqrasiyanın yaradılmasıdır. Təhsildə belə bir təlim üsulunun tətbiq edilməsi tələbələrdə sərbəst düşünmə və təhliletmə qabiliyyətini formalaşdırar, yeni təlim texnologiyalarından istifadə etməyə meyilliliyi artırar, öyrəndiyi elm sahəsindən düzgün nəticə çıxarmağa və təlimdə səriştəlilik qabiliyyətini inkişaf etdirməyə müsbət təsir göstərər. Göstərilənləri tədris prosesində həyata keçirmək üçün təhsil standartlarının və kurikulumun tələblərindən düzgün istifadə edilməsi vacib məsələdir. Bu tələblərin yerinə yetirilməsi nəticəyönümlü təhsilin inkişafına müsbət təsir göstərməklə, şəxsiyyətin formalaşmasına və müəllim hazırlığının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə zəmin yaratmaqla fənlərin inteqrativ şəkildə öyrənilməsinin zəruri olmasını ön plana çəkər. Təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi haqqında "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası" proqramında da ətraflı verilmişdir. Bu konseptual sənəddə göstərilir ki, təhsilalanların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alan innovativ təlim metodları və texnologiyaları vasitəsilə təhsilin məzmununun səmərəli mənimsənilməsini təmin edə bilən yüksəknüfuzlu təhsilverənlərin peşə səriştəliliyi və pedaqoji ustalığı təmin olunmalıdır. Bu zaman təhsil sahəsində olan beynəlxalq təcrübə və meyarlardan istifadə olunmasına geniş yer verilməlidir. Beynəlxalq təcrübələri nəzərə alaraq müəllim hazırlığı zamanı texnologiya fənninin tədrisi prosesində onun digər fənlərlə və yaxud bu fənn daxilində olan uyğun mövzuların əlaqəli öyrənilməsi və inteqrativ təliminin qurulması zamanı problemlərin nəzərə alınması, onun həlli həmişə ön plana çəkilməlidir (1, 2, 3).

Fənlərin əlaqəli, yəni inteqrativ təlimi prosesi zamanı tələbələrin məntiqi təfəkkürünün inkişafında biri-birinə yaxın olan fənlərin və fəndaxili mövzuların dərindən öyrənilməsi kompleks yanaşmanın əsasını təşkil edir. Bu proses kreditli təlimdə özünü daha aydın şəkildə büruzə verir.

Çünki fənlərarası əlaqələrin qurulması və onların inteqrativ öyrənilməsi vaxta qənaət olunmasına imkan yaradır. Bu vaxt təkcə hər hansı sahənin əsaslı şəkildə öyrənilməsi üçün deyil, həm də seçilən mövzuların mənimsəmənin keyfiyyətlə yerinə yetirilməsinə, fənlərarası əks-əlaqənin qurulmasına, müəllim-tələbə dialoqunun qarşılıqlı anlaşma şəraitinin yaradılmasına şərait yaradır. Kreditli təlim prosesində öyrənilən fənlərin tərkibinə daxil olan uyğun mövzuların əlaqəli öyrənilməsi və inteqrasiyanın yaradılması nəticə etibarilə hər hansı bir sahənin dərindən öyrənilməsini intensivləşdirir. Bu da tələbədə mövzu haqqında təsəvvürü formalaşdırır, sərbəst elmi mübadilənin yaradılmasına, elmi dialoqun qurulmasına və təhsili inkişaf etdirən yeni konsepsiyanın yaradılmasına şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2008-ci il 31 yanvar tarixində imzaladığı "Azərbaycan Respublikasının ali təhsil müəssisələrinin Avropa ali təhsil məkanına inteqrasiyası ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında" sərəncamı ölkəmizin ali və orta ixtisas təhsil sisteminin Bolonya bəyannaməsinə qoşulmasına zəmin yaratdı. Bu sərəncam ali təhsil sahəsi üçün mühüm bir proqram yönümlü sənəddir (8). Sərəncamdan irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi məqsədilə təhsildə kredit sisteminə keçilməsi ilə əlaqədar, müasir attestasiya və akkreditasiya sistemi yaradılmış, tələbələrin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi prosesində inkişaf etmiş Avropa dövlətlərinin qiymətləndirmə modelindən istifadə tətbiq olunmuşdur. Bolonya təhsil prosesinin əsasını tələbələrin təhsil ili boyu əldə etdiyi, qazandığı kredit təşkil edir. Kredit, əsasən, "təhsil əməyinin həcm vahidi"dir. Təhsildə krediti tələbələr mühazirə, seminar, fərdi tapşırıqların yerinə yetirilməsi, fərdi referatlar, kurs və diplom işlərinin yerinə yetirilməsində və istehsalat təcrübəsində iştirak etməklə qazana bilərlər. Ölkəmizdə Bolonya prosesinin tələblərindən biri, eyni zamanda orta ixtisas təhsili müəssisələrində orta ixtisas təhsilli mütəxəssis hazırlığının aparılmasında (subbakalavriat hazırlığında) kreditli təhsil sistemindən geniş istifadə olunmasıdır. Kreditli təhsilin orta ixtisas təhsili müəssisələrində tətbiq olunması Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2013-cü il 26 dekabr tarixli 354 nömrəli qərarı ilə həyata keçirilir. Kredit sistemi hər hansı bir fənnin öyrənilməsi başa çatdıqdan sonra örənənin auditoriya və auditoriyadankənar yükləmələr də daxil olmaqla qəbul olunmuş qabiliyyət tutumluğunu əks etdirən tədris ölçüsü meyarıdır.

Tələbə krediti tədris ili boyunca mühazirə, seminar, laboratoriya məşğələsində və həm də müstəqil iş, yəni auditoriyadankənar tapşırıqları yerinə yetirməklə, davamiyyətlə qazana bilər. Yəni əgər orta ixtisas təhsili müəssisəsinin tələbəsi həftədə hər hansı bir fənn üçün 3 akademik saat vaxt sərf edirsə, deməli, həmin fənn birkreditli fənn hesab edilir və tələbə semestrin nəticələrinə görə həmin fəndən müvəffəq qiymət alarsa, onda tələbə 3 kredit qazanmış olur. Deməli, kredit sistemi tələbənin təhsil müddəti ərzində fərdi planı, "kredit" isə tələbənin tədrisdə əldə etdiyi müvəffəqiyyətin kəmiyyət göstəricisi kimi anlaşılmalıdır. Tələbənin öyrəndiyi fənnin hər 15 saatı bir kredit kimi nəzərdə tutulur və tələbənin öyrəndiyi fənnə ayrılan dərs yükü 60 saat miqdarındadırsa, deməli, bu fənn üçün tələbə bu fəndən 4 kredit miqdarında dərs keçmiş hesab olunur və tələbə həmin fənn üzrə proqramı orta səviyyədə mənimsəmiş hesab edilir. Tələbə hər hansı bir fənn üzrə yekunda 0-50 arası bal topladıqda həmin fənn üzrə kredit qazanmamış hesab edilir. Belə olan halda tələbə həmin fəndən kredit əldə etmək üçün fənni yenidən öyrənməli və imtahan verməlidir. Orta ixtisas təhsili

müəssisələrində pedaqoji şuranın qərarı ilə kredit borcu qalan tələbələr üçün kredit toplamaq məqsədilə “yay semestri” adlanan üçüncü bir semestr təşkil edilir. Əgər tələbə hər hansı fəndən tələb olunan krediti toplaya bilmirsə, onda tələbə tədris planında həmin fənnin mənimsənilməsi üçün nəzərdə tutulmuş saatlar həcmində əlavə dərsləri dinləyir və yenidən yekun imtahanına buraxılır. Orta ixtisas təhsili müəssisələrində yay semestrinin təşkil edilməsinin məqsədi aşağıdakılardır (7, 8, 11):

- əsas sessiya müddətində tələbələrin hər hansı fənn üçün yaratdığı akademik borcları ləğv etmək üçün;
- kolleclərin təhsil proqramında nəzərdə tutulmuş və pedaqoji şurada müəyyən edilmiş fənlərin kreditlərini qazanmaq üçün;
- müvəffəqiyyət qazanılan fənn üzrə aldığı qiymətdən razı qalmadıqda onun yüksəldilməsini təmin etmək üçün;
- orta ixtisas təhsili müəssisəsinin təklif etdiyi ayrı-ayrı fənlər üzrə digər orta ixtisas təhsili müəssisəsi tələbələrinə müvafiq kreditlər qazanması şəraitinin yaradılması üçün;
- təklif olunan yay semestri yaz semestri tam başa çatdıqdan dərhal sonra təşkil olunmalıdır və 5 həftə nəzəri təlimə və bir həftə imtahanların keçirilməsinə sərf edilməlidir. İmtahanların keçirilməsinin yay semestrinin sonuncu həftəsində təşkil olunması vacibdir;
- yay semestrində tələbələrin götürdüyü kredit 9-dan artıq olmamalıdır;
- yay semestri və imtahanları növbəti semestrin başlanmasına 2 həftə qalana qədər başa çatmalıdır;
- yay semestrində üzrlü səbəbdən imtahanda iştirak etməyən tələbələr üçün növbəti semestrin başlamasına qədər bir dəfə imtahanın keçirilməsi təşkil oluna bilər;
- yay semestri könüllülük prinsipi əsasında təşkil olunmalı və ödənişli əsaslarla həyata keçirilməlidir;
- yay semestrində öyrənilməsi nəzərdə tutulan fənn üzrə qrup tələbələrinin sayı orta ixtisas təhsili müəssisəsinin maliyyə imkanları nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilməlidir (6, 15, 19).

Əgər tələbə subbakalavriat səviyyəsində təhsil aldığı 3 il (6 semestr) müddətində müəyyən edilmiş kreditləri qazana bilməmişdirsə, ona növbəti 3 il müddətində borcu qaldığı fənlərdən kreditləri yığmaq imkanı verilir. Ayrılmış həmin müddət ərzində tələbə lazım olan kreditləri yığa bilmirsə onda o, müəyyən olunmuş bütün imtiyazları itirə bilər. Tələbə orta ixtisas təhsili müəssisəsində dövlət hesabına təhsil alırsa və müəyyən edilmiş müddətdə kreditləri yığa bilmirsə, bu halda o, təhsilini yalnız ödənişli əsaslarla davam etdirməlidir.

Aparılan araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, kreditli təlim prosesi zamanı fənnin digər fənlərlə əlaqəli öyrənilməsi və yaxud fəndaxili oxşar mövzuların inteqrasiyasının yaradılması fənnin əhatəli öyrənilməsinə düzgün istiqamət verir. Hər hansı fənnə daxil olan mövzunun öyrənilməsi üçün bu mövzunun digər fənlərdə olan oxşar mövzularla əlaqəli öyrənilməsi inteqrativ təlimin tələblərindən biridir. Bunu əyani olaraq aydınlaşdıraq. Belə ki, kollecdə təhsil alan tələbəyə bir semestr ərzində texnologiya fənnindən kredit toplamaq üçün fərdi tapşırıq verilir. Tələbə texnologiya fənninin tərkibində olan “ağac və metal emalı texnologiyası”, “Ərzaq məhsullarının emalı texnologiyası” və “kənd təsərrüfatı işlərinin texnologiyası” bölmələrini öyrənərkən kimya, biologiya, coğrafiya və fizika, elektrotexnika fənlərində olan uyğun mövzulara müraciət edir və bu mövzular arasında olan əlaqələri, uyğunluqları araşdırır. Tələbə ağac, metal emalı texnologiyasında istifadə edilən lakların və boya materiallarının kimyəvi tərkibini, kimyəvi birləşmələrini, onların buxar-

lanması zamanı ayrılan kimyəvi birləşmələrin insan səhhətinə təsiri amillərini, kimyəvi xassələrini və qoruyucu örtük əmələ gətirmə xüsusiyyətlərini öyrənməli və onlardan istifadə edərkən kimyəvi zəhərlənmələrin qarşısının alınması məqsədilə təhlükəsizlik texnikası qaydalarına düzgün riayət olunmasını bilməlidir. Kimyəvi laklar və boyalar haqqında ətraflı məlumat aldıqdan sonra onu öz gündəlik tədris fəaliyyətinə və təhlükəsiz iş rejiminə tətbiq etməyi bacarmalıdır. Yaxud tələbə ərzaq məhsullarının emalı texnologiyası bölməsini öyrənərkən "Biologiya" fənnində olan zülallar haqqında onların müxtəlifliyini, çoxfunksiyalı üzvi maddədən ibarət olmasını, b-aminturşulardan əmələ gəlməsini, mürəkkəb maddə olmasını və s. bu kimi xüsusiyyətlərini bilməlidir. Eyni zamanda qida məhsulu kimi istifadə olunan göbələklərin bioloji xüsusiyyətləri haqqında da müəyyən məlumatlara malik olmalıdır. Belə bir əlaqəli öyrənmə üsulu kredit götürən tələbəyə imkan yaradır ki, fənn haqqında hərtərəfli və dərin məlumatı olsun. Texnologiya fənnini öyrənərkən tələbə bu fənnə aid kredit götürmüşsə və bu krediti yerinə yetirməsi üçün mövzuları öyrənirsə, onda bu mövzunu yuxarıda sadalanan fənlərdə olan oxşar mövzularla əlaqələndirməli və bu əlaqələrdən müəyyən nəticəyə gəlib ümumiləşdirilmiş fikir irəli sürməlidir. Bu fənlərdə olan oxşar mövzuları təhlil edən tələbə ümumiləşdirilmiş nəticəyə gəlir və yekunda mövzu haqqında ona lazım olan və əlaqələri birləşdirən biliklər toplamış olur.

Kredit sistemi əsasında təşkil olunmuş, inteqrativ öyrənmə prosesinin yerinə yetirilməsində və verilən mövzuların dərindən, əhatəli öyrənilməsində qarşıya çıxan məqsəd, tələb və xüsusiyyətlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- hər bir tələbənin fənlərə uyğun fərdi tədris planının olması, bu planın tərtibində və onun yerinə yetirilməsində tələbənin müəllimlə, yaxud tyutorla birlikdə iştirak etməsi;
- orta ixtisas təhsili müəssisəsinin fəaliyyətdə olan tədris planlarına uyğun olaraq tədris fənlərinin semestrlər üzrə götürəcəkləri kreditlərin miqdarının, təhsil-verənlərin və akademik məsləhətçilərin (tyutorların) seçiminin sərbəstliyi;
- kollecdə təhsil alan tələbənin öyrəndiyi fənnin digər fənlərlə inteqrativ əlaqə yaratmasında müstəqil hazırlıq və sərbəst fəaliyyəti üçün iş şəraitinin yaradılması, ona nəzarətin təşkil olunması;
- tələbələrin fəaliyyətinin və biliyinin qiymətləndirilməsində çoxballı (100 ballı sistemlə) qiymətləndirilmə sisteminin tətbiq olunması və balların toplanma üsullarından istifadə olunması;
- fəndaxili mövzuların digər fənlərdə olan mövzularla əlaqəli öyrənilməsində akademik məsləhətçilərin (tyutorların) fəaliyyətindən istifadə edilməsi;
- hər semestrdə keçilən fənlərin və həmin fənlərə uyğun tədris qruplarında olan tələbələrə verilən tapşırıqların semestrlər üzrə komplektləşdirilməsi;
- hər bir fənnə uyğun ayrıca fəaliyyət jurnalının tərtib edilməsi;
- təhsilalma müddətinin tələbənin nailiyyətindən və müvəffəqiyyətindən asılı olaraq fəaliyyətinin inkişafının tənzimlənməsinin təşkil olunması;
- tədris prosesinin təşkili zamanı ixtisasların, fənlərin, şöbələrin, fənn birləşmə komissiyalarının, müəllimlərin və tələbələrin kodlaşdırılması prosesinin tətbiq edilməsi;
- kreditli təhsil sistemi tətbiq olunarkən mövzunun əlaqəli öyrənilməsi təşkilinin müvafiq struktur bölmələri tərəfindən tənzimlənməsi və nəzarət mexanizminin yaradılması (5, 12, 18).

Kreditli təhsildə verilən biliklərin əsasını müəllimlər tərəfindən aparılan izahat işləri, göstərişlər və müəllimin mühazirələri təşkil

edir. Orta ixtisas təhsili sistemində müəllimin mühazirəsi öyrədənlə öyrənən arasında canlı əlaqə yaradan və biliklərin ötürülməsini təmin edən zəngin informasiya prosesidir. Ənənəvi təlim prosesindən fərqli olaraq, kreditli təlimdə mühazirələrin mövzusu və təşkili formaları müasir tələbə uyğun olaraq məntiqə əsaslanmalı, tənqidi və yaradıcı təfəkkürün formalaşdırılmasına və nəzəri biliklərin müstəqil, sərbəst mənimsənilməsinə yönəldilməlidir. Bu zaman tələbələrdə elmi-tədqiqat yaradıcılıq vərdişləri formalaşır, təlimin səmərəli olması inkişaf etdirilir. Bunun üçün müəllim həmişə hazırlaşmalı, ixtisas biliyini təkmilləşdirməli və pedaqoji ustalığının artırılması üzərində müntəzəm çalışmalıdır. Bu gün kredit sistemi tətbiq etməklə dərs aparan müəllimdən özünəməxsus yaradıcılıq texnikası, fərdi pedaqoji səriştəlilik, auditoriyada bələdçilik və istiqamətləndiricilik xüsusiyyətləri yaradan, tələbələrə tələb olunan nəzəri materialı ötürərək onlarda qarşıya qoyulan məsələni təhlil edib nəticə çıxarmaq qabiliyyəti formalaşdıran bir öyrədici olmaq tələb olunur.

Kreditli təhsil sistemi tətbiq etməklə texnologiya fənninin tədrisini həyata keçirərkən təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində intensiv fəaliyyəti davam etdirməli, akademik düşüncələrin strukturunun vahid formaya gətirilməsi məqsədilə təlim strategiyasını konkretləşdirməli, fənlərarası əlaqələrin gücləndirilməsində inteqrativ təlim metoduna üstünlük verilməlidir. Kredit sisteminin tətbiqi çərçivəsində həlli vacib olan məsələlərdən biri də dünyanın digər regionlarında olan orta ixtisas təhsili müəssisələri ilə əlaqə saxlanması və həmin təhsil müəssisələrində olan yeniliklərin və innovativ metodların respublikanın orta ixtisas təhsili sisteminə tətbiq olunmasına nail olmaqdır. Orta ixtisas təhsilinin keyfiyyət təminatında ümumavropa sisteminin tətbiqi, Bolonya deklarasiyasına uyğun kreditli təhsil sisteminə tam keçilməsi, asan qəbul olunan və başa düşülən kvalifikasiyalar modeli Avropa və digər ölkələrdə təhsilalanların orta ixtisas təhsilinə maraqlarının xeyli yüksəlməsinə gətirib çıxarmışdır. Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan təhsil sistemi strukturunda orta ixtisas təhsilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində səmərəli fəaliyyətin həyata keçirilməsi aşağıdakı problemlərin həllini tələb edir:

- respublikada fəaliyyət göstərən orta ixtisas təhsili müəssisələrində kreditli təlimin təkmilləşdirilməsi və fənlərarası inteqrativ təlimdən istifadə olunmasının genişləndirilməsi;
- təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, nəzarət mexanizminin yeniləşməsi və təhsil müəssisələrində keyfiyyətin tənzimlənməsində yeni qiymətləndirilmə modelinin tətbiqi;
- subbakalavr hazırlığında təhsilin məzmununa və kompetensiya səviyyəsinə qoyulan minimum dövlət tələblərinə uyğun olan təhsil standartlarının yenidən hazırlanması;
- orta ixtisas təhsili sistemində kreditli təhsilin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi yeni pedaqoji və təlim texnologiyalarının, inteqrativ təlim metodlarının və innovasiyaların tədris prosesinə tətbiq olunmasının genişləndirilməsi.

Belə nəticəyə gəlmək olur ki, kreditli təhsil sistemi zəif oxuyan tələbələrə də öz potensial imkanlarından sonadək istifadə etməyə hərtərəfli şərait yaradır. Təhsili müvəffəqiyyətlə başa vuran hər bir mütəxəssisin hazırlığının əmək bazarı ilə birbaşa əlaqələndirilməsi problemi respublikamızın orta ixtisas təhsili sistemində ən aktual məsələ kimi qeyd edilir. Bu problemin müvəffəqiyyətli həlli təhsil sektorunda marketinq strukturunun yaradılması, əmək baza-

rına çıxışın təmin edilməsi və bu strukturun aktiv fəaliyyəti ilə birbaşa bağlıdır. Kredit sistemi tətbiq etməklə mütəxəssis hazırlığının üstünlüklərindən biri də odur ki, ayrı-ayrı ixtisaslar üzrə hazırlanmış mütəxəssislərin əmək bazarında özünə iş yeri tapması bazar münasibətlərinin obyektiv reallığından doğan bir həqiqətdir. Ona görə də təhsil alanlar bazarın tələbatlarından xəbərdar olmalıdır. Belə olan halda təhsilalan hələ təhsilini yekunlaşdırmamış onun professional səviyyəsinə sifarişçi tərəfindən qoyulan tələbləri qabaqcadan bilir. Bu halda orta ixtisas təhsili müəssisəsinin maddi marağı keyfiyyət göstəriciləri ilə sıx əlaqədə olur, təhsilverənlərin məsuliyyəti artır, attestasiya mexanizmləri daha da təkmilləşdirilir, rəqabət güclənir, ixtisasın və peşəkarlıq səviyyəsinin daimi artması təhsilverənin birbaşa marağına çevrilir və nəticədə istehsalçı yüksək keyfiyyət göstəricilərinə malik olan təhsil müəssisələrinə üz tutur. Bu halda istehsalçının maliyyə imkanları genişlənir, maddi-texniki bazası, kadr potensialı güclənir, ən əsası isə təhsilalanın işlə təmin olunması problemi həll edilir. Göstərilənləri nəzərə alaraq kreditli təhsil sistemi tətbiq etməklə texnologiya fənninin tədrisinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, təhsil islahatının Bolonya deklarasiyasının tələblərinə uyğun qurulması, beynəlxalq təcrübələrin öyrənilib tədrisə tətbiq edilməsi, nəticəyönümlü və şəxsiyyətyönümlü təhsilin həyata keçirilməsini məqsədəuyğun hesab edirik.

Bu göstərilənlər tədrisə tətbiq olunarsa, kredit sisteminin, təhsil standartlarının və kurikulumun tələbləri yerinə yetirilmiş olar.

Məqalənin aktuallığı. Kreditli təlim prosesində texnologiya fənninin digər fənlərlə inteqrasiyasının yaradılmasının mümkünlüyü ön plana çəkilir, fənnin dərindən öyrənilməsinə istiqamət verilir və tələbələrdə sərbəst düşünmə, təhliletmə və nəticə çıxarma bacarığı formalaşır. Kredit toplamaq üçün tələbələrə verilən fərdi tapşırığın yerinə yetirilməsi intensivləşir və fəndaxili mövzuların əlaqəli öyrənilməsinə hərtərəfli şərait yaranır və inteqrasiyanın xüsusiyyətləri araşdırılır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Texnologiya fənninin digər fənlərlə əlaqəli öyrənilməsində kreditli təlimin tətbiqi təkmilləşdirilir, fəndaxili inteqrasiya uyğun mövzuların keyfiyyətli və əhatəli öyrənilməsinə istiqamət verir, tələbələrdə məntiqi təfəkkürün inkişafına şərait yaradır. İnteqrativ təlim, eyni zamanda fənlərarası əks-əlaqənin qurulmasına, müəllim-tələbə dialoqunun elmi əsaslarla, qarşılıqlı anlaşma şəraitinin yaradılmasına müsbət təsir göstərir və fənnin öyrənilməsinə konseptik yanaşmanın əsasını qoyur.

Məqalənin tətbiqi sahələri. Orta ixtisas təhsili müəssisələrində kreditli təlim prosesi zamanı texnologiya fənninin digər fənlərlə əlaqəli öyrənilməsi, mövzulararası inteqrativ əlaqələrin qurulması, fəndaxili mövzuların əhatəli öyrənilməsi, kreditli təlimdə müasir texnologiyaların tətbiqindən və yuxarıda göstərilən digər innovativ metodlardan istifadə olunması tövsiyə olunur.

Rəyçi: prof. A.Abbasov

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abbasov A. Pedaqogika: Orta ixtisas məktəbləri üçün dərs vəsaiti. Bakı: Mütərcim, 2013.
2. Abbasov A. və başqaları. Müəllim hazırlığına yeni yanaşmalar. Bakı: Mütərcim, 2012.
3. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. //Azərbaycan məktəbi, 2013, №5.

4. Axundov N., Əhmədov H., Şərifova F., Səlimova X. Texnologiya, müəllim üçün metodik vəsait. Bakı: Aspoliqraf, 2014.
5. Əhmədov H. Azərbaycan təhsilinin inkişaf strategiyası. Bakı: Elm, 2010.
6. Kərimov Y. Pedaqoji tədqiqat metodları. Bakı: RS Proqress MMC, 2009.
7. Kərimov Y. Təhsilin aktual problemləri. Bakı: Mütərcim, 2007.
8. Kazımov M. Kolleclərdə inteqrativ təlim prosesinin mahiyyəti. // ARTPİ-nin Elmi əsərləri. Bakı: Mütərcim, 2015, №1.
9. Kazımov M. Fənlərarası inteqrasiyanın təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə təsiri. Respublika Elmi Konfransının materialları. Bakı, 16 dekabr 2015.
10. Kurikulum islahatı: tədqiqatlar, nəticələr. Nəşrə hazırlayan: Ə.Abbasov, İ.Cavadov. Bakı: Mütərcim, 2011.
11. Kərimova F., Əhmədova M., Varella G., Reyli Ə. İnteqrativ kurikulum:mahiyyəti və nümunələr. Bakı: Adiloğlu, 2005.
12. Mehrabov A. Müasir təhsilin konseptual problemləri. Bakı: Mütərcim, 2010.
13. Süleymanova A. Təhsilin əsasları. Bakı: Təhsil, 2014.
14. Сажина С.Технология интегрированного занятия. Москва, 2008.
15. Сетько Е. Совраменное образование технологии. Москва: Просвещение, 1998.
16. Бабанский Ю. Оптимизация процесса обучения. Москва: Педагогика, 1997.
17. Овчарова Р. Справочная книга социального педагогика. Москва: Просвещение, 2001.
18. Хуторский А. Педагогическая инноватика: методология, теория, практика. Научное издание. Москва, 2009.
19. Поташкина М. Управление качеством образования. Москва: Педагогика, 2000.

М.Кязимов

Роль кредитного обучения в создании межпредметных интегративных связей

Резюме

В статье раскрываются возможности создания интеграции между дисциплинами и между темами в процессе кредитного обучения, а также указываются пути решения проблем, возникающих при этом.

В статье также раскрываются возможности интеграции технологии с другими дисциплинами с целью ее углубленного изучения в процессе кредитного обучения и выполнения студентами индивидуальных заданий, даются рекомендации по использованию новых методов в процессе интеграции.

M.Kazimov

The role of credit education in formation of interdisciplinary integrative relations

Summary

The article deals with the application of cross-curricular and cross-topical integration and talks about possible problems that might occur in the application process and suggests solutions to these problems. Moreover, the article talks about advantages of integration process for comprehensive acquisition of knowledge and skills by students while implementing individual tasks within credit system of education. Besides, the article suggests application of new methods for successful integration process.

ОРГАНИЗАЦИЯ ГРУППОВОЙ ФОРМЫ РАБОТЫ НА УРОКАХ

Аида Гасымова,
Старший научный сотрудник Института проблем образования

Açar sözlər: *qruplarla iş forması, tətbiqetmə, effektiv təsir, müşahidə, əməkdaşlıq.*
Ключевые слова: *групповая форма работы, применение, эффективное взаимодействие, наблюдение, сотрудничество.*
Key words: *group work, use effective communication, observation, cooperation.*

Как побудить учащихся в ходе урока русского языка к активной, интенсивной деятельности? Осуществить это возможно через развивающего акцента новых технологий. Одной из таких технологий является обучение в группах через сотрудничество.

Деятельность школьников является коллективной. Цель этой деятельности осознаётся как единая, требующая объединения усилий всего коллектива; организация деятельности предполагает разделение труда; в её процессе между членами коллектива образуются отношения взаимной ответственности и зависимости; контроль над деятельностью частично осуществляется самими членами коллектива. На уроках русского языка учащиеся любят работать коллективно, советоваться, стремятся к сотрудничеству. Это объясняется тем, что они испытывают потребность в общении. Реализация стремления учащихся к сотрудничеству формирует их личность. Работая в коллективе, дети на собственном опыте убеждаются в пользе совместного планирования, распределения обязанностей, взаимного общения. Учащиеся сплачиваются между собой, приучаются действовать согласовано и слажено, испытывая чувство ответственности за результаты совместной деятельности. Коллективная форма организации работы требует явных усилий и способностей каждого.

Одной из форм коллективной деятельности учащихся на уроке является групповая работа. Принцип работы в группе состоит в передаче учащимся на период такой работы функций, традиционно выполняемых учителем: информационных, организационных, контролирующих и оценивающих. Групповая форма учебной работы предполагает включение группы учащихся в совместное планирование учебной деятельности, восприятие и уяснение информации, обсуждение, взаимный контроль. Эта форма предполагает работу учащихся над едиными заданиями. Темп работы зависит от состава группы.

Ученик индивидуально воспринимает информацию, но в процессе усвоения знаний ему необходимо высказываться, давать обоснования решениям. С точки зрения теории поэтапного формирования знаний наиболее эффективно осмысление материала учащимся осуществляется в форме внешней речи для

других, т. е. когда свои мысли он излагает вслух.

Процессом взаимного обучения управляет учитель, он контролирует работу учебных групп, вносит свои коррективы.

Высокую результативность дают не все учебные группы. Чтобы осуществлять эффективное взаимодействие учеников в группе, надо целенаправленно формировать учебные группы, внимательно подбирать лидеров, способных планировать работу, налаживать контакты учащихся. Учитель должен всё время осуществлять тщательный контроль за работой детей, учить их сотрудничать при разборе учебного материала, выполнении упражнений, решении задач. Для успешной организации совместной учебной работы учащихся важно учитывать их взаимоотношения внеучебное время.

Группы могут быть постоянного и временного состава. С целью лучшей организации учебной деятельности учителю целесообразно самому определить рабочее место каждому ученику. При отборе школьников в группу постоянного состава следует учитывать их психологическую совместимость, желания, потенциальные возможности для их успешной совместной деятельности.

При формировании учебной группы важно учитывать не только учебные возможности ученика, но и качества его характера. Это необходимо для создания соответствующего комфорта в учебной деятельности.

В ходе работы в группах ученики лучше узнают друг друга. Иногда возникают трения между ними, появляются желающие перейти из одной группы в другую. Оптимальный состав учебных групп формируется постепенно. В большинстве групп состав остаётся стабильным в течение учебного года. Учащиеся привыкают друг к другу, чувствуют локоть товарища в совместной работе. Это доставляет им удовольствие.

Командиров групп с согласия детей я назначаю сама. Ими становятся учащиеся, хорошо усваивающие материал по предмету, отличающиеся собранностью и требовательностью к себе. С их помощью получаю информацию об усвоении каждым учеником изучаемого материала.

Наиболее производительно работают группы, сформированные из учеников с высокими учебными возможностями. Эти учащиеся имеют навыки самостоятельной работы.

Положительных результатов добиваются группы, состоящие из средних учеников, имеющих равные учебные возможности. Эти учащиеся при совместной работе более успешно, чем при работе в одиночку, усваивают материал. Они дополняют друг друга. Эти учащиеся продвигаются одним темпом, но им нужна оперативная помощь учителя. Без направляющей деятельности учителя эти группы эффективно работать не могут.

Не могут успешно работать группы, состоящие из учеников только с низкими учебными возможностями. У них некому руководить, подавать пример в познавательной деятельности. Учащиеся в такой группе не могут оказать помощь друг другу.

Чтобы учебные группы успешно работали целесообразно формировать их из учеников с разными учебными возможностями. В этих группах ученики, обладая разной обучаемостью, интересами и работоспособностью, дополняют друг друга. Ученики с высокими учебными возможностями при самостоятельной работе, как правило, успевают выполнить

задание за более короткий срок, благодаря чему у них находится время для оказания помощи товарищам. Совместно анализируя материал, решая задачи, они все достигают более высоких результатов. Сильный ученик, успешно справляясь с заданием, попутно помогает менее способному уяснить непонятное, наблюдая за его работой, предупреждает появление ошибок, в результате он сам усваивает материал глубже, основательнее.

Оправдывают себя группы из четырёх человек, работающих на двух друг за другом стоящих партах. Я практикую при проведении зачётов, семинаров формирование групп из 5-6 человек, но организация работы таких групп требует особой расстановки мебели.

Организация учебного труда учащихся в группах на разных этапах обучения имеет свои особенности.

Длительная и кропотливая работа групп должна находиться в поле зрения учителя. Учитель должен поощрять учащихся к совместной работе, развивать у них требовательность, учить видеть сильные и слабые стороны ответа. Подготовка к уроку контролируется и тем, какие наглядные пособия учащиеся подбирают к своим выступлениям. Они должны заранее подготовить необходимые чертежи на больших листах бумаги, на индивидуальных досках, найти нужные таблицы или изготовить свои, использовать ИКТ, в последнее время стали готовиться презентации.

Групповая форма обучения предъявляет высокие требования к учителю. Он, прежде всего, должен хорошо владеть дисциплиной учащихся. Такая форма обучения требует особых организационных усилий. Работа групп должна находиться в поле зрения учителя. Учитель должен поощрять учащихся к совместной работе. Необходимо в совершенстве освоить методику определения заданий для групповой работы, умело направлять деятельность учащихся. В ходе этой работы надо тщательно следить за ходом сотрудничества учеников в разных группах, за их поведением в разных ситуациях учебного процесса. Учитель должен выступать в роли арбитра во всех спорах, направляя учебную деятельность в поступательном развитии. Учителю необходимо следить за тем, какое положение занимают в группах учащиеся с низкими учебными возможностями. Их необходимо включать в активную деятельность при изучении нового материала. Учителю необходимо побуждать учеников к взаимной проверке сделанного. Взаимная проверка, собеседования всегда вызывают столкновения разных точек зрения. Это способствует основательному разбору содержания учебного материала.

Преимущества групповой формы учебной работы

1. Не все ученики готовы задавать вопросы учителю, если они не поняли новый или ранее изученный материал. При работе в малых группах, при совместной деятельности ученики выясняют друг у друга всё, что им не ясно. В случае необходимости не боятся обратиться все вместе за помощью к учителю.
2. Учащиеся учатся сами видеть проблемы и находить способы их решения.
3. У учащихся формируется своя точка зрения, они учатся отстаивать своё мнение.
4. Каждый понимает, что успех группы зависит не только от запоминания готовых сведений, данных в учебнике, но и от способности самостоятельно приобретать новые знания и умения применять их в конкретных заданиях.

5. Дети учатся общаться между собой, с учителями, овладевают коммуникативными умениями.
6. Развивается чувство товарищества, взаимопомощи.

Преимущества групповой формы учебной работы особенно ярко выступают при активизации слабых учеников, которые получают больше возможностей, чем при фронтальной форме работы, для продуктивного обсуждения рассматриваемых проблем. Практика показывает, что ученики с низкими учебными возможностями в группах высказываются чаще, чем обычно, в 10-15 раз, они не боятся говорить и спрашивать. Это говорит о повышении их активности, позволяющей успешнее формировать знания, умения и навыки. Групповая форма обучения даёт большой эффект не только в обучении, но и в воспитании учащихся. Учащиеся, объединившиеся в одну группу, привыкают работать вместе, учатся находить общий язык и преодолевать сложности общения. Сильные учащиеся начинают чувствовать ответственность за своих менее подготовленных товарищей, а те стараются показать себя в группе с лучшей стороны. Групповая работа снимает внутреннее напряжение школьников, скованность, дискомфорт. Исчезает боязнь вызова к доске, неудачного ответа. Учебное пространство становится для детей местом творческого полёта, реализации своего интеллектуального и творческого потенциала.

Как показывает практика, систематическая организация групповой работы учащихся способствует глубокому усвоению учебного материала: ученик, проговаривая информацию, лучше ей усваивает. Кроме того, работа в группе способствует возникновению интереса к процессу учения, приходит чувство удовлетворённости не только результатами, но и самим процессом обучения. Следует чаще создавать ситуацию «успеха». При изучении нового материала учитель старается учебный материал на достаточно строгом научном уровне, доступно, но не все учащиеся воспринимают и осмысливают его объяснения. Ученики имеют разные способности, некоторые из них имеют большие затруднения при изучении нового материала. Чтобы помочь таким учащимся, а также, чтобы развить творческие возможности более способных учеников и проводится групповая работа на уроках русского языка.

Отличия обучения в малых группах по методике сотрудничества от обычного группового обучения

Основные отличия работы в малых группах по методике обучения в сотрудничестве от других форм групповой работы:
1) взаимозависимость членов группы;
2) личная ответственность каждого члена группы за собственные успехи и успехи своих товарищей;
3) совместная учебно-познавательная, творческая и прочая деятельность учащихся в группе;
4) социализация деятельности учащихся в группах;
5) общая оценка работы группы.

Главное, следует организовать деятельность учащихся таким образом, чтобы они были вовлечены в активную совместную работу с личной ответственностью за действия каждого и собственные действия.

В этой статье содержится анализ и описание нашего педагогического опыта по освоению, апробации и внедрению групповой формы работы на уроках русского языка и литературы. В ходе работы дано обоснование выбора темы, показано теоретическое и методическое осмысле-

ние, выявлены периоды и особенности становления собственного педагогического опыта; описаны приёмы, используемые в педагогической практике по развитию коммуникативных умений и критического мышления школьников. Акцентировано внимание на организации групповой формы работы.

Наша учительская задача — помочь раскрыться личности ребенка, помочь выработать навыки успешного существования в мире: навыки самостоятельного альтернативного мышления, умения быстро адаптироваться, используя свой творческий потенциал. И эта задача полнее всего реализуется через использование новых педагогических технологий. В данном случае-технологии группового обучения.

Рецензент: доц. Л.Везирова

Литература

1. Государственный образовательный стандарт по русскому языку для школ с русским языком обучения // Русский язык и литература в Азербайджане, 2003, №3.
2. Гадимова. Х. Интерактивные методы обучения. Баку, 2005.
3. Вейсова З. Активное/интерактивное обучение. Баку, 2007.
4. Селевко Г. Современные образовательные технологии. Москва, 1998.
5. Лиймет Х. Групповая работа на уроках. Москва, 1975.
6. Программа по русскому языку для V-XI классов школ с азербайджанским языком обучения (проект)// Русский язык и литература в Азербайджане, 2004, №1.
7. Селевко Г. Технология проведения дискуссии. // Школьные технологии. 2004, №5.
8. Примерная программа основного общего образования по русскому языку для образовательных учреждений с родным (нерусским) языком обучения. Народное образование, №8, 2005.
9. Пашаева А., Рустамов Ф., Педагогика. Новый курс. Баку: Нурлан, 2007.
10. Предметные стандарты общего образования (I-XI классы). Баку: Мутарджим, 2012.

A.Qasımova

Dərslərdə qruplarla iş formasının təşkili

Xülasə

Məqalədə rus dili dərslərində qruplarla iş formasının xüsusiyyətlərindən danışılır. Həmçinin qrup daxili qaydalara əməl olunması və şagirdlərin birgə fəaliyyətinin əhəmiyyəti barədə məlumat verilir.

A.Gasimova

Organization of the group forms of work on the lessons

Summary

The article describes the features of the Russian language lessons in the form of working groups. The group stressed the importance of joint work and the students are compliance regulations.

DƏRS PROSESİNDƏ ŞAGİRDLƏRİN YARADICI TƏFƏKKÜRÜNÜN İNKİŞAFI

Vaqif Süleymanov,
Bakı şəhəri, 135 nömrəli tam orta məktəbin müəllimi

Açar sözlər: *təfəkkür, yaradıcılıq, tədqiqatçılıq, müasir dərs, yaradıcı şəxsiyyət.*
Ключевые слова: *мышление, творчество, исследовательские способности, современный урок, креативная личность.*
Key words: *thinking, creativity, research ability, modern lessons, creative personality.*

Müasir dövrdə elm və texnikanın sürətli inkişafı insanları heyrətləndirməkdə davam edir. Qısa zaman kəsiyində elmdə elə böyük kəşf və ixtiralar edilir ki, dünən yenilik sayılanlar bu gün üçün artıq köhnəlmiş hesab edilir. Belə bir şəraitdə hər bir insanın zamanın nəbzini tutması və cəmiyyətdə gedən sürətli inkişafla “ayaqlaşması”nı təmin etmək üçün ümumtəhsil məktəblərinin üzərinə çox böyük vəzifələr düşür. Bu vəzifələri həyata keçirmək üçün öyrədən və öyrənənlərə qarşı tələbkarlıq daha da artır.

XX əsrdə təhsilin əsas missiyası şagirdlərdə təfəkkürün inkişaf etdirilməsi hesab olunurdusa, elmi-texniki tərəqqi dövrü olan XXI əsr kreativlik əsri kimi formalaşdığından şagirdlərdə yaradıcılıq potensialının inkişafı daha çox aktuallıq kəsb edir. Buna görə də ölkəmizin gələcək inkişafı və tərəqqisi onun yaradıcılıq potensialı olan gəncləri ilə aparılan işlərin yüksək səviyyədə olması ilə birbaşa bağlıdır. Məhz bu baxımdan “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda da qeyd olunduğu kimi yaradıcı şəxsiyyət və vətəndaş formalaşdırmaq ümumtəhsil məktəbi qarşısında qoyulan zəruri tələblərdən biri hesab edilir. Təhsilin ölkənin davamlı inkişaf strategiyasının ən öncül istiqamətlərindən biri olduğunu elan edən ölkə Prezidenti İlham Əliyev 2013-cü il 24 oktyabr tarixdə “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında sərəncam imzalamışdır. Strategiyada təhsilalanların yaradıcılıq potensialının inkişafı ilə bağlı qeyd olunan müddəalar mövzunun aktuallığına diqqəti bir daha cəlb edir. Sənəddə bununla əlaqədar olaraq qeyd olunur: “Bir çox hallarda təhsilalanlara əldə etdiyi biliyi tətbiqetmə, müstəqil yaradıcı düşünmə qabiliyyətləri aşılanmır”. Ona görə də şagirdlərdə praktik vərdişlərin və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi öyrədənlər qarşısında duran həlli vacib məsələlərdəndir. Öyrədici, tərbiyəedici və inkişafetdirici təlim məqsədləri olan təhsil sistemimiz şagirdlərin yaradıcı təfəkkürünün davamlı inkişafı üçün sistemli iş aparılmasına təminat verir.

Şagirdlərdə yaradıcı təfəkkürün inkişafına çox böyük önəm verən və bu istiqamətdə tədqiqatlar aparan görkəmli psixoloq Ə.Əlizadə qeyd edirdi ki, “XXI yüzillik ağlın, intellektin təntənəsi əsridir. Müstəqillik yoluna çıxmış respublikamızın milli mənafeyi Azərbaycan məktəbinin, ilk növbədə, məhz ağıl, intellekt məktəbi olmasını tələb edir”. Xarici tədqiqatçılardan E.Torrensə görə, yaradıcı təfəkkürə malik olan şagird ona verilən tapşırıqları asanlıqla yerinə yetirir, cavab verərkən çeviklik, orijinallıq və dəqiqlik göstərir. Digər bir tədqiqatçı

İ.Lernerə görə isə yaradıcı təfəkkür bilik və bacarıqların müstəqil olaraq yeni şəraitdə tətbiqinə, tanış situasiyalarda yeni problemləri və onların həllinin digər üsullarını görməyə kömək edir. Psixoloqlar yaradıcı təfəkkürün əsas inkişaf yolunu irsiyyətlə əlaqələndirməklə yanaşı xarici şəraiti əsas amil sayırlar. Ona görə də bu amillərin hər ikisi yaradıcı təfəkkürün inkişafının əsasını təşkil edir və müəllim təlim prosesində hər iki istiqaməti nəzərə almalıdır.

Yeni təhsil proqramı olan kurikulumun tətbiqi təhsil sistemimizin dünya təhsil sisteminə inteqrasiyası və yaradıcı təfəkkürə malik olan şagirdlərin yüksək səviyyədə hazırlanması üçün geniş imkanlar açır.

Təlimin məzmununa uyğun olaraq bacarıqlar qazanmaq və onu müxtəlif situasiyalarda tətbiq etmək üçün təlimin forma və üsulları elə seçilməlidir ki, öyrənənlər düşünməyə, yaradıcı fəaliyyətə sövq edilsin. Müasir dərslərdə motivasiyanın yaradılması, tədqiqatın aparılması, yaradıcı tətbiqetmənin həyata keçirilməsi şagirdlərdə yaradıcı təfəkkürün inkişafına çox güclü təsir göstərir. Bu baxımdan riyaziyyat dərslərinin əhəmiyyəti xüsusi qeyd olunmalıdır. Çünki bu dərslər öyrənənlərin produktiv (yaradıcı) təfəkkürün inkişafında çox böyük imkanlara malikdir. Şagirdlərin qarşısında öyrəniləcək mövzuya aid motivasiya qoymaq, müstəqil olaraq tədqiqat aparması üçün istiqamətlər vermək və nəticələri şagirdin özünün müəyyən etməsi çox əhəmiyyətlidir. Müəllim gündəlik dərs planını hazırlayarkən şagirdlərin yaradıcı fəaliyyətini inkişaf etdirmək üçün düşündürücü, məntiqi və yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirən suallar nəzərdə tutmalı və tapşırıqlar tərtib etməlidir. Dərsdə qoyulan tədqiqat sualının cavablandırılması üçün verilən tapşırıqların yerinə yetirilməsi öyrənənlərin yaradıcılıq potensialını artırır və dərsin növbəti mərhələsinin maraqlı keçməsinə zəmin yaradır. Mövzunun aktuallığı səbəbindəndir ki, müasir dərsin yeddi mərhələsindən biri yaradıcı tətbiqetmə adlanır. Bu mərhələ şagirdlərin yaradıcılıq potensialının üzə çıxarılması və inkişafı üçün çox yaxşı bir məqamdır. Yeni bacarıq və vərdişlərin aşılandığı dərslərdə müəllim tərəfindən şagirdlərin hər dərsə aid bir və ya bir neçə çalışma tərtib edərək həll etmək tapşırığı bu sahədə ilk addım olaraq şagirdlərin yaradıcı təfəkkürünün inkişafında çox əhəmiyyətlidir. Sonra isə dərslikdə nəzərdə tutulan tapşırıqların həll edilməsi, paralel olaraq müəllimin özünün tərtib etdiyi tapşırıqların verilməsi məqsədəuyğundur. Hər bir dərsdə şagirdlərin yaradıcı fəaliyyəti diqqət mərkəzində saxlanılmalı, bu işin ardıcıl və sistemli şəkildə aparılması təlim-tərbiyə işinin önəmli sahələrindən olmalıdır. Müasir dövrün tələbləri səviyyəsinə uyğun olaraq qurulan hər bir dərs öyrənənlər üçün tədqiqat xarakterli olmalı, onlar fasilitatorun göstərişləri əsasında təlim nəticələrini özləri "kəşf" edərək tətbiq etməlidirlər. Şübhəsiz ki, təlimin bu şəkildə qurulması şagirdlərin yaradıcılıq potensialının inkişafı üçün əhəmiyyətli nəticələr verəcəkdir. Aşağıda verilən bir dərs nümunəsində nəzəri materialın öyrənilməsi və tətbiqi zamanı şagirdlərin yaradıcılıq imkanlarının inkişafı üçün dərsin müxtəlif mərhələlərində aparılan işlərə diqqət edək:

VII sinif-Cəbr

Mövzu: Çoxhədlinin vuruqlara ayrılması.

Standart: 2.2.1. Çoxhədlilər üzərində toplama, çıxma və vurma əməllərini yerinə yetirir.

Təlim nəticəsi: Çoxhədlini qruplaşdırma üsulu ilə vuruqlara ayırır və həmin qaydanı müxtəlif çalışmaların həllinə tətbiq edir.

İş forması: Qrupla və kollektiv iş.

İş üsulu: Beyin həmləsi və müzakirə.

Resurslar: Dərslik, iş vərəqləri, İKT avadanlıqları, marker.

Dərsin gedişi.

1. Motivasiya: Bu məqsədlə şagirdlərə aşağıdakı suallar verilir:

1) Vurmanın qruplaşdırma qanunu necə ifadə olunur?

2) Vurmanın paylama qanununu necə ifadə olunur?

3) Ortaq vuruq mötərizə xaricinə necə çıxarılır?

4) Vuruqları eyni olan birhədliləri qruplaşdırmaqla çoxhədliləri necə vuruqlara ayırmaq olar?

Tədqiqat sualı: Qruplaşdırma üsulu ilə çoxhədliləri vuruqlara necə ayırmaq olar?

Mövzunun adı elan olunur: Çoxhədlinin vuruqlara ayrılması.

2. Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatı aparmaq üçün qruplara iş vərəqləri paylanılır.

İş vərəqi № 1. Qruplaşdırma yolu ilə ab+ac+3b+3c çoxhədlisini vuruqlara ayırın

İş vərəqi № 2. Qruplaşdırma yolu ilə 5x+cy+5y+cx çoxhədlisini vuruqlara ayırın

İş vərəqi № 3. Qruplaşdırma yolu ilə $mk-kn+mn-n^2$ çoxhədlisini vuruqlara ayırın

İş vərəqi № 4. Qruplaşdırma yolu ilə $pq-pn+nq-n^2$ çoxhədlisini vuruqlara ayırın

3. İnformasiyanın mübadiləsi: Qruplar verilən tapşırığı yerinə yetirdikdən sonra tədqiqatlarını mübadilə etmək məqsədilə iş vərəqlərini lövhədən asırlar və qrup üzvlərinin biri tərəfindən təqdimat edilir. Təqdim edənlər bildirirlər ki, qrup işini icra edərkən vurmanın qruplaşdırma, paylama qanunlarından və ortaq vuruğun mötərizə xaricinə çıxarılması qaydasından məqsədyönlü şəkildə istifadə etmişlər.

4. İnformasiyanın müzakirəsi: Şagirdlər verilən tapşırığı başa düşərək icra etdiklərini söyləməklə yanaşı aşağıdakı sualların cavablandırılması üzərində müzakirə aparırlar:

1) Dərəcəsi iki və daha çox olan çoxhədlilərin vuruqlara ayrılması,

2) Vuruqlara ayırmadan tənliklərin həllində, həmçinin müxtəlif məzmunlu çalışmaların həllində istifadə etməyin mümkünlüyü.

Müəllim söylənənlərə aydınlıq gətirmək məqsədi ilə şagirdlərin diqqətini x^2+5x+6 çoxhədlisinə yönəldir. 5x birhədlisini elə iki birhədlinin cəmi şəklində göstərin ki, onların əmsallarının cəmi 5, hasili isə 6 olsun. Sonra isə işi qrup işindəki kimi yerinə yetirmək olar. Tənliklərin həllində isə vuruqlara ayrılmış çoxhədliyə hasilin sıfra bərabər olma şərtini tətbiq etməklə tapşırığı icra etmək olar.

5. Nəticə və ümumiləşdirmə: Müəllim şagirdlərin qrup işində yerinə yetirdikləri tapşırığı və müzakirə zamanı deyilənləri ümumiləşdirərək yekunları nəticə şəklində ifadə edir.

6. Yaradıcı tətbiqetmə: Müəllim şagirdlərin hər birinə qrup işində gördükləri işə uyğun olaraq bir çoxhədli tərtib edərək vuruqlara ayırmağı, daha sonra dərslikdən 1 və 3 nömrəli çalışmaları həll etməyi tapşırır. Eyni zamanda şagirdlərin yaradıcılıq imkanlarını inkişaf etdirmək üçün onların diqqəti dərslikdəki 15 nömrəli (səh.99) və müəllimin tərtib etdiyi çalışmalara cəlb olunur.

Sinifdə həll edilənlərə oxşar olan iki çalışmanın evdə həll edilməsi və ikisinin isə müstəqil olaraq tərtib edilərək həll edilməsi tapşırığı verilir.

7. Refleksiya və qiymətləndirmə: Bu məqsədlə dərsdə keçirilənlər təkrarlanır, bacarıqlar yoxlanılır və dərs prosesində şagirdlərin fəaliyyəti dörd səviyyə üzrə qiymətləndirilir:

I səviyyə. Çoxhədlini vuruqlarına ayırmaqda çətinlik çəkir.

II səviyyə. Çoxhədliləri vuruqlara ayırarkən müəyyən səhvlər edir.

III səviyyə. Çoxhədliləri sərbəst şəkildə vuruqlara ayırır.

IV səviyyə. Çoxhədliləri vuruqlara ayırmaq üçün əlverişli üsullardan istifadə edir.

Dərs nümunəsinə nəzər etdikdə dərsin fasilitasiya qaydalarına uyğun olaraq keçirildiyi və müəllimin göstərişlərinə əsasən şagirdlərin tədqiqatları əsasında aparıldığı diqqəti cəlb edir. Şagird tədqiqatları isə məntiqi və yaradıcı təfəkkürə əsaslandığı üçün onların potensial imkanlarını inkişaf etdirir. Dərsin yaradıcı tətbiqetmə bölməsində isə bu işə xüsusi diqqət yetirilir və şagirdlərin potensial imkanlarını inkişaf etdirmək üçün verilən tapşırıqlar onların yaradıcılıq qabiliyyətlərinin daha da yüksəlməsinə səbəb olur. Şagirdlərin səviyyələri müxtəlif olduğuna görə müəllim “orta” və “çətin” tipli testlər tərtib edərək onlara təqdim etməklə onların gələcək inkişafını təmin edə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, yaradıcı fəaliyyət üçün yanaşı olaraq məntiqi fəaliyyətin olması mütləqdir. Çünki məntiqi təfəkkürü yüksək olan şagirdlər yaradıcı fəaliyyət tələb edən çalışmaların həllində daha çox uğur qazanırlar. Şagirdlər verilən tapşırıqların həllində çətinlik çəkərsə, fasilitator tərəfindən lazımi göstərişlər verilməlidir.

Müəllim tərəfindən verilən tapşırıqlara və onların həllinə diqqət etdikdə şagirdlərin potensial imkanlarının inkişafında yaradıcı fəaliyyət tələb edən çalışmaların həllinin çox böyük əhəmiyyətə malik olduğu qənaətinə gəlirik. Bu tipli çalışmalar şagirdləri fikirləşməyə sövq edir və onlar dərk edirlər ki, verilən çalışmanı malik olduqları nəzəri bilik və bacarıqlarla həll etmək mümkün deyil və nə isə yeni bir “yol” tapmaq lazımdır. Həmin “yol”u tapmaq şagirddən yaradıcı və həm də məntiqi düşünmə qabiliyyətləri tələb edir. Bunun üçün isə ibtidai siniflərdən başlayaraq riyaziyyat sahəsində seçilən şagirdlərin yüksək nəticələrinin davamlı olmasını təmin etmək çox vacibdir.

Şagirdlərin yaradıcı təfəkkürünün inkişaf etdirilməsində fakültativ, dərnək və olimpiadaların rolunu xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Öyrədənlərin bu işə kompleks halında yanaşması qarşıya qoyulan məqsədə çatmağa və uğurlar qazanmağa kömək edəcəkdir.

Rəyçi: prof. A.Adıgözəlov

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ümumtəhsil pilləsinin dövlət standartları (kurikulumları). //Azərbaycan məktəbi, 2011, №6.
2. Ümumi təhsilin fənn standartları (I-XI siniflər). Bakı: Mütərcim, 2012.
3. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. //Azərbaycan məktəbi, 2013, №5.
4. Novruzov Q., Abbasov Ə. Ənənəvi təhsildən “düşüncə və təfəkkür məktəbi”nə doğru. //Azərbaycan məktəbi, 2014, №3.

В.Сулейманов

Развитие творческого мышления во время учебного процесса

Резюме

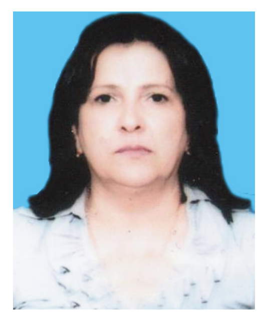
В статье говорится развитие потенсиалное возможности учащихся в процессе решение задачи с помошью творческого мышления. Дается примерное задачи с указаниями по классов.

V.Suleymanov

Developing students' creative thinking

Summary

The significance of solution of the exercises that based on creative activities in the development of potential opportunities of the pupils are told in the article and given samples based on creative activities in the development of potential opportunities for classes.

YOLUMUZ ÇEVİK İDARƏETMƏYƏ DOĞRUDUR

Narınc Mehdiyeva,
Bakı şəhəri, 108 nömrəli tam orta məktəbin direktoru

Açar sözlər: *nəzəri ədəbiyyat, idarəetmə mədəniyyəti, tələbkarlıq, izləyici, təlim strategiyaları, ümumbəşəri dəyərlər, təhsil islahatı, tətbiq, təhlil, zəruri bilik, məsuliyyət, təcrübə, peşəkarlıq.*

Ключевые слова: *теоретическая литература, культура управления,требовательность, зритель, стратегия обучения, универсальные ценности, реформа образавания, применения, анализ, необходимые знания, ответственность, практика опыт профессиональность.*

Key words: *theoricol litterature, management culture, demanding, pursuer, learning strategy, universal values, education reforms, the application, the analysis, necessary knowledge, responsibility, experience, professionalism.*

Nəzəri və pedaqoji-metodik ədəbiyyatda "idarəetmə" anlayışı ən ümumi və ən universal anlayışlar sırasına daxil edilir. Haqlı olaraq qeyd edilir ki, idarəetmə təkcə texniki və istehsal sahəsində deyil, eyni zamanda sosial, o cümlədən pedaqoji sistemdə keyfiyyət təminatında xüsusi rol oynayır. İ.Kant qeyd edirdi ki, idarəetmə mədəniyyəti bütün mədəniyyətlər içərisində ən mürəkkəb və ən çətindir. Hazırda Azərbaycanda təhsil müəssisələrində nəticəyönümlü və şəffaf idarəetmə modelinin yaradılması prosesi gedir.

İdarəetmə dedikdə məqsədəuyğun qərarlar qəbul etməyə, idarə olunan obyekti təşkil etməyə, ona nəzarət etməyə, tənzimləməyə yönəldilmiş fəaliyyət, düzgün informasiya əsasında işin təhlili və onun yekunlaşdırılması başa düşülür. Təhsil sistemini idarə etmək bu sistemin daxilində baş verən mürəkkəb pedaqoji, təşkilati, metodik prosesləri və münasibətləri şüurlu olaraq tənzimləmək deməkdir. Təhsil sisteminə bütün təhsil müəssisələri, təhsili idarəetmə orqanları, təhsil sahəsində fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatları, assosiasiyalar, cəmiyyətlər, elmi-metodik şuralar və digər qurumlar daxildir.

Təhsili idarə etmək, metodik prosesləri şüurlu olaraq tənzimləmək üçün onun fəal üzüvləri olan pedaqoji heyətin və bu heyətə rəhbərlik edənlərin də müasir innovasiyalar haqqında məlumatlı olması əsas amillərdəndir. Məhz buna görə də məktəb direktorları idarəetmənin yeni modelindən – müasir innovasiyalara əsaslanan formalardan istifadə edərək qarşılarında qoyduqları məqsədə nail olmağa səy göstərməlidirlər.

Hələ kurikulum tətbiq olunmağa başladığı - 2007/2008-ci tədris ilində pedaqoji sahədə çalışan müəllimlərin sadəcə yeni təlim strategiyaları haqqında məlumatları var idi. Məktəb rəhbərləri isə bu prosesi izləyir, yeni nəsil kurikulum islahatı haqqında müfəssəl biliklərlə silahlanmağa başlayırdılar. Belə olan halda məktəb rəhbərliyi ilə pedaqoji heyət arasında tələbkarlığın səviyyəsinin artırılmasına da zərurət duyu-

lurdu. Çünki rəhbər özü kurikulum islahatından xəbərsiz ola bilməzdi. O, müəllimlərdən yeni üsullarla dərsin quruluşunu tələb etməyə hazır olmalı, başqa sözlə desək, onların tədris prosesində nöqsanlarını görə bilməyi bacarmalı idi. Bir sıra məktəb rəhbərləri bu sahədə kifayət qədər təcrübəli olmadıqlarından kollektivdə çətinliklərlə üzləşməli olur, hətta bəzən onlar məsləhət verməkdə çətinlik çəkirdilər. Bütün bunlar təhsilin keyfiyyətinə, onun idarə olunmasına mənfi təsir göstərirdi. Ona görə də məktəb rəhbərlərinin kurikulum islahatı haqqında zəruri bilikləri əldə etmələrinə diqqət artırıldı, nazirlik tərəfindən onlar müvafiq kurslara cəlb olundular. Lakin qısamüddətli kurslar yeni təlim üsulları haqqında məktəb rəhbərlərinə lazımi məlumatları ötürsə də, onların bu sahədə təkmilləşmələrinə olan ehtiyacı tam ödəyə bilmirdi. Çünki təhsildə yeni yanaşmaların tətbiqi daim öyrənməyi, axtarışda olmağı tələb edir.

Amerika psixoloqu Abram Maslou hesab edirdi ki, insanın varlığı əzəldən pozitivdir və daim inkişafa yönəlmişdir. Heç kəs, hər dəqiqə öz "mən"inə qulaq asmasa, şüurlu addım ata bilməz. Şüurlu addım atmağın yolu isə öyrənməkdən başlayır.

Ümumi təhsilin məzmunu fərdin, cəmiyyətin, dövlətin maraq və tələbatlarını, milli və ümumbəşəri dəyərləri əks etdirməklə humanistlik, dünyəvilik, varislik, interaktivlik prinsipləri əsasında müəyyən edilir. Ümumi təhsilin idarə olunması hesabatlılıq, məsuliyyətin bölüşdürülməsi və inkişafın monitorinqi əsasında həyata keçirilir.

Müəyyən edilmiş dövlət standartlarına uyğun keyfiyyətli ümumi təhsil almaq üçün müvafiq infrastrukturun yaradılması mühüm şərt hesab edilir. Ümumi təhsil üzrə dövlət təhsil proqramlarının (kurikulumların) yerinə yetirilməsinə əlverişli şərait yaratmaq məqsədi ilə ümumi təhsil müəssisələri zəruri maddi-texniki və tədris bazasına malik olmalıdır. Bunun üçün Bakı şəhərində və ətraf qəsəbələrdə olan təhsil müəssisələri müasir standartlara uyğun olaraq əsaslı təmir edilir, müasir laboratoriya otaqları, linqafon kabinetləri, İKT otaqları, proyektor, promenthean lövhələrlə, sürətli internet xətti ilə təmin olunurlar.

Hazırda ümumi təhsilin həyata keçirildiyi müəssisələrə, bir qayda olaraq, pedaqoji ali təhsilli mütəxəssislər müvafiq test imtahanı ilə qəbul edilirlər. Bu imtahan zamanı onların peşəkarlıq səviyyəsi yoxlanılır, pedaqoji hazırlığı, təcrübəsi nəzərə alınır. Təhsil işçilərinin bu sistemlə işə götürülməsi qeyri-peşəkarların təhsilə axınının qarşısını alır. Peşəkarlığın yüksək səviyyədə olması təhsilin inkişafına müsbət təsir göstərməklə yanaşı, yeni təlim üsullarının tədris prosesində tətbiqini asanlaşdırır.

Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsi ümumi təhsilin hər bir səviyyəsi üzrə təsdiq olunmuş təlim nəticələri və fənlər üzrə məzmun standartları ilə müəyyən edilir. Ümumi təhsil pilləsində dövlət standartları və proqramları (kurikulumları) sənədində milli kurikuluma aid bölmələr aşağıdakılardır:

- Təhsil proqramı (kurikulum);
- Ümumi təhsilin səviyyələri üzrə təlim nəticələri;
- Ümumi təhsilin səviyyələri üzrə məzmun standartları;
- Ümumi təhsil pilləsində tədris edilən fənlər;
- Ümumi təhsilin səviyyələri üzrə həftəlik dərs və dərsdənkənar məşğələ saatlarının maksimum miqdarı;
- ümumi təhsil sistemində pedaqoji prosesin təşkili prinsipləri; təlim nailiyyətlərinin (nəticələrinin) qiymətləndirilməsi və monitorinqi.

Təhsil sahəsində aparılan bu islahat-

lar müasir məktəbə bir çox yenilikləri gətirdi. Bu isə öz növbəsində XX əsrin məktəbi ilə XXI əsrin məktəbi arasında fərqləri qabarıq şəkildə büruzə verdi. Əgər biz ötən əsrin təhsil mühitinə nəzər salsaq, məktəbin şagirdlərə müəyyən vaxt ərzində formal təhsil proqramları təklif etdiyini görərik. Həmin dövrdə istifadə olunan proqramların məqsədi məktəb şagirdlərini müxtəlif həyat stiuasiyalarına hazırlamaq idi. Müəllimlər bilikli olduqları üçün işləyir və şagirdləri də özlərinin davamçısı olmağa səsləyirdilər. Ən əsası məktəb icmaya bənzədilirdi ki, burada şagirdlərə öz potensiallarını açmaqda kömək olunurdu. Bu gün isə təhsil ocaqlarına baxış dəyişmişdir. Artıq insanlar 7/24 prinsipi ilə öyrənirlər və məktəb bu mənbələrdən biridir. Məktəb oxu, riyaziyyat və ümumi İKT savadlılığı və peşəkar biliklər verir. Bunun nəticəsində müasir tədris metodları və texnologiyalarının tətbiqinə əsaslanan keyfiyyətli və şəffaf təhsil mühiti təmin olunur. Çevik idarəetmə sistemi, mükəmməl struktur, müasir tələblərə cavab verən maddi-texniki baza və təhsil infrastrukturunun əsası qoyulur.

Müəllimlər öyrətmə prosesini şagirdin öyrənmə tələbatlarına uyğunlaşdırırlar. Məktəb öyrənən icmadır. Burada hamı stiuasiyadan asılı olaraq öyrənir, həm də öyrədir. Məhz buna görə də təhsil sahəsində çalışanlar biri-birindən öyrənməklə inkişaf edir, özünütəhsillə məşğul olurlar. Zaman hər bir təhsil işçisini müasir tələblərə uyğun formalaşdırır. Bu gün təhsilin strukturlarında tutduğu vəzifəsindən asılı olmayaraq hər kəs özünütəhsillə məşğuldur. Özünütəhsil isə təhsil əsrində vacib amillərdəndir. XXI əsrin xüsusiyyətlərinə dərindən nəzər saldıqda, insanların sürətlə peşəsini dəyişdiyini və zamanın tələbinə uyğunlaşdığının şahidi oları. Təhsil sahəsində idarəçilik ənənələrinin də müasirləşməsi onu idarəedənlərin yeni zəruri bilikləri əldə etmələrini vacib tələblərdən biri kimi ortaya çıxarır. Bu mənada hər bir məktəb rəhbəri müasir innovasiyaları tətbiq etməyi öyrənməli, təhsilə baxışını dəyişməlidir. Əks halda təhsildə uğur və nailiyyətin əldə olunmasında problemlər tükənməyəcəkdir. Ona görə də, ölkəmizdə təhsilin məzmununun, təhsilin idarəetmə sisteminin və təhsil infrastrukturunun qabaqcıl dünya ölkələri səviyyəsinə qaldırılması üçün idarəetmə sistemi Azərbaycanın inkişaf konsepsiyasına uyğun qurulmalıdır.

Rəyçi: dos. İ.Cavadov

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. //Azərbaycan məktəbi, 2013, №5.
2. Yeni təhsil proqramlarının (kurikulumların) tətbiqi məsələləri. Bakı, 2014.
3. Ümumi təhsilin fənn standartları. Bakı, 2014.
4. Əliyev R. Alman xalqını formalaşdıran təhsil sistemi. Bakı, 2012.

Н.Мехтиева

Наш путь к гибкому управлению

Резюме

В этой статье говорится о том на каком уровне реформа образования внедряется в работу современной школы Азербайджана.

N.Mehdiyeva

The way of flexible management

Summary

This article briefly describes the great importance of education reforms in modern Azerbaijan school.

MÜƏLLİM VƏ ONUN ŞƏXSİYYƏTİNƏ VERİLƏN TƏLƏBLƏR HAQQINDA

Tamilla Vahabova,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Açar sözlər: *Azərbaycan maarifçiləri, şəxsiyyət, məktəb, milli ideal.*
Ключевые слова: *Азербайджанские просветители, личность, школа, национальный идеал.*
Key words: *Azerbaijani educators, personality, school, national ideal.*

Məktəb bəşəriyyətin mədəniyyət, tərəqqi dünyasına gedən yolda ilk fundamental kəşflərdən biri, sivilizasiyaya, elmə, mədəniyyətə və tərbiyə meydanına açılan qapı deməkdir. Təbii ki, məktəbin şərəf, ləyaqət, şöhrət və nəhayət, məzmun və mahiyyətinin meyarı, ilk növbədə, müəllimdir. Məktəb nədir?, necədir? – suallarına, bir qayda olaraq, oradakı müəllim kimdir?, necədir? – sualları və bu sualların izahı ilə cavab verilir. Əsl müəllim bir şəxsiyyət kimi öz üzərinə bir neçə funksiya götürür: təlim verən, tərbiyəçi, ağsaqqal, rəhbər, başqalarına örnək, nəsihətçi, ruhani, böyük və s. Elə buna görə də həqiqi müəllim tarix boyu həmişə əziz tutulmuş, təriflənmiş, onun barəsində çoxlu sayda müdrik kəlamlar deyilmişdir. "Əxlaqi-Nasiri" adlı məşhur didaktika kitabında müəllimi şagird üçün "cismani ağa, ruhani rəhbər" adlandıran N.Tusi belə hesab edirdi ki, şagirdin müəllimə olan məhəbbəti, hətta valideyndən də üstündür. Fikrini sübut üçün o, Makedoniyalı İsgəndərin sözünü misal çəkmiş və müəllimin valideyndən əziz olmasının (şagird üçün) səbəbini də izah etmişdir:

"İsgəndərdən soruşdular: "Atanı çox sevirsən, yoxsa müəllimini?" Dedi: "Müəllimi. Atam məni fani dünyaya gətirmişdir, müəllimim isə mənə əbədiyyət bəxş etmişdir".

"Nəfs fəzilətdə cismə nisbətən nə qədər yüksəkdirsə, müəllimin də haqqı atanın haqqından o qədər çoxdur. Deməli, müəllimə və ataya hörmət edib məhəbbət bəsləməkdə bu tənasübə riayət edilməlidir. Müəllimin tələbəyə olan məhəbbəti xeyirxahlıq məhəbbəti nöqteyi-nəzərindən də atanın oğula olan məhəbbətindən haman nisbətdə üstün olar, çünki onun tərbiyəsi tam fəzilət, mənəvi qida, xalis hikmət əsasında olar. Müəllimin ataya nisbəti nəfsin cismə nisbəti kimi olar" (2, s. 188).

Əlbəttə, müəllimin cəmiyyətdə tərbiyəçi missiyasını öz üzərinə götürmüş əvəzedilməz şəxsiyyət kimi bir sıra vəzifələri vardır. Bu şərəfli, lakin çətin, məsuliyyətli vəzifələrdən danışarkən böyük pedaqoq Y.A.Komenski (1592-1670) yazırdı: "Müəllimlər əməkdə və geyimdə sadəliyin, fəaliyyətdə gümrahlıq və əməksevərliyin, davranışda – təvazökarlıq və gözəl əxlaqın, nitqdə – danışmaq və susmaq sənətinin nümunəsi olmalı, bir sözlə, xüsusi və ictimai həyatda ağıllılığın örnəyi (nümunəsi) olmalıdırlar... Müəllimlər, yenə də daimi nümunələr, nəsihətlər və praktikanın köməyi ilə bütün şagirdlərin ağıllarını – müdrik, dillərini – parlaq, əllərini – yazı və başqa fəaliyyət üçün mahir etməyi bilməli, istəməli və bacarmalıdırlar" (3, s. 373).

Milli intibah dövrümüzün Azərbaycan maarifpərvərləri də cəmiyyətin bir bütöv halında tərbiyə olunmasında, xalqı irəliyə apara biləcək şəxsiyyətlər yetişdirilməsində müəllimin əvəzedilməz rolunu yaxşı dərk edirdilər. Ona görə də bir xilasedici – tərbiyəçi kimi, ilk növbədə, müəllimin üzərində dayanır, müəllimi cəhalətdən qur-

tuluş yolunun “çıraqbanı”, “bayraqdarı” timsalında qələmə verirdilər.

M.F.Axundzadə H.Zərdabiyə 15 fevral 1877-ci il tarixli məktubunda mənsub olduğu xalqın geriliyindən, düşdüyü ağır vəziyyətdən, savadsızlıqdan, fanatizmə yuvarlanmasından acı-acı şikayətlənir və göstərirdi ki: “Vəilla, madam ki, bizim millətimiz fanatiklik halındadır, hər bir əməli-xeyr üçün bizim səy və təlaşımız bihasildir...” (1, s. 262). Bir başqa məktubunda isə bu dərdə əlac edəcək çarənin yalnız dünyəvi məktəblər və orada çalışacaq müəllimlər olacağını söyləyir, lakin təəssüflə əlavə edirdi ki, indi bizdə belə müəllimlər yoxdur. Məsələ bu cür müəllimləri yetişdirməkdədir (1, s. 254-255).

“Ziya” qəzeti də (1880, 8 may) məktəbin zinətlənməsi, nüfuz qazanması və qarşıya qoyulan məqsədə nail olması üçün belə bir zəruri tələb irəli sürürdü: “... müəllimlər gərək qabil olub səhurlət təlim qaidəsinə, müəllimlərə lazım olan bir parə əxlaqe-həmidəyə (tərifəlayiq əxlaqa – T.V.) malik olələr” (5, s. 257).

Yeni dövrün müəllimindən yeni keyfiyyətlər tələb edən M.Şahtaxtlı bildirirdi ki, yeni dövrün müəllimi müasir elmlərə, müasir dünyaya və onun gedişatına lazımi qədər bələd olmalı, müasir təlim-tərbiyə üsullarından baş çıxarmalı, zamanın və hal-hazırkı gedişatın ruhunu duymalı, təlim və tərbiyənin istiqamətini, məzmununu da buna uyğunlaşdırmalıdır. Belə müəllimləri isə ancaq müasir təhsil sisteminə malik ali və orta pedaqoji təhsil müəssisələrində yetişdirmək olar. “Kavkaz” qəzetinin 1882-ci il nömrələrində silsilə şəklində çap olunan “Müsəlmanlarda məktəb həyatı” adlı geniş həcmli məqaləsində onun qaldırdığı problemlərdən biri də müsəlmanlar üçün Azərbaycanda pedaqoji kadrlar hazırlayan bir seminariyanın açılması idi. Qəzetin 17 iyun tarixli nömrəsində müəllif bu məsələyə geniş şəkildə toxunmuş, çarizmin problemə biganə münasibətinə etirazını bildirmişdir (6, s. 279-282). “Azərbaycanda darülfünun” (“Azərbaycan”, 1919, 28 iyul) məqaləsində isə müxtəlif sahələrdə, o cümlədən pedaqoji sahədə ölkəyə lazım olan mütəxəssis kadrlarının hazırlanması üçün Azərbaycanda universitet tipində ali məktəbin yaradılmasını tarixi-mədəni zərurət hesab edirdi (6, s. 216-218).

Təkcə M.Şahtaxtlı deyil, bir sıra ziyalılarımız da o zaman Azərbaycanda pedaqoji kadrlar, tərbiyəçilər hazırlayan müasir təhsil ocağının yaradılması ideyasını müdafiə edir və onun uğrunda mübarizə aparırdılar. N.Nərimanovun “Həyat” qəzetində (1906, 11, 14, 18 iyun) “Mühüm bir məsələ– Qori seminariyası nerədə olmalıdır?” sərlövhəli məqaləsi bütövlükdə deyilən mətləbə həsr olunmuşdur. N.Nərimanov müəllim, cəmiyyətdə onun vəzifələri, müəllim və sosial mühit, ictimai gerçəkliyimizdə müəllimə münasibət və s. məsələlərə də diqqət yetirmişdir. “Müəllimlər ictimainə dair” (“Həyat”, 1906, avqust) məqaləsində müəllif bu səpkili mətləblər üzərində əhatəli surətdə dayanmış, hətta görkəmli İsveçrə pedaqoqu və nəzəriyyəçisi, İ.H.Pestalotsinin (1746-1827) müəllimin şəxsiyyəti, tərbiyədə onun rolu, əməyi və s. kimi məsələləri geniş şəkildə şərh edərək Azərbaycan ictimai-pedaqoji mühitinə çatdırmışdır. Mövcud məqalədə müəllif xalqımızın vətənpərvər müəllimlərindən S.M.Qənizadə və H.Mahmudbəyovun da uğurlu, əməlpərvər pedaqoji fəaliyyətinə diqqəti cəlb etmişdir. O, müəllimin ictimai həyatda rolu barədə belə bir faktı nəzərə çatdırırdı ki, almanlarla fransızların müharibəsində almanlar fransızlar üzərində məhz müəllimlərin, onların millət övladlarına verdikləri təlim-tərbiyənin sayəsində qalib gəldilər. N.Nərimanov belə bir inam ifadə edirdi ki, bizim müəllimlər də, yəqin ki, qeyrət, hümmət göstərib tənbəllik ləkəsini üzərlərindən götürər, “qeyri-tayfaların müəllimləri kimi camaata yol göstərərlər”, çünki onlar millətin dərdinə əlac qılmaqda “heç kəsdən” əskik deyillər. Müəllif onu da kütləyə – müəllimin qədir-qiymətini anlamayan camaata başa salmağa çalışırdı ki, “hər millət üçün tərəqqi qapısı

məktəbdir və hər məktəbin tərəqqi tapmağı, müəllimlərə bağlıdır" (9, s. 315-319). Bəs əsl müəllim necə olmalı və nələri bilməlidir? Maarifçi qələm sahibi bu suala Henrix Pestalotsinin izahatları ilə cavab vermişdir. Müəllimin həm bilikli, elmli, həm də pedaqoji cəhətdən bacarıqlı, fəhmli, şagirdlərdən hər birinin psixologiyasına bələd olmalı olduğunu, hər bir şagirdə fərdi yanaşmağı, təlim-tərbiyə işlərində usta və peşəkar davranmağı bacarmalı olduğunu nəzərə çatdırmışdır (9, s. 322).

XIX-XX əsrlərin qovşağında Azərbaycanda müəllimlərin bir fədakar kimi millət yolunda çəkdiyi əziyyət, qarşılaşdıqları siyasi, ictimai, pedaqoji əngəllər də demokratik fikri məşğul etmişdir. M.Ə.Sabir Azərbaycan müəllimlərinin II qurultayı (avqust, 1907) ərəfəsində qələmə aldığı "Uçitellər" ("Molla Nəsrəddin", 1907, №30) şeirində cəfakeş müəllimlərimizin vətənin yüksəlişi naminə min bir əziyyətə qatlaşdıqlarını, lakin həm siyasi dairələr, həm də qaragüruh tərəfindən dözülməz təzyiqlərə məruz qaldıqlarını satirik çalarda oxuculara təqdim edir. Ziyalıların qurultayı Gəncə kimi Azərbaycanın bütün regionlarına məkanca uyğun olan mərkəzi bir şəhərdə keçirmək istəyi hökumət tərəfindən məqsədli olaraq rədd edilmişdir.

Ü.Hacıbəyli müəllimlərin vəzifələrindən danışarkən onları "milli tərbiyəçilər" adlandırmışdır. Göstərmişdir ki, millətimizin müəllimlərdən savayı kimi var ki, daim camaatın içində olub onlarla bilavasitə əlaqədə olsun. "Müəllimlər ictimainə dair" ("Həyat", 1906, avqust) məqaləsində bu məsələdən geniş şəkildə söhbət açan müəllif onu da əlavə etmişdir ki, müəllimin vəzifəsi "yalnız dərs verib, dəftər düzəltməkdən ibarət" deyil. Onun vəzifəsi yalnız "tərbiyeyi-ətfal"la da məşğul olmaq deyil. İndi zaman o zamandır ki, "müəllimlərimiz uşaqlara tərbiyə verən kimi, ümumi camaatımıza dəxi gərək tərbiyə versinlər. O tərbiyə ki, biz müsəlman millətində yoxdur və onun yoxluğu da bu inqilab zamanında bizlərdən ötrü artıq təhlükədir" (11, s. 58). Həm də bu mühüm milli vəzifənin icrası zamanı şəhər müəllimlərinə nisbətən kənd müəllimlərinin üzərinə daha böyük yük düşür. Çünki kənddə şəhərdən fərqli olaraq müəllimlərdən savayı elmli, savadlı, "qanıb-qanmazları" "qandıracaq" adamlar yoxdur. Deməli, bu vacib missiyanı yerinə yetirmək onların borcu, "vəzifeyi-mənəviyyəsidir".

Üzeyir bəy müəllimin kütlənin tərbiyəsini dərs dediyi şagirdlərin tərbiyəsi ilə uzlaşdırmalı olduğunu nəzərə çatdırmışdır. İndiki məktəb şagirdləri gələcəkdə xalqın öncül ziyalı bazasını təşkil edəcəyindən onu elə tərbiyələndirmək lazımdır ki, millətə xidmət edən vətəndaşlara çevrilsinlər. Müəllif bu münasibətlə yazırdı: "Aşkardır ki, millətimizin gələcəyini təmin edən bizim övlad və əhfadımız olacaqdır. Ona binaən indidən lazımdır ki, onların tərbiyələri o növlə icra olunsun ki, axırda ... məktəbdən çıxıb millətə xidmət etməyi özlərinə borc bilsinlər" (11, s. 59). Müəllimlərin üzərinə düşən vacib vəzifələrdən biri də həmvətənləri arasında birlik və ittifaq yaratmaqdır. Onların bu ruhda tərbiyəsi istibdaddan qurtuluşun, hürriyyətə nail olmağın yeganə yoludur.

Ü.Hacıbəyli alqışlayırdı ki, "millət-millət" deyənlərimiz içində millətin xeyiri üçün iş görənlər, sözdən əmələ keçənlər ilk dəfə müəllimlər oldular. Çağırılan I müsəlman müəllimləri ictimai (qurultayı) xalqımızın "birinci milli orqanizasiyasıdır". İndi təkcə müəllimlərin deyil, bütün millətin birləşməsi və ittifaqı vaxtın, zamanın tələbidir.

"Füyuzat" məcmuəsi "Nə kibi müəllimlərə möhtacız?" (1906, №6) məsələsini ciddi bir problem kimi mədəni-pedaqoji ictimaiyyətin müzakirəsinə təqdim edirdi. "Bu gün də məktəblərimiz, daha doğrusu, millətimiz sahibi-iqtidar müəllimlərə möh-

tacdır” – fikri ətrafında öz rəyini bildirən jurnalın əməkdaşı bu qənaətə gəlirdi ki, biz indi elə müəllimlərə möhtacıq ki, onlar həm elmli, bilikli, bacarıqlı, fəal, zamanın tələblərini duyub dərk edən, həm də vətən və millət yanğısı ilə yaşayan ziyalı vətəndaşlar olsunlar (13, s. 92-93).

F.Köçərlinin fikrincə, ruhani atalardan sonra millətin ikinci hörmətli firqəsi müəllimlərdir. Onlar milləti cəhalətdən qurtarıb, elm və maarif qapılarını onların üzünə açır. “Çox qövm və tayfalar müəllimlərin səyi, qeyrəti və himməti sayəsində xoşbəxt olublar”. XIX əsrin 70-ci illərində almanlar firənglər üzərində müəllimlərinin sayəsində qələbə çalmışlar. Müxtəlif millətlər arasında “hər zaman və məkanda vüquə gələn hər qism dava və müharibələrdə xah siyasi olsun, xah iqtisadi və xah qeyri, qalib gələn tərəf müəllimləri sayəsində nüsrət tapmışlar və qalib gəlmişlər” (7, s. 192). F.Köçərliyə görə müəllim məktəbin canı, içində olduğu camaatın çırağı məqamındadır. Ancaq əsl müəllim öz peşəsini sevməli, öz şagirdlərinə övlad kimi məhəbbət yetirməli, onların təlim-tərbiyəsinə can yandırmalı, əhalinin gözünü açmalı, onlara biliklər verməli, qəflət və cəhalət pərdəsini onların gözündən qaldırmalıdır. Xalqı böyük ideallar, gələcək xoşbəxtlik, hürriyyət və istiqlaliyyət uğrunda mübarizəyə sövq etməlidir. “Müsəlman müəllimlərinin hümməti” (“Şərqi-Rus”, 1903, 3 avqust) məqaləsində görkəmli ziyalı 1903-cü ildə yay tətilində Şuşada teatr tamaşası göstərib xeyli pul toplayan, həmin pulu kasıb şagirdlərin ehtiyaclarına sərf edən müəllimlərin bu əməllərini hümmət və millətə xidmət kimi alqışlayırdı. Qeyd edirdi ki, bununla onlar həm kütlənin tərbiyəsinin, həm də yoxsul şagirdlərin təhsilinin qayğısına qalırlar (7, s. 89-90).

Milli intibah dövrümüzün əvəzedilməz maarif münəvvərlərindən biri S.M.Qənizadə idi. Əvvəlcə dediyimiz kimi, 1887-ci ildə Tiflisdə Aleksandrovski Müəllimlər İnstitutunu bitirən gənc ziyalı elə həmin il tələbə yoldaşı və həmyerlisi H.Mahmudbəyovla birlikdə Bakıda “rus-müsəlman” məktəbi təsis edir. Azərbaycanda “üsuli-cədid”, maarif və məktəb hərəkatının qabaqcıllarından olan Sultan Məciddə əsl pedaqoqa layiq bütün müsbət keyfiyyətlər cəmləşmişdi. O, həm “qövlü” (danışığı, nəzəri mülahizələri), həm də “feli” (əməli işi) etibarilə peşəkar bir müəllim şəxsiyyətinə malik idi. Özü gözəl müəllim olan bu insan həm öz əməli, həm də nəzəri göstərişləri, izahatları ilə sosial həyatda müəllimin nüfuzunu qaldırmaq, onun mövqeyini, vəzifələrini və rolunu kütləyə başa salmaq yolunda fədakarlıqla çalışırdı. Onun “Gəlinlər həmayili” romanındakı Şeyda bəy əsl millətpərvər, vətənpərvər, elm, bilik və maarif mücəssəməsi olan müəllim obrazıdır. Əslində bu obraz S.M.Qənizadənin prototipidir. Onun fikrincə: “Müəllimin evi məktəbxanadır, müəllimin nökəri məktəb mülazimidir. Müəllimin təvabe və ətbari cocuq şagirdlərdir, müəllimin müxəlləfatı qara-qura məktəb mizləridir, müəllimin saz və nəğməsi məktəb şagirdlərinin sədasıdır, müəllimin istirahəti dəftərlər təshihidir. Müəllimin mal və mətaı dərs və təlimdir, müəllimin kəsb və icrəti öz millətinin məhəbbət və iradətidir” (8, s. 23). Şeyda bəy Allaha şükür oxuyur ki, ona məktəbdarlıq peşəsi əta edib. Çünki millət cocuqlarına elm və tərbiyə öyrətmək onun üçün səadətdir. Onun qapısına elm tələbi ilə gələn şagirdlərin başı üstündən “mərifət və səadət bayraqları asmaq” böyük hümmətdir, millətə və millət balalarına əsl xidmətdir. Aləmdəki bağçalar bağbansız meyvə vermədiyi kimi, müəllimsiz də dolana bilməz. S.M.Qənizadə “Axund Əlhac” (“İrşad”, 1906, 26 fevral), “Təəssüf” (“İrşad”, 1906, 21 aprel) və b. məqalələrində müəllimlərin vəzifələrindən, gördükləri şərəfli işlərdən, çəkdikləri

məşəqqət və əziyyətlərdən söhbət açmışdır.

Azərbaycanın demokratik düşüncəli ziyalılarının narahatlığına səbəb olan, onları çıxış yolu axtarmağa sövq edən məsələlərdən biri də əsl milli pedaqoji kadrların yoxluğu idi. Onlar bu məsələni ardıcıl şəkildə diqqət mərkəzində saxlayırdılar. M.Ə.Rəsulzadə "Müəllimlər gərək" ("Tərəqqi", 1908, 23 noyabr) məqaləsində həyəcan təbili çalaraq yazırdı: "Əvət ana dilini tədris etməyə müqtədir olub və qanunca həqqi-tədrisə malik olan və pedaqoji nöqteyi-nəzərdən hazırlığı olan müəllim tapılmıyor... Nə etməlidir? Haradan müəllim almalıdır?.. İndiki məktəblərin vücudu ilə müəllim qəhətliyi varsa, ümumi təlim layihəsi tətbiq olunanda nə olacaq?! Müəllif qeyd edirdi ki, bir zamanlar camaat şagirdlərin olmamasından, yəni valideynlərin övladlarını yeni üsullu məktəbə buraxmamasından şikayət edirdi. İndi vəziyyət dəyişib. Müsəlmanlar arasında mədəniyyətə, maarifə, elmə, tədrisə meyil və rəğbət müşahidə olunmaqdadır. Ancaq indi də müəllim qıtlığından əziyyət çəkirik. M.Ə.Rəsulzadə "Kənd məktəbləri və müəllimsizlik" ("Bəsirət", 1914, 19 aprel), "Qafqasiya ali məktəbi" ("Bəsirət", 1914, 17 may), "Bakı darülmüəllimini münasibətilə" ("İqbal", 1915, 3 aprel), "Yenə darülmüəllimin həqqində" ("İqbal", 1915, 15 aprel), "Darülmüəlliminlərdə inoradislər" ("Açıq söz", 1916, 11 noyabr), "Yenə o məsələ" ("Açıq söz", 1916, 15 noyabr), "Bakı seminariyası" ("Açıq söz", 1916, 9 sentyabr) və b. məqalələrində müəllim çatışmazlığı, pedaqoji kadr hazırlığı, hökumət dairələrinin bu məsələyə biganəliyi, ziyalıların problemə diqqət yetirməsi, habelə necə, hansı ruhda müəllimlər yetişdirmək, onların vəzifələri və s. barədə düşüncə və təkliflərini ətraflı şəkildə şərh etmişdir.

H.Cavid 1912-ci ildə gənc, istedadlı və tanınmış müəllim Abdulla Surun vəfatı münasibətilə yazdığı "Mirzə Abdulla Məhəmmədzadə, yaxud (A.Sur) – Abdulla Tofiq" məqaləsində A.Surun həyatı, pedaqoji fəaliyyəti, xalq qarşısında xidmətləri, keçirdiyi çətin məişət həyatı və bunun müəllimlik fəaliyyəti ilə bağlılığı və s. barədə danışdıqdan sonra həm oxuculara, ictimaiyyətə, həm də müəllimlərə müraciət etmişdir. A.Surun timsalında müəllimlərin xalq üçün nələr etdiyini, hansı məşəqqətlərə, təhqirlərə, əziyyətlərə məruz qaldıqlarını, lakin şərəfli bir ömür yaşadıqlarını nəzərə çatdıran H.Cavid kütləyə müraciətlə deyirdi: "Əfəndilər! Möhtərəm qarelər! Müəllimlərə hörmət ediniz, onları seviniz, onları çox böyük görünüz, əvət, onlara pərəştiş ediniz, onları özünüzə əfəndi biliniz!" (4, s. 225). Eyni zamanda müəllimləri millətin, vətənin mənafeyi naminə çalışmağa, mübarizə aparmağa, hər cür cəfaya, təzyiqə dözməyə çağırırdı: "Lakin, ey müəllimlər! Ey möhtərəm əfəndilər! Sizlər, sizlər əsla millətimizin, mühitimizin bu etinasızlığına etina etməyiniz. Daima çalışın, çabalayın! Millət, vətən uğrunda canınızdan keçmək belə icab etsə, saqınınız! Əsla cəsarətsizlik göstərməyiniz. Mühitimiz sizi təqdir etməyir, edəməyir, zərəri yox. Lakin əlinizi, qolunuzu qırmadıqlarından, sizi zindanlarda çürütmədiklərindən yana bu millətə danılmaq, küsmək deyil, təşəkkür etməliyiz, həm də minlərcə təşəkkür etməliyiz" (4, s. 226).

Rəyçi: prof. F.Rüstəmov

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Axundov M. Əsərləri. III c., Bakı, 1988.
2. Xacə Nəsirəddin Tusi. Əxlaqi-Nasiri. Bakı, 1989.
3. Komenski Y. Böyük didaktika. Bakı, 2012.
4. Cavid H. Əsərləri. IV c., Bakı, 1985.
5. "Ziya" qəzeti. I kitab. Bakı, 2013.
6. Şahtaxtlı M. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 2006.
7. Köçərli F. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1963.
8. Qənizadə S. Gəlinlər həmayili. Bakı, 1986.

9. Nərimanov N. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1973.
10. Sabir M.Ə. Hophopnamə. Bakı, 1992.
11. Hacıbəyli Ü. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1985.
12. Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. I c., Bakı, 1992.
13. “Füyuzat” (1906-1907). Tam mətni. II nəşri. Bakı, 2007.
14. Ağayev Ə. Azərbaycan ictimai-pedaqoji fikrində şəxsiyyətin formalaşması problemi. Bakı, 2005.
15. Ağayev Ə. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. 2 clddə I cild. Bakı, 2011.
16. Əlizadə Ə. Qadın psixologiyası. Bakı, 2015.
17. Əlizadə Ə., Əlizadə H. Pedaqoji psixologiya (dərslik). Bakı, 2010.

Т.Вахабова

Учитель и требования, предъявляемые его личности

Резюме

В статье анализируются и исследуются мысли Азербайджанских просветителе об учителе и о предъявляемых требованиях к его личности. Представлена модель нового типа личности учителя. Проявляется ясность к сущности к предъявляемым современным к ним требованиям. Учителя с новым мировоззрением считаются творцами национального возрождения и развития.

T.Vahabova

The teacher and the requirements for his personality

Summary

The article analyzes and explores thoughts of Azerbaijanian educators about the teacher and about the requirements for his personality. The model of a new type of teacher's personality. It is shown to clarify the essence of the modern requirements to their personality requirements. Master a new world view are considered creators of national revival and development.

* * *

İNNOVATİV MƏKTƏBƏ AKADEMİK BAŞÇILIQ EDİR

Afaq Əliyeva,
ARTPİ-nin şöbə müdiri

Açar sözlər: *innovativ məktəb, gənc nəsil, inkişaf, müasir məktəb, müəllimlərin peşəkar inkişafı, uşaqların fiziki inkişafı.*

Ключевые слова: *инновативная школа, подрастающая поколения, развития, современная школа, подготовка сознания учителя, физическое развитие.*

Key words: *innovative school, the younger generation, the development, modern schools, training teachers of consciousness, physical development.*

Dünyada qeyri-adi məktəblərin sayı bir o qədər də çox deyildir. Məktəblərin əksəriyyəti standart nəticələr almaqla standart tədris metodikalarından istifadə edirlər, lakin başqalarından çox fərqlənən və haqqında əfsanələr qoşulan məktəblər də mövcuddur. Krasnodar vilayətinin Tekos kəndində məşhur Şetininin məktəbi onlardan biridir.

Ötən il Rusiya Təhsil Akademiyasının akademiki, yenilikçi pedaqoq Mixail Petroviç Şetininin dəvəti ilə Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutunun bir qrup əməkdaşı Rusiya Federasiyasının Krasnodar vilayətində, Qara dənizin sahilində, Tekos kəndində yerləşən Rusiya Təhsil Akademiyasının Federal ümumtəhsil müəssisəsində, M.P.Şetininin Uşaq və yeniyetmələrin şəxsiyyətinin kompleks formalaşması üzrə lisey–internatında işgüzar səfərdə olmuşdur.

Mixail Petroviç Şetininin adı mətbuat və televiziya sayəsində cəmiyyətin böyük heyranlıqla və sevinclə kəşf etdiyi yenilikçi-pedaqoqların pleyadasına aiddir. Onların dövrümüzdə meydana çıxmaları heç də təsadüfi deyildir: M.P. Şetininin axtarışları yeni pedaqogikanı - insan yetişdirmək haqqında elmin əleyhinə – yəni ictimai biliyin yeni sahəsində uzun illər elmə xidmət göstərən “durğunluq pedaqogikasının” əleyhinə - əməkdaşlıq pedaqogikasını yaratmışdır. Bu cür dramatik əksdurma nəticəsində - dəftərxana qədər darıxdırıcı olan, uşağın və pedaqoqun şəxsiyyətini boğan məktəbin əvəzinə - uşaqların və yetkin insanların bərabərhüquqluluğu əsasında yeni məktəb təşəkkül tapır. Bəs hansı məktəb qalib gələcəkdir? Qeyd etmək lazımdır ki, Şetinin təhsildə innovativ kəşfə imza atmışdır. Başqa sözlə, o, təhsilin yeni məzmununu kəşf etmişdir. O, öz məktəbində, pedaqogika sahəsində həyat tərzini elə qurub ki, bu həyat tərzi təhsilin məzmununa çevrilmişdir.

Evlərin tikintisi, qidanın əldə olunması, məskənin müdafiəsi və qorunması, incəsənət, qarşılıqlı ünsiyyət və s. bütün bunlar uşaqların müxtəlif olmaları və onlarda nəinki müxtəlif təlim ritminin, eləcə də bacarıqların bütünlüklə açılması istiqamətində müxtəlif sahələrin mövcud olmalarına yardım edir. Şetinin dərs prosesində müxtəlif uşaqların müstəsna fərdi templəri ilə irəliləmələrinə nail olmuşdur. Buna görə də, Şetinin məktəbinin şagirdi fizika fənnindən IX sinif proqramı üzrə təhsil alsa da, memarlığı ali məktəb proqramı əsasında öyrənə bilər. Bu isə tamamilə yeni məsələdir. Bunu nəinki həyata keçirmək, düşünmək, təsəvvür etmək belə çətindir. M.P. Şetininin yenilikçi metodikası kompleksli təhsil məkanının yaradılması əsasında qurulmuşdur. Bu məkan yaradıcı şəxsiyyətin təşəkkülü üçün vacib olan həyati prosesləri pedaqoji fəaliyyət sahəsinə, alınan bilikləri

sərbəst qavranma atmosferinə daxil edir. Düşünmək olar ki, Şetininin rəhbərlik etdiyi Uşaq və yeniyetmələrin şəxsiyyətinin kompleks formalaşması üzrə lisey – internatı ideya nöqteyi-nəzərindən, A.S.Makarenkonun “məktəb-emalatxanası”nın davamıdır. Pedaqoji prosesin mərkəzində mənəvi-əxlaqi inkişaf dayanır. Yeni tipli məktəbin vəzifəsi bütün zəruri biliklərə, bacarıqlara, vərdişlərə və fəal sosial mövqeyə malik olan şəxsiyyəti tərbiyə etməkdən ibarətdir. M.P.Şetinin liseyinin çərçivələri daxilində şagirdlərin yaradıcı potensialını ardıcıl şəkildə açıqlayan proqramlar vəhdət təşkil edir: xüsusi təhsil - bədii, musiqili, xoreoqrafik, idman və əmək əsaslı, fənlərin tədrisi “fənləri hərtərəfli öyrənmə” metodu ilə - müəyyən müddət ərzində hər bir fənnin konsentrasiyalı şəkildə öyrənilməsi ilə aparılır. İl ərzində şagirdlər hər bir fənni “hərtərəfli öyrənərək”, bilikləri mürəkkəb sxemə əsasən (təxmini təsəvvürlərdən yaradıcı təsəvvürlərə kimi) mənimsəyirlər. “Fənn” dərsləri “obrazlı” (musiqi, rəssamlıq) və “hərəki” (xoreoqrafiya, idman, əmək) dərslər ilə əvəz olunur. Şagirdlər pedaqoqun köməkçisinə çevrilir və məşğələlərin keçirilməsinə kömək edirlər. Qarşılıqlı tədris və kollektiv yaradıcı fəaliyyət yeni təhsil modelinin fərqli cəhətlərindən biridir. Şagirdə fərdi yanaşma müxtəlif yaşlı qrupların xeyrinə sinif-dərs sistemindən imtina etməyə kömək göstərir. Burada hər kəs məcburiyyət və qiymətləndirmə olmadan fərdi sürətlə təhsil alır. Fənlərarası əlaqələri açıqlayan və ətraf aləmin tam şəkildə qavranmasını formalaşdıran elmi tədqiqatların şagirdlər tərəfindən sərbəst keçirilməsi təşviq olunur.

Məktəbin tarixinə nəzər salsaq görərik ki, pedaqogikanın tamamilə yeni təşkili baş vermişdir. Sanki buna xüsusi olaraq “yeni pedaqogika” deyil, “pedaqogikanın yeni təşkili” demək daha düzgün olardı. Heç də ona görə yox ki, Tekosda olanlar bu pedaqogikaya inanaraq onun dərinliyini, təsirliliyini, bütövlüyünü, uşağa doğru yönəlməni hiss edirlər. Bu təcrübəni öyrənənlər düşünürlər ki, Şetinin məktəbinin əsas xüsusiyyəti istənilən iş qarşısında cəsarətdən ibarət olmuşdur. Şetinin məktəbinin şagirdləri, həqiqətən də, hər işin öhdəsindən gəlirlər. Şetininçilər üçün yaşamaq – hər gün və hər dəqiqə inkişaf etmək imkanıdır. Eyni zamanda bütün istiqamətlərdə inkişaf etmək: məktəb və ali məktəb proqramının mənimsənilməsi, ağlın çoxcəhətliliyini inkişaf etdirmək bacarığı, ətrafdakı insanlarla münasibətlərin qurulması, gözəlliyin və ahəngdarlığın bu dünyaya bəxş olunması. Burada və indi tam gücü ilə yaşamaq, özünə və öz ölkəsinə görə məsuliyyətinin bütün hədlərini dərk etməklə həyat yolunu qürurla və açıq-aşkar açmaq.

Şetinin məktəbinin unikallığı hələ 1999-cu ildə UNESCO-nun onu dünyada ən yaxşı məktəb kimi elan etməkdən, sadəcə Rusiya Federasiyasının əməkdar müəllimi, professor, Rusiya Təhsil Akademiyasının akademiki, yenilikçi pedaqoq Mixail Petroviç Şetininin minilliyin ən görkəmli şəxsiyyətlərinin sırasına daxil olmasından ibarət deyildir. Şetinin məktəbinin unikallığı məktəbin müstəsna olaraq – dünyaya açılan, dünyadan ən yaxşılarını götürərək dünyaya ən yaxşılarını da qaytaran sistem olmasından ibarətdir. Bu da pedaqogikanın ilkin arzusu – uşağın sərhədsiz inkişafı üçün şərait yaradan sevgi və xeyirxahlıqla zəngin olan məkanın yaradılmasında təzahür edir.

Şetinin liseyinin müəllimləri təlim prosesi haqqında “Öyrətmək” lazım deyil, – deyirlər. – “Bunun əvəzinə tədqiqatların aparılması ilə bağlı tapşırıq verilməlidir. Onun yerinə yetirilməsi üçün də vasitələrin verilməsi vacibdir”. Burada ilk dərs və zəng yoxdur. Siniflərin əvəzinə – müxtəlifyaşlı uşaqların birlikləri (elmi-istehsalat pedaqoji birlikləri) fəaliyyət göstərir.

Müəllimlərin və daha inkişaf etmiş şagirdlərin arasından seçilmiş ekspert mütəxəssislər “modulları” – məlumatlarla zəngin və ideal şəkildə qavranan dərs materialını

*6

işləyib hazırlayırlar. Burada hər şey: həm böyük videoekranlarda nümunəvi sxemlər, həm planşetlər, həm də tədris filmləri kömək ola bilər. Fənn öyrədilmir, şagirdlər özləri fənni hərtərəfli öyrənirlər. Bu, diqqətin cəmlənməsini tələb edir, lakin bu cür hərtərəfli öyrənmələr nəticəsində şagird bir il ərzində tam orta məktəb kursunun bütün həcmini mənimsəyərək, onunla bağlı istənilən imtahanı verə bilər.

Şetinin məktəbinin bir xüsusiyyəti də burada eyni zamanda hər kəsin – "öyrənənin" və "öyrədənin" mövzunu qavramalarından ibarətdir – biliyini başqaları ilə də paylaş! Digər fənləri hərtərəfli öyrənən başqaları isə öz biliklərini səninlə paylaşacaqlar. Həmçinin nəinki dərsliyin məzmununu, eləcə də fənnin digər fənlər ilə qarşılıqlı əlaqəsini, yəni sistemli biliyi bütün müxtəlifliyi ilə təqdim edəcəklər. Bu prosesin necə maraqlı və rahat olduğu 35 dəqiqəlik dərs zamanı hiss edilir.

Geniş və işıqlı bir otaqda beş-altı masa qoyulub. Uşaqlar hər masanın ətrafında bir neçə cüt olaraq əyləşiblər. Dərsi bir müəllim idarə edir, ancaq dərs keçmir. Hər bir cüt isə müəllim və şagirddən ibarətdir. Şagirdi Vladislava ana dilini öyrənməyi təklif edən 13 yaşlı "müəllim" biologiya, kimya, fizika və ana dili fənləri arasında inteqrasiya yaradaraq rus dilininin leksikasını qarşıdakına "mənimsədir", həm də bir neçə dəqiqə ərzində! Bu qeyri-adi dərsdə əsas müəllim isə 10 dəqiqədə suallar vasitəsilə (hər cütlüyə bir sual verərək) prosesi və şagirdlərin cavablarını dəyərləndirir. Məktəbin konsepsiyası elə qurulmuşdur ki, bütün biliklər fraqmentar deyil, bütöv olmalı və şagird planetdə baş verən bu və ya digər hadisələrin qarşılıqlı şəkildə əlaqədar olduğunu, bir-birilərinə təsir göstərdiklərini başa düşməlidir.

Elmləri sonradan da – ali məktəb səviyyəsində öyrənmək mümkündür. Şetinin məktəbi Rusiyanın bir sıra ali məktəbləri ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərir. Burada daimi işləyən müəllimlərlə yanaşı, nəinki ölkənin, eləcə də xarici ölkələrin nüfuzlu ali təhsil müəssisələrinin mütəxəssisləri də məruzələr ilə çıxış edirlər.

Şetininin məktəbində adi məktəblərin dərs proqramlarında olmayan "fənlər" də mövcuddur. Məsələn, kulinariya. Burada uşaqlara aşpazlığı öyrədirlər. Buna görə də hər bir şagird attestata əlavə kimi aşpaz-konditerin diplomunu da ala bilər. Və ya xalq sənətini götürək. Milli naxışları öyrətmək üçün vilayətin istehsalat naxışları üzrə ustası şetininçilərin görüşünə gəlir. Belə çıxır ki, orta təhsildən savayı, hər bir şagird daha bir neçə peşəyə yiyələnərək minimum iki ali təhsil alır. Burada qavramaqda sərhəd yoxdur. Sən maraqlandığın hər şeyi öyrənə bilərsən və ən əsası – bu biliyi verən şəxsi tapa bilərsən.

Şetinin məktəbinin uşaqları bu cür gərgin dərs prosesinin öhdəsindən necə gəlirlər? Birincisi, Şetinin sistemi üzrə iş prosesində uşaq həm müəllim, həm də şagird rolunda çıxış edir. Sırf fərdi təhsil trayektoriyası hər kəsin müxtəlif potensialını açıqlayır. İkincisi, şagirdlərdən birinin dediyi kimi, "burada məlumatın qəbulu daha da sürətlənir", yəni sözsüz təqdirəlayiq abu-hava, həqiqətən də, yorulmaz tədqiqatçılar yetişdirir. Üçüncüsü, məktəb qaydalarından biri: bir dəqiqəni də unutmamaq. Tədris prosesinin ardıcıllığı materialın bütünlüklə qavranılmasına imkan verərək digər fənlərlə əlaqəli dərin və möhkəm təsəvvürləri formalaşdırır. Dördüncüsü, fəaliyyətin daimi əvəz olunması – fənnin dərinliyinə nüfuzetmə, rəqslər, əmək, sənət, döyüş sənəti, yenidən fənnin dərinliyinə nüfuzetmə, xor, idman məşğələləri gecəyə kimi davam edir, qavrama prosesini fəallaşdırır.

Lisey-internat məktəbində qədim, milli ənənələr gələcək məktəbin obrazının əsasını təşkil edir, lakin ən əsası – bu, uşağa qarşı münasibət, tanınmış və qədim nəslin və ümumilikdə bütün bəşəriyyətin layiqli və səlahiyyətli nümayəndəsinə qarşı olan münasibətdir. Məktəb qeyri-stabil Qafqaz regionunda yerləşsə də, bu məktəbdə Pribaltika ölkələrindən, Belarus, Ukrayna, Rumıniya, Çexiya, Slovakiya, Qaraçay-Çərkəzdən və Rusiya Federasiyasının bir çox regionların-

dan gələn müxtəlif millətlərin nümayəndələri yaxşı münasibət qurmuşdur. Şetinin məktəbində müxtəlif millətlərin uşaqları – ruslar, adıgeylər, çərkəzlər, almanlar, başqırdlar, belaruslar və başqalarının təhsil almaları, çoxmillətli tərkibi yalnız onun əsas aksiomunu vurğulayır: hər bir uşaqda ilahilik – Yaradan var.

Buna görə də Şetinin məktəbində ağıllı, hazırlıqlı, mehriban və çox işgüzar uşaqlar yetişir! Şagirdlərlə ünsiyyət zamanı müəyyən qədər təəccüblənirsən – onlarda gizlin yay kimi daxili təmizlik və ciddilik, buradan da hər bir sözə və hərəkətə xüsusi diqqət gizlənir.

Şetinin məktəbinin əsas prinsiplərindən biri siniflərin olmamasını, müxtəlifyaşlı uşaqların eyni proqramı öyrənə bilməsini göstərmək olar. Hər şey materialın mənimsənilməsi sürətindən asılıdır. Dərs deyən müəllim yoxdur. Orada materialı mənimsəmiş uşaqlar dərs deyirlər, məşğələlərin həyata keçirilməsinin dəqiq sistemi, konkret vaxtı da yoxdur. Həmçinin məktəbdə ayrı-ayrı kabinetlər də yoxdur. Məşğələlər məktəbin ərazisindəki istənilən rahat məkanda aparılır və bu məktəbdə qiymət müəyyən olunmur. Qarşılıqlı tədris şagirdlərə daimi informasiya mübadiləsində iştirak etmək imkanı verir. Müxtəlif sürətlə inkişaf edən istənilən yaşlı uşaqlar sinifdənxaric müəllimin köməyi ilə “sinxronlaşma” mərhələsindən keçir. Bu da onların təhsili və inkişafının sürətini kəskin şəkildə artırır.

Əsas fənn tarix fənnidir, çünki Şetininin təsdiq etdiyi kimi, məhz əcdadların təcrübəsi və baş verən hadisələrin müqayisə olunması vasitəsilə indiki dövrdə necə yaşamağı başa düşmək mümkündür. İstənilən məktəb üçün standart fənlərdən başqa burada xalq rəqslərinə, əlbəyaxa döyüşə (oğlanlar üçün) və əl işlərinə (qızlar üçün) daha çox vaxt ayırırlar. Uşaqlarda vətənpərvərliyin tərbiyə olunmasına həddən artıq diqqət yetirilir. Məzunların çoxu məktəbi 13-15 yaşlarında bitirir və ali təhsil müəssisəsinə daxil olurlar. Bir çoxları liseydə qalaraq dərs deyirlər.

İstənilən tədris modelinin əsas elementi - məqsədin qoyuluşundan ibarətdir. Əgər məqsəd aydındırsa, o zaman biliklərin mənası vardır. Klassik, ənənəvi pedaqogikanın məqsədi - bilik, bacarıq və vərdişlərin verilməsidir. Bu, Y.A.Kamenskiyə görə, qavrayışın üç səviyyəsidir. Birinci səviyyədə təfəkkür, ikinci səviyyədə - yaddaş, üçüncü səviyyədə isə - əllər işləyir. Qeyri-klassik, humanist pedaqogikanın məqsədi - şəxsiyyətin inkişafından ibarətdir. Hər bir şagird xasiyyətin və istedadın səciyyəvi xüsusiyyətlərinin inkişafına şəxsən yönəl-mişdir. Humanist pedaqogikanın metodiki əsasları müasir dövrün pedaqoqu, Rusiya Təhsil Akademiyasının akademiki, Ş.A.Amonaşvili tərəfindən “Həyat məktəbi” kitabında gözəl göstərilmişdir: “Sinergetik pedaqogika ənənəvi və humanist metodikadan ibarət olub, inamı oyadır və şagirdi mənəvi inkişafa doğru yönəldir”.

Bu məktəbin nümunəsindən göründüyü kimi, əgər ənənəvi pedaqogika riyaziyyat kursunun öyrənilməsinin məqsədi kimi fənnin əsas anlayışları ilə tanışlığı, bu anlayışların mənimsənilməsini nəzərdə tutursa: sayı və hesablanması, təzahürü və onların dəyişiklikləri, funksiyaları və qrafikaları, bərabərliyi, qeyri-bərabərliyi və onların sistemləri, təhlilin əvvəli, həndəsi fiqurlar və cisimlər, onların xassələri, həndəsi kəmiyyətlərin ölçülməsi və onların təcrübədə tətbiqi bacarığı, — o zaman sinergetik pedaqogika bunlardan ibarət olur: dünyagörüşünün formalaşması, vətənpərvərliyin və milli şüurun, mənəvi başlanğıcın və şəxsiyyətin inkişafı, təhsil sisteminin yaradıcı quruculuğuna doğru yönəlmə, Vətənin mənfəəti naminə insanlara qulluq etmək cəhdi. M.P.Şetinin internat-liseyinin müəllimləri bu cür yanaşmadan pedaqoji tədris prosesi əsasında istifadə edirlər. M.P.Şetinin sinergetik pedaqogikanı obrazlı olaraq bu cür müəyyən edir: “Bizim zənnimizcə, biliyin əldə edilməsi, biliyin təqdim olunması və alınması kimi qarşılıqlı proses soyuq əlaqədə baş verə bilməz. Bu hər zaman emosional, birbaşa hüsn-rəğbət, birgə iştirak, birlikdə fikirləşmə tələb edən prosesdir…

Əgər bilikdə sevgi, həqiqəti qavramaq cəhdi varsa, deməli, biliyin mənası vardır. Əgər bilik bütün digər hallarda həyatın işıqlı başlancığını təsdiq edirsə, deməli, bu bilik məhsuldar, konstruktiv, qurucudur. Əgər bilik şəxsiyyəti möhkəmləndirir, inkişaf etdirirsə, deməli, biliyin mövcud olmağa haqqı vardır” .

Sinergetik metodologiya şagirdi üçölçülü məkanda təsvir edir. Absis oxu - dünyanın ən klassik, ənənəvi pedaqoji təsviridir. Ordinat oxu-qeyri - klassik, humanistdir. Fəzanın ənginliyinə doğru yönələn ox, - sinergetik olub, həqiqətə daha yaxındır. Vətənə xidmət, yaxınının rifahı naminə və əsas ümumi prinsipə xidmət bu oxun əsasını təşkil edir.

XIX əsrdə V.İ.Vernadski tərəfindən yeni “noosfera” termini daxil edilərək, şüurun bir sahəsi kimi şərh olunmuşdur. O, bizim nöqteyi-nəzərdən “eqreqor” anlayışına daha yaxın olub, ətraf məkanın psixosferası kimi çıxış edir. V.İ.Vernadski yazır: “İnsan ilk dəfə olaraq real şəkildə anladı ki, o, planetin sakinidir. O nəinki ayrıca şəxsiyyət, ailə və ya nəsil, dövlət və ya ittifaq aspektindən, eləcə də planetar aspektdən də düşünməli və hərəkət etməlidir. Təbiətin məhvinin cəmiyyət üçün nəinki iqtisadi zərərə, eləcə də mənəvi ziyana səbəb olduğunu və bizim təbiətə münasibətimizdən nəsillərin gələcəyinin asılı olduğunu hiss etməmək olmur”.

Noosfera mədəniyyəti, dünyagörüşü, noosfera məktəbi, təhsili və tərbiyəsi, mənəvi internet və ona adekvat olan elektron təhsili – açar sözlər olub, onların təməli üzərində üçüncü minilliyin məktəbi qurulur və onun həyat tərzini əcdadlarımız bir sözlə ifadə edir – tərz. Bizim dövrümüzün demokratik səviyyəli təhsil sistemi bütün vətəndaş cəmiyyətinin maraqlarına xidmət edir, yeniyetmələri ideoloji, dünyagörüşü planında (hökmranlıq və xalqçılıq) və ya “sabitlik-qayda-inkişaf” planında tərbiyə etmir, yalnız sırf praktiki tapşırıqlar qoyur: biliklərin əldə olunması şəxsi mənfəətlərə nail olmaq üçün şəxsi məqsəd kimi çıxış edir, lakin dəyərlər, ilk növbədə, ideoloji, daha sonra isə idraki və intellektual olmalıdır.

Təhsil son iyirmi-otuz il ərzində yeganə ideyaya istinad edir. Bu ideyaya əsasən dünya haqqında məlumatın alınmasının yeganə metodu – elmi metod olub və demək olar ki, bütün aparıcı pedaqoqlar uzun illər ərzində mənasız təhsil proqramlarını tərtib etmişdilər. Ş.A.Amonaşvilinin qeyd etdiyi kimi, yalnız L.N.Tolstoy, C.Dyui, Y.Korçak, R.Ştayner və K.Uşinski elmi fənlərin öyrənilməsinə məktəb təhsilində daha sadə yer ayırırdılar. Bəlkə, bizim təhsil sistemində də məzmunun sadələşdirilməsinin, yüngülləşdirilməsinin vaxtı çatıb?

“Uşaq və yeniyetmələrin hərtərəfli kompleks formalaşması üzrə lisey-internat məktəb”ində məktəbin direktoru, Rusiya Təhsil Akademiyasının akademiki M.P.Şetinin buna artıq nail olmuşdur.

M.P.Şetininin lisey-internatında hər iş yüksək peşəkarlıqla yerinə yetirilir. O deyir: “Hər işi keyfiyyətlə yerinə yetirmək - bu, təhsilimizin və həyatımızın sistemi, metodologiyasıdır. Döşəməni yumaq, kartofu təmizləmək, elmi yaratmaq, ona yiyələnmək, bir sözlə, hər bir işdə yüksək keyfiyyətli nəticələrə nail olmaq lazımdır. Əbədiyyət anlardan yaranır və hər bir anı faydalı işlə məşğul olmaqla yaşamaq lazımdır.

Lisey şagirdlərinin təxminən üçdə biri 12–15 yaşlarında tam orta məktəbi bitirmək haqqında diplom alaraq pedaqogika, tarix, hüquq və memarlıq-tikinti ixtisası üzrə ali məktəb proqramlarını mənimsəyirlər. Onlardan bir qismi 16 –18 yaşlarında ali təhsil müəssisəsini bitirmək haqqında diplom alır, digərləri qiyabi aspirantura vasitəsilə ixtisaslarını artırır və namizədlik dissertasiyalarını müdafiə edirlər. Lisey-internat Şimali-Qafqaz regionunun, eləcə də Rostov, Çelyabinsk, Tomsk, Sankt-Peterburq və Moskvanın ali təhsil müəssisələri ilə sıx əməkdaşlığı həyata keçirir.

M.P.Şetinin müəllimləri uşaqlara düzgün fikirləşməyi, elmi-təcrübələr keçirməyi və mürəkkəb məişət problemlərini həll etməyi öyrətməyin vacibliyini dərk edir. Hazırda

lisey-internatda fizika, kimya və biologiya laboratoriyaları fəaliyyət göstərir və burada lisey şagirdləri yaradıcı və mental qabiliyyətlərini nümayiş etdirirlər. Tədris proqramları tədris materialının səviyyələrə əsasən öyrənilməsini nəzərdə tutur və onlar şagirdlərin yaş qruplarına uyğun olur. Hər bir səviyyədə ümumilikdə bütün mövzunun öyrənilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Şagirdlərin yaş səviyyələrindən asılı olaraq, təlim planlaşdırılır (fərdi inkişaf planı), orta məktəb kursu ərzində dövlət proqramının tələbləri səviyyəsində, məsələn, bütün riyaziyyatın hərtərəfli öyrənilməsi nəzərdə tutulur. Yaş həddindən, hazırlıq və fəallıq səviyyəsindən asılı olaraq şagirdlər bu və ya digər səviyyəli proqramı öyrənirlər. “Potensialların yaşa görə müxtəlifliyi” müəyyən təhsil gərginliyi yaradaraq, hər bir məktəblinin qabiliyyətini maksimal səviyyədə realizə etməyə imkan verir. Sinergetika komponenti tədris fəaliyyətinin məqsədlərini dərk etməklə əlaqədar məsələlərin geniş dairəsini əhatə edir. Şagirdlərin refleksləri tədris işini nəinki gələcək tələbatlara istinadən, eləcə də bu günün tələblərinə əsasən qurmaqda kömək edir. Riyaziyyat bu gün uşaqlara çox lazımdır. Məhz onun sayəsində uşaqlar köməkçilər, məsləhətçilər, müəllimlər rolunda çıxış edən həmkarları üçün faydalı olurlar. Akademik M.P.Şetinin yazır: “Bu gün məktəbdə uşaqlar yaşayır və yalnız sabahkı günə hazırlaşmalıdırlar”.

Ənənəvi məktəb baş beynin sol yarımkürə mərkəzləri üçün gərginliyin qeyri-bərabər qaydada paylanmasında və verbal-səs təfəkkürünün inkişafına əsasən ixtisaslaşır. Bu, V.F.Bazarnının qeyd etdiyi kimi, uşaqların sağlamlığı üçün zərərli olmaqla, bir sinifdən digər sinfə keçid zamanı daha tez yorulmalarına səbəb olur. Beyin yarımkürələri narahat vəziyyətdə olur və sönür; sol yarımkürənin fəaliyyəti, cəbri təfəkkür geri qalır. Sağ yarımkürə - intuitiv, obrazlı, yaradıcı təfəkkür isə adi məktəbdə heç oyanmır. Bu M.P.Şetinin məktəbinin müəllimlərinin yaradıcı kollektivi tərəfindən yaxşı başa düşülür. Buna görə də, dərs ilinin planında obrazlı-emosional və zehni dövrün fənləri bərabər qaydada təqdim olunur.

M.P.Şetininin məktəbi — sözün əsl mənasında icmadır. Bu lisey-internat böyük kəndli ailəsini xatırladır və bu ailədə ən balaca ailə üzvünə böyük diqqətlə və məhəbbətlə yanaşırlar. Məktəbdə siniflər və eyniyaşlı uşaqların qrupu, zənglər, dərslər yoxdur sanki burada sakit ev şəraiti hökm sürür. Ümumi maraqlar, məqsədə doğru can-atma, ruh yüksəkliyi, yaxınına məhəbbət, qarşılıqlı yardım, nizam-intizam və mütəşəkkillik, Vətən hissinin yüksək anlamı və valideynlərin, əcdadların, babaların xatirəsinə hörmət; paxıllıq, nifrət və şöhrətpərəstlik hissinin olmaması — lisey-internatda dini birlik, dini iman abu-havası yaradaraq, insanı, ətraf mühiti və məktəbin bütün kollektivini vahid bütövlük kimi əlaqələndirir. Həvəs abu-havasında mürəkkəb tədris prosesində sinergetik-icma pedaqogikası uşağı sevgi ilə doydurmağa cəhd edir və məhz onu öz gücünə inanmağa sövq edərək, onun mənəvi inkişafına yardım göstərir.

Böyük ailədə olduğu kimi, məktəbdə də, vacib rol özünüidarəyə ayrılır. Aparıcı, yetkin şəxsiyyət rolunda çıxış edən bir çox uşaqlar möcüzələr yaradırlar: onlar bu və ya digər səviyyəli rəhbər rolunda tərbiyə olunurlar. Mixail Petroviçin dediyi kimi, kiçik rol balaca insanı, böyük rol isə irimiqyaslı şəxsiyyəti tərbiyə edir. “O hər yerdə prezident kimi çıxış edir, hər şeyə görə cavabdehlik daşıyır, o, dövlətçidir! O, xalqın oğludur. Buna görə də, biz məktəbi tamamilə uşaqların ixtiyarına vermişik. Biz onlarla özünüidarəetmə oyunu oynamırıq, bizim məktəbdə uşaqlar deyil, şəxsiyyətlər ilə görüşmək şərəfinə nail olduğumuz mötəbər simalar yaşayır və təhsil alır. Onlardan da mötəbəri ola bilməz. Biz bir-birimiz üçün həm şagird, həm müəllimik. Biz birlikdə Vətənin qurucularıyıq. Vətən ilə biz bəşəriyyəti, bəşəriyyətlə kainatı qururuq. Bizim şagirdimiz dərk edərək böyüyür. Onun Vətənə, bəşəriyyətə, kainata xidmət

etmək kimi dərrakəli həyat motivi vardır".

Məktəbin həyatını, müəllim və şagirdin qarşılıqlı münasibətlərini müşahidə edərkən Mixail Petroviçin artıq diqqət cəlb etmədən şagirdinə necə yanaşdığının, onu qucaqladığının, yeniyetməyə uzun müddət sakitcə nəyi isə izah etdiyinin və onunla öz oğlu arasında heç bir fərq qoymadığının şahidi oldum.

Şetinin məktəbi prinsipial olaraq fasiləsiz təhsilin real modelinin işlənib hazırlanmasını həyata keçirən yeni tipli dövlət müəssisəsidir: məktəbin müqavilə əsasında əməkdaşlıq etdiyi uşaq bağçası və ibtidai məktəb, tam orta məktəb və texniki peşə məktəbi, incəsənət məktəbi, idman-sağlamlıq kompleksi, dərs-istehsalat sahələri və ali təhsil müəssisələri var. Ruhuna görə isə bu soy məktəbidir. Soykökünü, Vətən tarixini tanımaq – hər bir insanın şüurlu həyatının zəruri keyfiyyətidir. Hər bir xalq öz yolunu tapmalı, gələcəyi olan uşaqlarının çiçəklənməsi üçün şərait yaratmalıdır. Rusiya Federasiyasının Elm və Təhsil Nazirliyi akademik M.P.Şetininin bu məktəb layihəsini milli təhsil layihələrinə qarşı irəli sürülən tələblərə cavab verən layihə kimi tanımışdır.

Mixail Petroviç Şetinin öz sözləri ilə desək, "Bütün idrak fəaliyyəti elə bir şəkildə təşkil olunmalıdır ki, uşaqlar yaşamağa hazırlaşmasın, sadəcə yaşasınlar. Ağciyərlər nəfəs almağa hazırlaşmır, onlar nəfəs alır... Soy yaddaşı bu sərhədsiz dünyada yaşamağın müxtəlif yolları haqqında ən keyfiyyətli məlumatlardan ibarətdir. Buna görə də, uşağa kömək edə biləcəyimiz yeganə hal – cari vaxtda özünü realizə etməkdə ona kömək etməklə yanaşı, özünü ifadə etməyin dilini və üsulunu tapmaqda da ona yardım etməkdən ibarətdir. O, bu gün özünü əbədiyyətdə ifadə edəcəyi kimi ifadə etməlidir".

Rəyçi: dos. R.Qəndilov

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. //Azərbaycan məktəbi, 2013, №5.
2. Cabbarov M. Təhsil dövlət siyasətinin prioritetləri sırasında ilk yerlərdən birini tutur. //Azərbaycan məktəbi, 2015, №2.
3. Yeni təhsil proqramlarının (kurikulumların) tətbiqi məsələləri. Bakı, 2014.
4. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin konsepsiyası (Milli Kurikulum). Bakı, 2006.

А.Алиева

Академик руководит инновативной школой

Резюме

М.П.Щетининым вводились педагогические новшества: сокращение времени уроков, отмена оценок, домашних заданий и другое. С детства следует формировать у подрастающего поколения осознанное восприятие себя как части мира, понимание важности своего личного здоровья для развития человеческого общества в целом, формировать его сознание, физическое развитие. Выпускник школы должен рассматривать свое здоровье в единстве духовного, ментально-психологического, физического, социального и космического начал.

A.Aliyeva

The innovative school is headed by an academician

Summary

M.P.Schetinin introduced pedagogical innovations: reducing the time lessons, cancellation assessments, homework and more. Since childhood, should be formed in the younger generation conscious perception of itself as a part of the world, awareness of the importance of their personal health for the development of human society as a whole, to form his mind, physical development. Graduate of school should consider their health in the unity of the spiritual, mental, psychological, physical, social and cosmic principles.

İNTEQRATİV TƏLİMİN TƏŞKİLİ VƏ ONUN ƏSAS PRİNSİPLƏRİ

Laləzar Cəfərova,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

İlahə Qafarova,
ARTPİ-nin elmi işçisi

Açar sözlər: *inteqrativ təlim, yeni yanaşmalar, inkişaf sahələri, tərbiyəçi, məktəbəqədər təhsil.*

Ключевые слова: *интегрированное обучение, новые подходы, области развития, воспитатель, дошкольное образование.*

Key words: *integrated education, new approaches, development, the educator, preschool education.*

Müasir dövrdə Azərbaycan təhsil sisteminin modernləşdirilməsinin əsas strateji istiqamətlərindən biri olan təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, yeni yanaşmaların, fəal təlim metodlarının tətbiqi və onlardan səmərəli istifadənin təşkili təhsil sistemində ən vacib bir problem kimi dəyərləndirilir. Hazırda Azərbaycanın təhsil sistemi dünyanın ən mütərəqqi ölkələrinin təhsil prinsiplərindən istifadə etməklə təkmilləşdirilir, məzmun və struktur dəyişiklikləri aparılır, insanın həyati bacarıqlara malik bir şəxsiyyət kimi formalaşması istiqamətində səmərəli fəaliyyət göstərilir. Müxtəlif inkişaf tendensiyalarını, strategiya, yenilikləri özündə birləşdirən, onun potensialını, imkanını nəzərə alan təhsilin ən qlobal məqsədi şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafının təmin olunmasıdır və bununla bağlı da təhsil modelində dəyişikliklər baş verir. Əgər ənənəvi təhsil modeli biliklərin (məlumatlar və alqoritmlər) toplanması idisə, inkişafetdirici modellərdə konkret biliklər, ilk növbədə, dünyagörüşü və dünyanı anlama sisteminin formalaşdırılması vasitəsi və insanın intellektual potensialının realizəsidir. Təhsilin modernləşdirilməsinin məqsədləri təhsil sisteminin davamlı inkişaf mexanizminin yaradılmasından ibarət olduğundan, qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün bir sıra məsələlərlə bərabər, təhsilin yuxarı pillələri kimi məktəbəqədər təhsilin də müasir tələblərə cavab verən keyfiyyətlərə çatdırılması vacibdir.

Təhsildə əsas dəyər uşaqdır. Məktəbəqədər uşaqlıq isə təkcə məktəb həyatına hazırlıq mərhələsi deyil, eyni zamanda insan həyatının ən məsuliyyətli, ən mühüm yaş dövrüdür ki, bu dövrdə insanda bütün mənəvi dəyərlərin təməli qoyulur. Odur ki, məktəbəqədər təhsilin yeniləşdirilməsi XXI əsrin tələbləri və sosial sifariş nəzərə alınmaqla aparılmalıdır. Məktəbəqədər təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi uşağın məktəbəqədər müəssisələrdə psixoloji rahatlığı üçün bir sıra şərtlərin reallaşdırılması olmadan mümkün deyil.

Aydındır ki, ənənəvi proqram üzrə pedaqoji prosesin müxtəlif bilik sahələrində məzmunun həcminin genişlənməsi həddin-

dən artıq yüklənməyə gətirib çıxarır ki, bu da, ilk növbədə, uşaqda əks olunur. Bu zaman bir növ "uşağa daha çox bilik vermək" arzusu və məktəbəqədər yaşlı uşağın psixi və fiziki imkanları arasında ziddiyyət aşkar edilir. Belə problemlərin həll olunması, yeni dövlət standartları əsasında işə başlanılması üçün, ilk növbədə, inteqrasiyadan istifadə etmək zərurəti yaranır. Bir çox mütəxəssislər inteqrasiyanı məktəbəqədər təhsilin yeniləşdirilməsi və uşaq şəxsiyyətinin inkişafının səmərəliliyi, uşaq sağlamlığının qorunması, onun keyfiyyətli təhsilə nail olmanın yollarından biri kimi müəyyən edir.

Təhsildə inteqrasiya bu gün insan fəaliyyətinin bütün sahələrini xarakterizə edən tendensiyaları əks etdirir. Məktəbəqədər təhsilin yeni məzmununa əsasən təhsil prosesinin təşkilinin prinsip və yanaşmaları müəyyənləşdirilmişdir ki, bu da inkişaf sahələri və onların xüsusiyyətinə uyğun inteqrasiyanın nəzərə alınması ilə qurulmalıdır.

İnteqrasiya prinsipi innovativ olmaqla, həm də uşaq bağçasında sintez əsasında məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin əsaslı şəkildə yenidən qurulmasını, inkişaf sahələrinin əlaqələndirilməsi ilə bütöv keyfiyyətli təhsil alınmasını nəzərdə tutur, məktəbəqədər yaşlı uşaq şəxsiyyətinin inteqral keyfiyyətlərinin formalaşmasını və onun cəmiyyətə ahəngdar daxil olmasını təmin edir.

Məktəbəqədər təhsildə inteqrasiya prinsipinin həyata keçirilməsi zərurəti təfəkkürə görə, ali sinir fəaliyyətinin, psixologiya və fiziologiyanın obyektiv qanunlarını diktə edir. Məktəbəqədər təhsildə inteqrasiyadan istifadə, ilk növbədə, bioloji fenomen kimi orqanizmin intensiv kamilliyi və psixikanın formalaşması ilə izah olunur. Məktəbəqədər yaşlı uşaq nisbətən qısa müddətdə bəşəriyyətin bütün inkişaf mərhələsini keçir.

Son zamanlara qədər, hətta bu gün də məktəbəqədər təhsil müəssisələrində bilikyönümlü və məşğələyönümlü tədris sistemi mövcuddur. Nəticədə dağınıq, əlaqəsiz biliklər sistemi yaranır.

Müasir məktəbəqədər təhsil müəssisəsində təhsil prosesinin layihələndirilməsi məktəbəqədər təhsilin məzmununu, inkişaf sahələrini inteqrasiya etməyə imkan verən bu və ya digər mövzular çərçivəsində inteqrasiya və kompleks-tematik prinsip üzrə əsaslandırılmasını tələb edir.

Tədris prosesində inteqrativ yanaşmanın əsas üstünlüyü aşağıdakılardan ibarətdir:

1) elmlərin əsaslarına yiyələnmək biliklər sisteminin inkişafı üçün şərtdir;

2) dünyanın elmi obrazının formalaşmasına kömək edir;

3) uşaqların inkişafında çox səmərə əldə etməyə imkan verir;

4) məktəbəqədər yaşlı uşaqların cəmiyyətə harmonik daxil olması üçün şəxsiyyət keyfiyyətlərinin formalaşmasını təmin edir;

5) təlim və inkişaf prosesinin bütün subyektləri kimi uşaqla yaşlıların birgə əməkdaşlığını həyata keçirir.

Müasir məktəbəqədər təhsilin məzmununun quruluşu, məktəbəqədər üzrə dövlət standartlarının inteqrativliyi uşağın hərtərəfli inkişafı və məktəb təliminə əhatəli hazırlığının zəruri komponentləri kimi müəyyən edilir. İnteqrativ fəaliyyətin mənimsənilməsi nəticəsində uşaqlarda tam sosial və psixoloji təhsil, fəaliyyətin inteqrativ üsulları, bir sahədən digərinə asan keçid, fəaliyyətin fərdi üslubu, yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafı, sosial təcrübənin mənimsənilməsi formalaşır. İnteqrasiya hər bir uşağa birgə fəaliyyət zamanı kollektiv və fərdi yaradıcılıq məhsulunun yaradılmasında öz bacarıqlarını tətbiq etməyə imkan verir. Bu fəaliyyətin vacib aspekti isə tərbiyəçilərin, valideynlərin, müəllimlərin müşahidəçi kimi deyil, fəal iştirakçı olan tədbir-

lərdə nəticələrinin təqdim edilməsidir.

Dünya təhsil sisteminə inteqrasiya olunduğu hazırkı şəraitdə təhsil sistemində çox mühüm vəzifələr yerinə yetirilir. Azərbaycanın müasir inkişaf mərhələsinin xüsusiyyətlərindən biri də təhsilin ilkin pilləsi kimi məktəbəqədər təhsilin istiqamət və tələblərində aparılan dəyişiklikdir. Təhsilin paradiqmasında dəyişiklik onun konseptual əsaslarının yenidən müəyyənləşdirilməsi, məqsədin, vəzifələrin, inkişafın məzmununun yenidən qiymətləndirilməsi və bunun yeni anlamda dərk edilməsi, məktəbəqədər yaşlı uşaqların təlim-tərbiyəsinin şəxsiyyətyönümlü modelə keçməsində əks olunmasıdır.

Müasir məktəbəqədər təhsil sistemi məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin müxtəlif növlərinin yaranması və bu müəssisələrdə tətbiq edilən pedaqoji texnologiyaların spektrinin genişlənməsi, innovasion və tədqiqatçılıq fəaliyyətinin geniş yayılması ilə xarakterizə edilir. Belə şəraitdə məktəbəqədər təhsil müəssisələrində pedaqoji kadrların idarə olunmasında yeniliyin tətbiq olunması tələb olunur ki, bu da tənzimləyici, inkişafetdirici və demokratik xarakter daşıyır.

Psixoloqlar təsdiq edirlər ki, insan şəxsiyyətinin fundamental keyfiyyətlərinin formalaşması məhz onun həyatının ilkin illərində baş verir. Məktəbəqədər dövr–koqnitiv bacarıqlar, fiziki, dil, sosial və emosional inkişafla xarakterizə olunan həssas bir dövrdür. Kiçik yaşlarda uğurlu inkişaf və təlim üçün yaradılan baza və müsbət təcrübə uşağın sonrakı inkişafına möhkəm əsas yaradır. Elə bu da məktəbəqədər təhsilin sosial-mədəni əhəmiyyətini müəyyənləşdirir.

Son vaxtlar respublikamızda məktəbəqədər təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün çox işlər görülüb. Məktəbəqədər təhsil sistemində “yaxşı uşaq bağçası” formulu təyin edilib. Bu elə məktəbəqədər təhsil müəssisəsidir ki, orada yaradıcı pedaqoqlar çalışır, pedaqoji proses səmərəli təşkil olunur, uşaqlar ora həvəslə gedir, valideynlər onun fəaliyyətindən razıdır. Uşaq bağçasının fəaliyyətinin uğurlu olması üçün nəticəyönümlü pedaqoji işin zəruri komponentlərindən əlavə, orada müasir texnologiya və metodikanın istifadəsi də vacibdir.

Bu vəzifələr müstəqillik yolunda inamla irəliləyən ölkəmizin siyasi, sosial həyatında baş verən yeniliklərdən, yeni konstitusiyanın tələblərindən irəli gəlir. İndi cəmiyyətimizi idarə etmək üçün daha hazırlıqlı, müstəqil düşünən və səmərəli fəaliyyət göstərmək qabiliyyətinə yiyələnmiş şəxslərin hazırlanması zərurəti meydana gəlmişdir. Müstəqil respublikanın idarəolunması, millətin inkişafı yaxın gələcəkdə bugünkü gəncliyin öhdəsinə düşür. Müasir təhsil sisteminin qarşısında duran əsas vəzifə təhsilin ümumbəşəri mövqedən yeniləşdirilməsi və uşaq şəxsiyyətinin formalaşdırılmasıdır. Uşaq şəxsiyyətinin formalaşması üçün təhsildə demokratikləşdirmə və humanistləşdirmə əsas şərtlərdən biridir. Bunun əsas mahiyyətini isə təlim-tərbiyə işində qurucu, yaradıcı və dəyişdirici rol oynayan pedaqoji və sosial-psixoloji əhəmiyyət daşıyan prinsiplər, başqa sözlə desək, müasir tələblərə cavab verən pedaqoji proses təşkil edir.

Uşaqların təhlükəsizliyi və sağlamlıqlarının möhkəmlənməsinə, uşağın ümumi inkişafına, idraki və yaradıcı təşəbbüskarlığının dəstəklənməsinə yönəldilmiş müasir təlim texnologiyalarının tətbiqi və işlənilməsi məktəbəqədər təhsil işçilərini dünya təcrübəsi ilə tanış olmağa, öz qərarlarını intensiv axtarmağa, uşaq bağçalarında uğurlu təcrübələrin tətbiqinə aparır. Hazırda Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin yeni sisteminin qurulması, məzmununun yeniləşdirilməsi üzrə iş gedir.

Məktəbəqədər təhsil standartları “Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı və

proqramı” [1] üzrə müəyyənləşdirilir və həyata keçirilir. Dövlət standartlarının tətbiqi məktəbəqədər təhsildə hər bir uşağın məktəbdə uğurlu təlimi üçün bərabər imkanları təmin edir. Lakin məktəbəqədər təhsilin standartlaşması məktəbəqədər yaşlı uşaqlara kəskin tələblər irəli sürmür, onlara kəskin standart çərçivələrdən baxmır. Məktəbəqədər yaş dövrünün xüsusiyyəti elədir ki, uşağın nailiyyətləri onun bilik, bacarıq və vərdişlərinin sayı ilə deyil, şəxsiyyət keyfiyyətlərinin məcmusu, həmçinin onun məktəbə psixoloji hazırlığının təmin olunması ilə müəyyən olunur. Qeyd etmək vacibdir ki, məktəbəqədər təhsilin ümumtəhsildən əsas fərqi uşaq bağçasında fənlərin olmamasıdır. Uşağın inkişafı dərs formasında təlim fəaliyyətində deyil, oyun elementlərinin tətbiq edildiyi təlim prosesində həyata keçirilir. Məktəbəqədər təhsil standartları ibtidai təhsil standartından həm də onunla fərqlənir ki, məktəbəqədər təhsildə proqramın mənimsənilməsinin nəticələrinə qəti tələblər qoyulmur.

Burada başa düşmək lazımdır ki, əgər məktəbəqədər təhsilin nəticələrinə tələblər qoyulsa (ibtidai sinif kimi), o zaman biz məktəbəqədər dövrün dəyərini və uşağın psixi inkişafının xüsusiyyətlərini nəzərə almadan, onu uşaqlığından məhrum etmiş olarıq. Burada uşağın məktəbə hazırlığı səylə həyata keçirilərək, onlarda bilik, bacarıq və vərdişlərin səviyyəsinin daima yoxlanılması aparılacaq. Təlim prosesi məktəbdəki dərs şəklində qurular ki, bu da məktəbəqədər yaşlı uşağın inkişaf xüsusiyyətlərinə ziddir. Ona görə də məktəbəqədər təhsildə tələbatların iki qrupu müəyyənləşdirilib. Bu tələblər məktəbəqədər təhsilin kurikulumunun strukturuna və onun həyata keçirilməsi şəraitinə olan tələbatdır.

“Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nda göstərilir ki, məktəbəqədər təhsil müvafiq təhsil proqramı əsasında həyata keçirilir. Hansı proqramla işləməsindən asılı olmayaraq məktəbəqədər təhsil təhsilin ilk pilləsi olmaqla, ailənin və cəmiyyətin maraqlarına uyğun olaraq, uşaqların erkən yaş dövründən intellektual, fiziki və psixi inkişafını, sadə əmək vərdişlərinə yiyələnməsini, istedad və qabiliyyətinin üzə çıxarılmasını, sağlamlığının qorunmasını, estetik tərbiyəsini, təbiətə və insanlara həssas münasibətinin formalaşmasının təmin edilməsini bir vəzifə kimi qarşıya qoyur [2].

Təhsil sahəsində də təlimin təşkilinin yeni, daha səmərəli yollarına müraciət edilir. İnteqrasiya sosial-iqtisadi şəraiti dəyişən, təhsil sistemini inkişaf etdirən yeni konsepsiyanın əsası kimi çıxış edir, tərbiyə prosesində heç də təlim prosesindən az əhəmiyyət kəsb etmir. Tərbiyədə kompleks yanaşma ideyası insanı mənəvi cəhətdən saf, hərtərəfli inkişaf etmiş əsl vətəndaş kimi formalaşdırmaq, tərbiyə anlayışına daxil olan bütün komponentlərin vəhdətdə götürülməsini–inteqrasiyanı tələb edir. Təlimin təşkilində inteqrasiya prinsipinin tətbiqi ətraf aləmin tam anlaşılmasına kömək edir. İnteqrativ keçirilən məşğələlər müxtəlif fəaliyyətlərin daxil edilməsi hesabına uşaqlarda yaranmış gərginliyi, artıq yüklənməni, yorğunluğu götürərək təlimə maraq yaradır.

Müasir dövrdə uşaq bağçalarında təlim zamanı qabaqcıl təcrübələrə tez-tez istinad edilir. Buna görə də biz deyirik ki, müasir mərhələdə məktəbəqədər yaşlı uşaqların təlimi onların hərtərəfli inkişafına kömək edir.

İnteqrativ yanaşma çərçivəsində uşaqlar bu və ya digər hadisəyə müxtəlif tərəflərdən baxmaqla onu müxtəlif aspektlərdən ayıraraq öyrənirlər:

– sosial, o cümlədən mənəvi-etik;
– musiqili, bədii-estetik də daxil olmaqla hissi-emosional;
– riyazi-məntiqi;
– elmi.

Tematik prinsip əsasında qurulmuş məşğələ daha nəticəli olur və uşaqlarda bu məşğələlərdə həll olunan vəzifələrin məzmununa yüksək maraq müşahidə olunur. Uşaqlarda xüsusi maraq dairəsi yaranır ki, bu da sonralar çoxcəhətli təcrübənin əsası ola bilər.

İnteqrativ təşkil olunmuş məşğələ uşağa öz yaradıcılıq bacarıqlarını həyata keçirmək imkanı verir, kommunikativ bacarıqları inkişaf etdirir. Uşaq hər bir məşğələdə sərbəst surətdə öz fikrini ifadə etməyi, təəssüratlarını bölüşməyi bacarır. Başlıcası isə uşaqlarda idraki maraq və fəallıq inkişaf edir. İstənilən mövzu uşaqlardan real həyatdan aldıqları təcrübənin inteqrativ məşğələ şəraitində fəallaşdırılmasını tələb edir.

Fəaliyyətin müxtəlif növlərinin əlaqələndirilməsi öyrədilən materialların asan mənimsənilməsinə, əyani-obrazlı təfəkkürün inkişafına, ünsiyyətin genişlənməsinə kömək edir. Belə əlaqələndirmə nəticəsində uşaqlar belə bir həqiqəti dərk edirlər ki, təbiətdə və cəmiyyətdə hadisələr biri-biri ilə əlaqəli şəkildə baş verir.

Təhsilin, o cümlədən təhsil prosesinin nəzəri, ideoloji bazası nə qədər zəngin olsa da, müasir təlim metodlarından istifadə edilməsə, səmərəli nəticələrə nail olmaq olmaz. Ona görə də təlim prosesində müasir təlim və texnologiyalardan istifadə zəruri aktual məsələ kimi meydana çıxır. Tərbiyəçi inkişaf prosesində insanın tamlığını, bütövlüyünü yüksək əqli, əxlaqi, mənəvi keyfiyyətlər daşıyıcısı olmasını həyata keçirir. İnsanın kamillik keyfiyyəti gözəl düşüncəyə, sözə, əmələ malik olması ilə dəyərləndirilir. Deməli, müasirlərimiz olan gənc nəsildə məntiqi yaradıcı təfəkkürü, ünsiyyət mədəniyyətini formalaşdırmaq, onları praktik fəaliyyətə real olaraq hazırlamaq üçün istifadə etdiyimiz yeni metodların məqsədini klassik pedaqoji irsimizə söykənərək cilalamalı, bununla kamil insan, fəal vətəndaş yetişməsinə şərait yaratmalıyıq.

Təlim-tərbiyə sisteminə tətbiq edilən yeni təlim metod və texnologiyalarının, innovasiyaların məqsədi uşaqların intellektual və ümumi inkişafına təkan verməkdir. Təlim prosesində diferensiasiya proqram və mövzuları bitkin hissələrə ayırıb dəqiqliklə öyrənməyə, inteqrasiya isə onları ümumləşdirilmiş şəkildə öyrənməyə xidmət edir. İnteqrasiyadan istifadə pedaqoji prosesin səmərə və keyfiyyətini yüksəldir, elmləri əsaslı, şüurlu şəkildə öyrənməyə xidmət edir və yeni elm sahələrinin yaranmasına səbəb olur. Təlim zamanın tələblərinə uyğun olmalıdır. Hazırda respublikamızın məktəbəqədər uşaq müəssisələrində ənənəvi təlim üsulları ilə yanaşı, yeni təlim metodlarından və texnologiyalarından istifadə olunur.

Yeni təlim metodları təhsil sistemində geniş yer tutmaqdadır. Bəs müasir metodların ənənəvi metodlardan fərqi nədir? Burada fərq tərbiyəçinin uşağa olan münasibətindən ibarətdir. Yəni ənənəvi məşğələdə tərbiyəçi fəal danışan, uşaq isə qeyri-fəal dinləyən, tərbiyəçi subyekt, uşaq isə obyekt idi. Müasir təlim metodlarında isə tərbiyəçi bələdçi-yol göstərən, uşaq isə axtaran, tapan tədqiqatçıdır. Odur ki, uşağa cansız obyekt kimi yox, pedaqoji prosesin bərabərhüquqlu subyekti kimi yanaşmalı, onun səviyyəsinə enməli, necə deyərlər, uşaqla-uşaq, böyüklə-böyük olmalıdır.

Əməkdaşlıq pedaqogikası uşaqlara daha çox diqqətli və həssaslıqla yanaşmağı tələb edir. Tərbiyəçi uşağın nə ilə maraqlandığını, nəyi öyrəndiyini soruşub, qayğıkeş olduqda uşaq da açıq ünsiyyətdən çəkinmir, sual verir, məsləhətləşir və tapşırıqları həvəslə yerinə yetirir. Əməkdaşlığın mahiyyəti əyləncə, əmək, təsviri fəaliyyət və s. sahədə öz əksini tapır.

İnteqrativ məşğələlərin müsbət cəhətlərindən biri də onun özündə bir çox hərəki fəallığı: dinamik pauza, idman dəqi-

qələri, səhnələşdirilmiş və hərəkətli oyunlar daxil edilmiş oyun formasında keçirilməsidir.

–İnteqrativ məşğələlər ətraf aləmin tam mənzərəsinin formalaşmasına kömək edir, əşya və ya hadisəyə nəzəri, təcrübi və tətbiqi tərəflərdən baxmağa imkan verir.

–Uşaqlarda idraki maraq formalaşır və məşğələdə səmərəli nəticə əldə olunur.

– Bir fəaliyyət növündən digərinə keçmək hər bir uşağı fəal prosesə cəlb etməyə imkan verir.

–İnteqrativ məşğələlər uşaqları ümumi təəssüratlarına, həyəcanlarına görə birləşdirir, kollektivdə qarşılıqlı münasibətləri formalaşdırmağa imkan verir.

–Belə məşğələlər bütün mütəxəssislərin sıx kontaktına və valideynlərlə əməkdaşlığına imkan verir, nəticədə uşaq-böyük əməkdaşlığı yaranır.

–İnteqrasiya məşğələlərin sayının ixtisar olunmasına kömək edir, oyun fəaliyyəti və gəzinti üçün vaxtın müddəti artır, bu da uşaqların sağlamlığının möhkəmlənməsinə imkan verir.

Məşğələlərin keçirilmə forması qeyri-standart və maraqlı olur. Məşğələ ərzində müxtəlif fəaliyyət növlərindən istifadə uşaqların diqqətini yüksək səviyyədə cəlb edir, bu da məşğələnin kifayət qədər effektiv olması haqqında danışmağa imkan verir. İnteqrativ yanaşmadan istifadə edilmiş məşğələlər əhəmiyyətli pedaqoji imkanları açır, uşağın idraki marağını hiss olunacaq dərəcədə yüksəldir, təxəyyülün, təsəvvürün, diqqətin, nitqin və yaddaşın inkişafına xidmət edir.

Müasir cəmiyyətdə inteqrasiya təhsildə inteqrasiyanın zəruriliyini izah edir. İnteqrasiya özünürealizəyə, özünüifadəyə, pedaqoqun yaradıcılığına və onun qabiliyyətlərinin açılmasına imkan verir.

İnteqrativ təlimin aktuallığı bir sıra səbəblərlə izah olunur:

1. Uşaqları əhatə edən aləm onlar tərəfindən özünəməxsus və tam öyrənilir, amma bu tamın ayrı-ayrı hissələrinin öyrənilməsinə yönəldilmiş məktəbəqədər təhsil proqramının bölmələri onu ayrı fraqmentlərə bölərək, tam (bütöv) hadisə haqqında təsəvvürlər vermir.

2. Məşğələlərdə inteqrativ yanaşmadan istifadə edilməsi məktəbəqədər yaşlı uşaqların potensial imkanlarını inkişaf etdirir, onları ətraf aləmin gerçəkliklərinin fəal qavranılmasına, dərk etməyə və səbəb-nəticə əlaqələrinin tapılmasına, məntiqin, təfəkkürün, kommunikativ bacarıqların inkişafına cəlb edir.

3. Standart olmayan məşğələ forması daha maraqlı və cəlbedici olur. Məşğələ müddətində müxtəlif fəaliyyət növlərindən istifadə edilməsi uşaqların diqqətini yüksək səviyyədə özündə saxlayır ki, bu da məşğələnin kifayət qədər səmərəliliyindən danışmağa imkan verir. Məşğələdə inteqrativ yanaşmadan istifadə edilməsi əhəmiyyətli pedaqoji imkanları açır, idrak marağını hiss olunacaq dərəcədə artırır, təxəyyülün (təsəvvürün), diqqətin, təfəkkürün, nitq və yaddaşın inkişafına xidmət edir.

4. Müasir cəmiyyətdə inteqrasiya təhsildə inteqrasiyanın zəruriliyi ilə izah olunur.

5. İnkişaf sahələri arası əlaqənin gücləndirilməsi uşaqların müstəqil fəaliyyətlərinə, fiziki tapşırıqlarla məşğələyə daha çox zamanın qalmasına imkan verir.

6. İnteqrasiya tərbiyəçinin yaradıcılığı, özünüifadə, peşəkar bacarıqlarının müəyyən edilməsinə imkan verir.

İnteqrativ məşğələlərdə məktəbəqədər təhsil kurikulumunun diktə etdiyi, müxtəlif mövzudan çıxış edərək tərbiyəçinin müəyyənləşdirdiyi müxtəlif inkişaf sahələri birləşir.

Belə məşğələlərin gedişində uşaqlar müxtəlif inkişaf sahələrinin məzmununu paralel olaraq mənimsəyirlər. Bu da oyun və

sərbəst oyunlar üçün vaxta qənaət etməyə imkan verir. Pedaqoji prosesə inteqrativ yanaşma gələcək məktəblilərə dünyanın tam mənzərəsini təqdim edir və onlarda sistemli biliklər və ümumiləşdirilmiş bacarıqlar formalaşdırır.

İnteqrativ təlim uşaqlara biliyi kompleks verməyə, uşaqlarla müxtəlif iş üsullarından, fərdi-diferensial yanaşmadan istifadə etmək üçün gözəl imkan verir, onlarda dünyanın tam mənzərəsini formalaşdırır.

Biz elə bir dövrdə yaşayırıq ki, daim inkişaf etməli, öz işimizdə yenilikləri tətbiq etməliyik. Dünyanın qabaqcıl ölkələrinin təhsil sisteminə istinad edilməsi, Avropa təhsil sisteminə inteqrasiya bu gün məktəbəqədər təhsil sistemində də əsaslı dəyişikliklərin aparılmasını tələb edir. Məktəbəqədər təhsilin inkişafı ilə bağlı dövlət proqramı çərçivəsində uşaq bağçalarının maddi-texniki bazası gücləndirilsə də, məktəbəqədər təhsilin məzmununda da dəyişikliyin aparılmasını zəruri edir. Azərbaycanda cəmiyyətin sifarişinə uyğun tələbyönümlü yeni, müasir tələblərə cavab verən məktəbəqədər təhsil sistemi qurulmalıdır. O, təkamül yolu ilə, yeni keyfiyyət dəyişiklikləri aparılmaqla tədricən dəyişdirilməli, sosial, uşaqyönümlü təhsil sisteminə adaptasiya olunmalıdır.

Rəyçi: dos. Ə.Abbasov

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı və proqramı. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 16 iyul tarixli 137 nömrəli qərarı. Kurikulum, 2010, № 4.

2. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. //Azərbaycan məktəbi, 2009, № 6.

3. Kərimov Y. Kurikulum islahatı təhsilimizin əsasıdır. //İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə, 2008, № 1.

4. Cəfərova L. Müasir uşaq bağçalarında təlimin təşkili. Bakı, 2011.

Л.Джафарова,
И.Гафарова

Организации интегративный обучения и ее основные принципы

Резюме

Современное образование характеризуется системными изменениями в структуре и содержании. Переосмысление приоритетов обучения, роли ребёнка как субъекта учебно-воспитательного процесса, а также общественные изменения, обуславливают нетрадиционные подходы к решению многих образовательных проблем. Одной из ведущих тенденций развития современного образования является интеграция его содержания.

L.Jafarova,
İ.Gafarova

Organization of integrative teaching and its basic principles

Summary

Modern education is characterized by systemic changes in structure and content. Rethinking training priorities, the role of the child as the subject of the educational process, as well as social changes, cause the non-traditional approaches to the many educational challenges. One of the leading trends in the development of modern education is the integration of its content.

MƏKTƏBDƏNKƏNAR İŞİN PEDAQOJİ ƏSASLARI

Fatma Təhməzova,
Bakı şəhəri, 21 nömrəli Uşaq Yaradıcılıq Mərkəzinin direktoru

Açar sözlər: *məktəbdənkənar iş, mənəvi keyfiyyətlər, asudə vaxt, araşdırma, pedaqoji proses, təlimin funksiyaları.*

Ключевые слова: *внешкольное работа, духовные качества, свободное время, исследование, педагогический процесс, функции обучения.*

Key words: *extracurricular activities, spiritual qualities, leisure, research, teaching process, training functions.*

Ümumtəhsil məktəblərində məsuliyyətini dərk edən, demokratiya prinsiplərinə və xalqının milli ənənələrinə, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edən, azərbaycançılıq ideyalarına sadiq olan, müstəqil və yaradıcı düşünən vətəndaş və şəxsiyyət yetişdirilməsində məktəbdənkənar işlərin pedaqoji əsaslarla qurulması başlıca əhəmiyyət kəsb edir. Təcrübə göstərir ki, məktəbdənkənar işlər təlim məqsədləri baxımından şagirdlər tərəfindən mənəvi keyfiyyətlərin mənimsənilməsində mühüm rol oynayır. Belə ki, məktəbdənkənar tədbirlərin həyata keçirilməsində dünyagörüşün formalaşması, müsbət mənəvi keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsi, fiziki baxımdan möhkəmləndirilməsi, qazanılan biliklərin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi, hərəki və əmək bacarıqlarına yiyələnməsi, vətənin layiqli övladı kimi böyüməsi, vətənpərvər olması ən öncül prinsiplər kimi qəbul olunur.

Məktəbdənkənar iş anlayışının mahiyyəti məhz qeyd olunan keyfiyyətlərin şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsi və həyata keçirilən vasitələrin məcmusu kimi dəyərləndirilməlidir. Müxtəlif məktəbdənkənar müəssisələr tərəfindən asudə vaxtlarda məktəbin mikrorayonunda aparılan təlim-tərbiyəvi tədbirlər məktəbdənkənar iş sayılır [1].

Uşaqlar və yeniyetmələrlə məktəbdən kənarda iş aparan dövlət və ictimai müəssisələrin ümumi və xüsusi olmaqla iki növü vardır.

Uşaq yaradıcılıq evləri və sarayları, uşaq parkları ümumi məktəbdənkənar müəssisələrə daxildir; uşaq kitabxanaları, gənc turistlər stansiyaları, gənc texniklər stansiyaları, uşaq meydançaları, gənc təbiətçilər stansiyaları, uşaq-gənclər idman məktəbləri və s. xüsusi məktəbdənkənar müəssisələrə aiddir.

Hər iki məktəbdənkənar müəssisələrdə (ümumi və xüsusi) həyata keçirilən təlim-tərbiyə işi pedaqoji prosesin tələblərinə cavab verməlidir. Aparılan müşahidələr göstərir ki, məktəbdənkənar müəssisələrdə şagirdlərin təlim-tərbiyə işlərinə ümumtəhsil məktəblərinin uşaq və gənclər təşkilatlarına rəhbərlik edənlər lazımi səviyyədə maraq göstərmirlər. Ümumtəhsil məktəbləri ilə məktəbdənkənar müəssisələrin təlim-tərbiyə işləri ilə bağlı tədbirləri arasında sıx əlaqə olmalıdır.

Məktəbdənkənar işin pedaqoji əsasını şagirdlərin asudə vaxtlarında fiziki və əqli qabiliyyətlərinin tərbiyə olunmasına nail olmaq təşkil edir [2].

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi sistemindəki məktəbdənkənar

müəssisələr haqqında nümunəvi əsasnamədə qeyd edilir: "Məktəbdənkənar müəssisə təhsil sisteminin tərkib hissəsi olub uşaqların, yeniyetmələrin, gənclərin mənəvi və fiziki inkişafını, onların müxtəlif yaradıcılıq tələbatını təmin etmək üçün təsis edilir". Qarşıya qoyulan tələblərin həllində, ilk növbədə, uşaq və yeniyetmələrin asudə vaxtlarını düzgün müəyyənləşdirmək başlıca şərtdir.

Məktəbdənkənar işin pedaqoji əsasını təşkil edən uşaq, yeniyetmə və gənclərin ahəngdar tərbiyə olunmasına, onların müxtəlif istirahətlərinin, asudə vaxtlarının, əyləncələrinin mənalı həllinə təminat vermək müəssisənin nizamnaməsində təsbit olunur.

Müəssisədə çalışan pedaqoji işçilərin hər biri öz fəaliyyətində innovasiyalardan bacarıqla istifadə etməlidir. Təlim-tərbiyə işinin bütün forma və vasitələrinin inkişafına dinamik təsir göstərən yeniləşmə tendensiyaları təhsildə innovasiyalar hesabına reallaşır. Məktəbdənkənar təhsilin səmərə və keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədi ilə müasir təhsil proqramlarının hazırlanmasına ciddi zərurət vardır [3]. Burada məzmun, təlim strategiyaları və dəyərləndirmə kimi amillər müasir tələblərə cavab verməlidir. Mövzunun əvvəlində qeyd etdiyimiz mənəvi keyfiyyətlərin hər birinin formalaşmasında tərbiyənin ayrı-ayrı tərkib hissələri aparıcı rol oynayır. Məsələn:

- intellektual keyfiyyətlər (əqli tərbiyə);
- ideya-mənəvi keyfiyyətlər (ideya-mənəvi tərbiyə);
- əxlaqi saflıq (əxlaq tərbiyəsi);
- əmək və peşə hazırlığı (əmək tərbiyəsi);
- estetik zövq (estetik tərbiyə);
- fiziki sağlamlıq, gümrahlıq (fiziki tərbiyə);
- iqtisadi, ekoloji və hüquq mədəniyyəti (iqtisadi, ekoloji və hüquq tərbiyəsi).

Şəxsiyyətin ahəngdar inkişafı üçün göstərilən tərbiyə sahələri pedaqoji prosesdə kompleks həyata keçirilməlidir.

Təhsil şagirdləri bilik, bacarıq və vərdişlərlə silahlandırırsa, tərbiyə təhsilalanların şüurunda davranış qaydalarına riayət etməyin zəruriliyini formalaşdırır. Nəticədə, şagird bu normalara uyğun fəaliyyətini qurur. Demək, tərbiyədə əqidə anlayışı – bilik, rəftar-bacarıq, adət-vərdiş anlayışına uyğun gəlir.

Əgər bilik, bacarıq və vərdişlər şagirdi həyatı dərk etməyə istiqamətləndirirsə (təhsil), əqidə, rəftar və adəti onda həyata münasibət formalaşdırır (tərbiyə) [4]. Məktəbdənkənar işin pedaqoji əsasları məhz tərbiyə ilə təlim əməli fəaliyyət zamanı daxili əlaqədə, dialektik vəhdətdə təmin olunaraq şagirdin hərtərəfli inkişafına xidmət edir. Məktəbdənkənar işin pedaqoji əsasları, ilk növbədə, təlim prosesinin məqsədlərinə müvafiq əvvəlcədən müəyyən olunmuş nəticələri əldə etmək üçün öz funksiyalarını iki istiqamətdə - öyrədən və öyrənən həyata keçirməlidirlər.

Müəllimlərin funksiyalarına daxildir: əlaqələndirici, istiqamətləndirici, məsləhətçi.

Şagirdlərin vəzifələrinə daxildir: tədqiqatçılıq, təcrübəçilik, yaradıcılıq, qarşılıqlı əməkdaşlıq fəaliyyətləri.

Məktəbdənkənar təhsil müəssisələrində pedaqoji işin öyrədən və öyrənənin təlim məqsədlərinin həllinə yönələn fəaliyyətləri aşağıdakı prinsiplərin reallaşdırılmasını zəruri edir:

- Pedaqoji prosesin tamlığı (pedaqoji prosesdə təlim məqsədləri kompleks (inkişafetdirici, öyrədici, tərbiyəedici) həyata keçirilir);
- Təlimdə bərabər imkanların yaradılması iştirakçılar üçün eyni təlim şəraiti yaradır;
- Dəstəkləyici mühitin yaradılması (sağlam mənəvi-psixoloji mühitdə pedaqoji prosesin təşkil edilməsi, keyfiyyətin və səmərəliliyin yüksəldilməsi).

Məktəbdənkənar işin pedaqoji əsaslarına daxil olan mühüm amil təlim prosesinin inkişafıdır. Çünki təlim prosesi öyrənənin (şagirdin) idrak yolundakı hərəkəti ilə bağlı olub, biliksizlikdən bilikliliyə doğru inkişaf edir.

Müəllim öz pedaqoji fəaliyyətində təlimin üç başlıca funksiyasını (öyrətmək, tərbiyə etmək və inkişaf etdirmək) yerinə yetirməklə ziddiyyətləri aradan qaldıraraq dinamikaya nail olmalıdır. Müəllimlərlə aparılan söhbətlərdən aydın olur ki, təlimin funksiyaları haqqında elmi şərh verməkdə çətinliklə üzləşirlər.

- Təlimin öyrədici funksiyası şagirdlərə proqram dairəsində bilik, bacarıq və vərdişlər aşılamağı ehtiva edir.
- Təlimin tərbiyəedici funksiyası onun məzmunu, təşkili formaları və metodları, müəllimin şəxsi nümunəsi və ünsiyyət prosesi vasitəsilə həyata keçirilir.
- Təlimin inkişafetdirici funksiyası pedaqoji prosesdə şagirdlərin diqqətinin, hafizəsinin, təfəkkür və təxəyyülünün inkişafını özlüyündə təmin etmir. Bunun üçün müəllim təlim prosesinin imkanlarından istifadə edərək gənc nəslin zehni, mənəvi, iradi və emosional inkişafı üçün optimal şərait yaratmalıdır.

Məktəbdənkənar işin pedaqoji əsasları kimi öyrənənlərin təlim prosesinə cəlb edilməsini xüsusilə qeyd etmək lazımdır.
Çin hikmətində deyilir:
Mənə de – mən yaddan çıxarım.
Mənə göstər - mən yadda saxlayım.
Məni cəlb et - mən öyrənim.

Məktəbdənkənar təhsil müəssisələrində şagirdlərin təlim işinə cəlb olunmasında aşağıdakı pedaqoji əsaslar həmişə gözlənilməlidir:

- biliklərə müstəqil yiyələnmək və yenilərini əldə etmək, bu bilikləri yaradıcılıqla işləmək;
- qazanılan bilik, bacarıq və vərdişlərdən həyatda məqsədlərinə çatmaq üçün istifadə etmək;
- həmkarları ilə pedaqoji prosesdə problemlərin həllində əməkdaşlıq etmək;
- öz qabiliyyətlərini gerçəkləşdirmək üçün yollar axtarmaq və s.

Rəyçi: p.e.d. P.Əliyev

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abbasov A. Pedaqogika. Bakı: Mütərcim, 2013.
2. Kazımov N. Məktəb pedaqogikası. Bakı: Çaşıoğlu, 2002.
3. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası. Bakı, 2012.
4. Qasımova L., Mahmudova R. Pedaqogika. Bakı: Çaşıoğlu, 2012.
5. Veysova Z. Fəal (interaktiv) təlim. Bakı, 2007.

Ф.Тахмазова

Педагогические основы внешкольной работы

Резюме

В статье дано научное объяснение о факторов направленных на обеспечение координации деятельности школьников в соответствии их интересов и стремлений в свободное время, результаты образования и обучения, функции изучающего и обучающего, принципы решения работ которые предстоит сделать в этом направлении.

F.Tahmazova

Pedagogical essentials of extracurricular activities

Summary

The article gives a scientific explanation of the factors aimed at ensuring the coordination of schoolchildren according to their interests and aspirations in their spare time, the results of education and training, the function of learning and training, the principles of the solution of work to be done in this direction.

MİLLİ-MƏNƏVİ TƏRBİYƏNİN TƏŞƏKKÜLÜNDƏ HUMANİTAR FƏNLƏRİN İMKANLARI

Aybəniz Muxtarova,
Bakı şəhəri, Məktəb Lisey Kompleksinin müəllimi

Açar sözlər: *milli-mənəvi tərbiyə, humanitar fənlər, şagirdlər, əxlaq, etnik mənsubiyyət.*

Ключевые слова: *национально-духовное воспитание, гуманитарные предметы, школьники, поведение, национальная идентичность.*

Key words: *national-moral training, humanitarian subjects, pupils, mentality, national identity.*

Milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri qoruyan və inkişaf etdirən, geniş dünyagörüşünə malik olan, təşəbbüsləri və yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran, nəzəri və praktiki biliklərə yiyələnən müasir təfəkkürlü və rəqabətqabiliyyətli gənclər yetişdirmək sahəsində humanitar fənlərin əvəzsiz təsir qüvvəsi vardır. Ona görə də, bu fənlərin tədrisində müasir təlim metodlarına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Təhsilin qarşısında qoyulan əsas problemlərdən ən başlıcası kamil insanların formalaşdırılması əsasında sağlam ailə və dinamik inkişaf edən cəmiyyətin qurulmasının təmin edilməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, milli-mənəvi dəyərlərinə sadiq, müasir, güclü ölkə kimi Azərbaycan bu gün özünün hərtərəfli imkanları ilə bütün müsəlman aləmi üçün xoş bir nümunə, parlaq tərəqqi modelinə çevrilmişdir. Təbiidir ki, bu cəmiyyətdə kamil insan, sağlam ailə və sağlam cəmiyyət yalnız ailə-məktəb-ictimaiyyət işbirliyindən, milli-mənəvi, ümumbəşəri və dünyəvi dini mədəniyyət nümunələrinin cəmindən yaranan tərbiyə sistemi əsasında yetişə bilər. Hazırda Azərbaycan mədəniyyətinin milli-mənəvi dəyərlərə söykənən özünəməxsusluğu saxlanılmaqla ümumbəşəri dəyərlərə inteqrasiyası imkanları xeyli genişləndirilmişdir. Xalqımızın milli mentalitet cəhətdən bir-birindən fərqli xalqlarla inteqrasiya olunduğu, gənc nəslə kifayət qədər mənfi emosiyalar yükləyən kütləvi informasiya vasitələrinin və sosial şəbəkələrin həyatımıza daha çox daxil olduğu müasir dövrdə ailə, cəmiyyət, dövlət və bəşəriyyət üçün əxlaqın saflaşdırılması ən vacib, lazımlı problemlərdən birinə çevrilmişdir. Belə bir şəraitdə öz milli dəyərlərinə hörmətlə yanaşan şəxsiyyətin tərbiyə edilməsi Azərbaycan maarif ordusunun qarşısında duran əsas problemlərdən biridir. Ona nail olmaq lazımdır ki, şagirdlərimiz həm öz milli varlığına sahib çıxaraq onu qoruyan, həm də müasir dünya sivilizasiyası ilə inteqrasiya olub bütövləşən hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyətə çevrilsinlər. Belə bir şəxsiyyətin yetişdirilməsində isə tərbiyənin milli-mənəvi cəhəti başlıca amillərdəndir.

Məlumdur ki, hər bir xalqın etnik stereotip və milli-mənəvi yönümləri ictimai-tarixi hadisələrin süzgəcindən keçərək formalaşır. Zaman keçdikcə, bunlar müəyyən dəyişikliklərə uğrasa da, cilalanaraq sabitləşir, nəsildən-nəslə keçərək həmin etnos üzvlərinin əxlaqi adət və baxışlarında, inam və əqidələrində, davranış və rəftar tərzində, başqalarına, eləcə də özünə münasibətdə

aydın təzahür edir.

Dövlət və cəmiyyət tərəfindən pedaqogika elminin qarşısına qoyulan vəzifələri layiqincə yerinə yetirmək üçün, ilk növbədə, şagirdlərlə hər bir ünsiyyətdən istifadə edilməli, müxtəlif fənlərin tədrisi zamanı bu məsələyə dönə-dönə qayıdılmalıdır. Bu cəhətdən humanitar fənlərin rolunu xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Bildiyimiz kimi, dərs təlim-tərbiyə prosesinin başlıca təşəkkül formasıdır; tərbiyə də bilavasitə dərsdən başlanır. Təlim ona görə təhsilverici və təlimedici proses hesab edilir ki, mənimsənilən təhsil uşaqların təfəkkürünü inkişaf etdirdikcə, məhz bu bilik əsasında onlarda əxlaqi anlayışlar da formalaşdırılır. Çünki tərbiyə işinin praktik həyata keçirilməsi birbaşa təlim prosesində baş verir. Tərbiyəni təlimdən ayırmaq, bunları ayrı-ayrılıqda həyata keçirməyə çalışmaq tərbiyə prosesinin səmərəlilik imkanını zəiflədir. Şagirdlərə milli mənsubiyyətini dərk etmək, onu qiymətləndirmək, öz ləyaqətlərini uca tutmaq, türk olduqları üçün fəxr etmək kimi hisslərin aşılanmasında isə humanitar fənlərin rolu əvəzsizdir. Azərbaycan tarixi, Azərbaycan dili, ədəbiyyat, coğrafiya, insan və cəmiyyət, musiqi fənlərinin tədrisi zamanı yeri gəldikcə xalqımızın milli-mənəvi xüsusiyyətləri haqqında şagirdlərlə söhbət aparılmalı, onlarla aparılan iş məhz bu yönə istiqamətləndirilməlidir. Bu cəhətdən əsas yeri ədəbiyyat və Azərbaycan tarixi fənləri tutur. Bildiyimiz kimi, ədəbiyyat mənsub olduğu xalqın ayrı-ayrı dövrlərdəki həyat tərzini, mədəni səviyyəsini, adət-ənənəsini, azadlıq uğrunda apardığı mübarizəsini əks etdirir. Ədəbiyyat ictimai həyatı, insanın daxili aləmini daha ətraflı ifadə etməsi ilə incəsənətin başqa sahələrindən daha çox fərqlənir. Ədəbiyyat mühüm tərbiyə vasitəsidir. Azərbaycan ədəbiyyatının şagirdlərə öyrədilməsi zamanı şifahi xalq yaradıcılığı, həmçinin dahi şairlərimiz N.Gəncəvi, M.Füzuli, M.P.Vaqif, M.Ə.Sabir, S.Ə.Şirvaninin və b. klassiklərin əsərlərinin tədrisi mühüm tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. N.Gəncəvi təlimə və onun tərbiyələndirici roluna yüksək qiymət verərək yazırdı ki, elmə yiyələnmək insanları həm maddi, həm də mənəvi cəhətdən yüksəldir (6, s.104). Uşaq ədəbiyyatının ilk yaradıcılarından biri olan Füzulinin əsərləri bu gün də ümumtəhsil məktəb dərsliklərində özünəlayiq yer tutaraq gənc nəslin tərbiyəsində mühüm rol oynayır. N.Gəncəvinin "Sirlər xəzinəsi" poemasındakı məqalət və hekayətlərdə şairi düşündürən əsas məsələ - insanın vəhşi instinkt və ehtiraslarını cilovlamaq, bununla da onu şər işlərdən uzaqlaşdırmaq, kamil şəxsiyyətə çevirməkdir. Vətəndaş nikahının geniş yayıldığı müasir cəmiyyətdə şagirdlərin diqqətini belə nüanslara cəlb edərək, onlarda milli və dini hissləri gücləndirmək müəllimin vəzifə borcudur. M.Füzulinin "Leyli və Məcnun" poemasında "Anasının Leyliyə nəsihəti" isə sanki Azərbaycan qızlarına müraciətlə səslənən bir böyük nəsihəti, bir ağbirçək öyüdüdür (8, s.108).

Müasir dövrdə ailə, cəmiyyət, dövlət və bəşəriyyət üçün əxlaqın saflaşdırılması ən vacib, ən lazımlı problemlərdən biridir. Bu baxımdan yeni insanın yetişdirilməsində şəxsiyyət və onun mənəviyyatı, insanın saflaşması, şəxsi keyfiyyətlərinin daha da təkmilləşməsi, onun etik və estetik potensialının artırılması, adamlarda humanist münasibətlərin formalaşdırılması və s. kimi özəlliklər mühüm rol oynayır. Əxlaq məktəbli şəxsiyyətinin formalaşmasında əsas kodeksdir. Əxlaqın tərbiyəedilməsinin vəzifələrinə uşaqları, yeniyetmə və gəncləri müntəzəm olaraq cəmiyyətin əxlaq normalarına cəlb etmək, şagirdlərin özlərinin müsbət əxlaqi təcrübəsini formalaşdırmaq, onlarda milli mənsubiyyətin və milli şüurun inkişafına nail olmaq və s. daxildir. İnsan və

cəmiyyət fənninin tədrisi zamanı “Mənəvi həyat”, “İncəsənət. Bədii ədəbiyyat”, “Din”, “Etik tərbiyə”, “Əxlaq. Əxlaq normaları və mənəvi dəyərlər”, “Mədəniyyət və cəmiyyət”, “Müasir Azərbaycanın mənəvi həyatı” (9) mövzularının şagirdlərə öyrədilməsi zamanı onlarda milli mentalitetimizə uyğun əxlaq normalarının, davranış mədəniyyətinin formalaşdırılmasına diqqət yetirmək müəllimin həm vəzifə, həm də vətəndaşlıq borcudur. Bu tip mövzuların tədrisi zamanı həyatdan misallar gətirməklə deyilənlərin şagirdlərin beynində daha da möhkəmlənməsinə ardıcıl fikir verilməlidir.

Nəinki xalqımızın, hətta ümumtürk dünyasının ən böyük ədəbi abidəsi hesab olunan "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanına həm Azərbaycan tarixi, həm də ədəbiyyat fənlərinin tədrisində geniş yer verilir. Hələ 1996-cı ildə türk dünyası filoloqları ilə birlikdə dünya türkologiyası tarixində ilk dəfə ikicildlik “Kitabi-Dədə Qorqud ensiklopediyası”nın nəşri o vaxtlar çətin iqtisadi vəziyyətdə olan Azərbaycan dövlətinin mədəniyyətimizə göstərdiyi böyük diqqət və qayğının real nümunəsidir. 2000-ci ildə dastanın 1300 illik yubileyi təkcə Azərbaycanda deyil, mədəni dünyanın, demək olar ki, hər yerində keçirildi. Bu, bütün dünyanın müstəqil Azərbaycanın böyük mədəniyyəti, zəngin mənəviyyatı ilə daha geniş miqyasda tanış olmasına imkan yaratdı. Şagirdlər bu böyük türk-Azərbaycan eposundan öyrənirlər ki, onların əcdadları olan oğuzlar cəsur, vətənpərvər, yurda, doğma ocağa bağlı olmuşlar, öz etnik mənsubiyyətləri ilə fəxr etmişlər. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının obrazlarından biri olan Salur Qazanın ləyaqəti, qürur hissi o qədər güclü olur ki, öz vətəninin, öz xalqının əleyhinə deyilmiş bir sözü də bağışlamır, nəinki düşmənlərə, hətta öz ölümünə meydan oxuyur. Bu hislərin parlaq təzahürü Qaraca Çobanın timsalında da müşahidə olunur (4). Odur ki, Azərbaycan tarixi, eləcə də ədəbiyyat fənlərinin tədrisi zamanı müəllim dərs materialı ilə yanaşı "Dədə Qorqud" bədii filmindən də istifadə etməli, şagirdlərə belə bir hiss aşılamalıdır ki, onlar bu gün həmin oğuzların nəvələridir, ata-babaları kimi cəsur, vətənpərvər, öz millətini, xalqını sevən adam olmalı, torpaqlarımızın erməni işğalından qurtarılması yolunda canlarını belə fəda etməyə hazır olmalıdırlar. Bu baxımdan "Babək" filmindən istifadə etmək də böyük effekt verir. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində bir nömrəli məsələ Qarabağ müharibəsi olduğuna görə vətənpərvərlik hissi bugünkü uşaq və gənclərin təlim-tərbiyəsinin əsas ruhu, çarpan ürəyi, döyünən beyni olmalıdır. Bu gün mənfur qonşumuz ermənilərə qarşı mübarizə aparan oğulların ürəyi məhz vətənpərvərlik hisləri ilə döyünməlidir. Uşaq və yeniyetmələrin, gənclərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmasına indi həmişəkindən daha artıq qayğı göstərilməlidir. Çünki müstəqillik yolunda qətiyyətlə addımlayan Vətənimizin gələcəyi və taleyi bugünkü gənc nəslin hansı ruhda tərbiyə olunmasından asılıdır. Bu baxımdan humanitar fənləri tədris edən müəllimlərin üzərinə böyük vəzifə düşür.

Şagirdlərin hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsində sinifdənxaric və məktəbdənkənar işlərin də böyük rolu vardır. Müxtəlif tarixi və bayram tədbirlərinin təntənəli surətdə qeyd edilməsi, hərbi hissələrə səfərlərin təşkil olunması, məktəblərdə Qarabağ müharibəsi döyüşçüləri ilə görüşlər keçirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Şagirdlərdə vətənpərvərlik hissinin tərbiyə edilməsində IX sinifdə tədris edilən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının Əsasları fənni də mühüm yer tutur.

Azərbaycan Respublikası dünyəvi dövlət olsa da yetişən gənc nəslə dini hislərin aşılanmasına da diqqət yetirilməlidir. Uşaqlar müqəddəs kitabımız olan

Qurani-Kərimə əxlaq və tərbiyəyə qüvvət verməyi əsas məqsəd hesab edən kitab kimi baxmalıdırlar. Məhəmməd Peyğəmbər (s.ə.s.) deyirdi: "Valideynlərinizi sevin, onlara hörmət edin, qəriblərə, yoxsullara kömək göstərin, nə xəsis, nə də israfçı olun, xoş əxlaq olun, adam öldürməyin, qəyyumu olduğunuz yetimlərin pulunu yeməyin, qeybət edib adamlara böhtan atmayın...". Ümummilli lider H.Əliyevin təbirincə desək: "...Gənclərimizin islam dinini mənimsəməsi üçün, hesab edirəm ki, lazımi tədbirlər görülməlidir... Yəni bizim gənclərimiz dinimizi olduğu kimi öyrənməli, qəbul etməli və ondan istifadə etməlidirlər" (1, s. 363). Professor Z.Qaralov yazır: "İslam elmi fərdlərin mənəvi saflaşması məsələ-sində çox dəyərli tərbiyə sistemi formalaşdırmışdır. Bu elmin nailiyyətlərini yeniləşən Azərbaycanda geniş tətbiq etməklə, insanların və cəmiyyətin mənəvi saflaşdırılması işində böyük uğurlar əldə etmək olar" (5, s.26).

"Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında əxlaq-mənəvi keyfiyyətlərin ailədə qoyulduğu öz geniş əksini tapır. Uşaq böyüdükcə ailədə aldığı tərbiyə cəmiyyətdə cilalanır. Oğuzlar öz övladlarını yersiz əzizləmir, onu çətinliklərə salır, sınağa çəkirlər. Bu kimi keyfiyyətlər insanı hələ uşaqlıqdan ələ baxımlıqdan, tənbəllikdən, zəhmətə xor baxmaqdan, çətinlik qarşısında özünü itirməkdən, qorxaqlıqdan qoruyur, ona mübarizlik, cəsurluq, diribaşlıq, çeviklik, igidlik, mərdlik və s. bu kimi sağlam həyat üçün gərəkli sifətlər aşılayır. Dastanda bəhs edilən ata-ana, valideyn-övlad, ər-arvad məhəbbəti, ailə səmimiyyəti bu gün üçün də tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyır. Eləcə də adət-ənənələrə, el-obaya, doğma torpağa, insanlarına dərin məhəbbət və sevgi hissinin qabarıq şəkildə əks olunması da bu gün mühüm tərbiyəvi təsirə malikdir.

Tarixin, xüsusən Azərbaycan tarixinin tədrisi zamanı şagirdlərə xalqımızın şanlı tarixi keçmişindən, qədim dövlətçilik ənənələrindən, görkəmli dövlət və mədəniyyət xadimlərinin fəaliyyətindən danışarkən onlara milli mənsubiyyətlərini dərk etmək, vətənpərvərlik, cəsurluq, mərdlik, qorxmazlıq, sözübütövlük və s. müsbət mənəvi keyfiyyətlər aşılamaq lazımdır. Tarix və Azərbaycan tarixi fənləri proqramında demək olar ki, hər bir mövzuda tarixi şəxsiyyətlərdən söz açılır. Şagirdlərə dərs prosesində öyrəndikləri tarixi şəxsiyyətlər haqqında əlavə məlumat hazırlamaq barədə ev tapşırığının verilməsi bu sahədə çox uğurlu və təcrübədə sınanılmış üsuldur.

Coğrafiyanın tədrisində Azərbaycan təbiətinin zənginliklərinə, coğrafi mühitinə əhəmiyyətli dərəcədə toxunulur. Bu tip mövzulardan istifadə edərək, şagirdlərdə milli hisləri oyatmaq, onlarda humanist duyğuların inkişafına təkan vermək çox vacib məsələdir. Onları gəzintilərə aparmağın da əhəmiyyəti böyükdür. Milli-mənəvi tərbiyədə xeyirxahlıq və humanist duyğularımızın, qəlbiyumşaqlıq və emosionallığımızın, eləcə də zərif estetik hislərimizin mühüm bir mənbəyini respublikamızda olan zəngin təbiət, rəngarəng coğrafi mühitlə yanaşı, xalqın musiqi mədəniyyətində, musiqimizin melodikliyində, xüsusən də muğamların, saz havalarının ahəngdarlığında axtarmaq lazımdır. Bu baxımdan şagirdlərin milli-mənəvi tərbiyəsinin inkişafında musiqi fənninin də danılmaz rolu vardır.

Humanitar fənlərin tədrisi zamanı milli-mənəvi tərbiyə məsələsinə toxunmağın ən səmərəli metodlarından biri də, təbii ki, müəllimin İKT vasitələrindən geniş istifadə etməsidir. Şagirdlərin diqqətini tərbiyənin milli-mənəvi cəhətinə yönəltmək işində tarixi-qəhrəmanlıq filmlərimizin, xüsusən məişətimizə və Azərbaycanın təbiətinə dair sənədli filmlərin izlənməsi, xalq musiqisinin dinlənilməsi böyük rol

oynayır.

Qloballaşan dünyada xalqın tarixi, mənəvi ucalığı vaxtaşırı xatırlanmalıdır. Əsas məqsədimiz gələcək nəsillərimizi ulu əcdadlarımızdan qalan miraslarla yaxından tanış etmək və onları bu ruhda - dönməzlik, əyilməzlik, mərdlik və qəhrəmanlıq ruhunda tərbiyə etməkdir. Bu halda onlar nəinki mənəvi xüsusiyyətlərə yaxınlaşmış olarlar, həm də xalqımızın daha müqtədir gələcəyinin təmin edilməsinin iştirakçısı olarlar. Unutmaq olmaz ki, özünün milli adət-ənənəsinin qorunub saxlanması qayğısına qalmayan, onların qədrini bilməyən bir xalq nəinki vahid bir millət kimi formalaşa, hətta özünün mövcudluğunu belə hifz edib saxlaya bilməz.

Rəyçi: prof. Q.Hüseynov

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev. Təhsil millətin gələcəyidir. Bakı, 2002.
2. Azərbaycan Respublikasının təhsil naziri M.Cabbarovun Azərbaycan müəllimlərinin XIV qurultayında məruzəsi. //Azərbaycan məktəbi, 2014, №1.
3. Həsənov A. Milli-mənəvi dəyərimiz. Bakı, 2010.
4. Kitabi-Dədə Qorqud. Bakı, 1997.
5. Qaralov Z. Tərbiyə. I cild, Bakı, 2003.
6. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Bakı, 1983.
7. Cəfərov N., Kərimli T., və b. Ədəbiyyat (Ümumtəhsil məktəblərinin 10-cu sinfi üçün dərslik). Bakı, 2012.
8. Ədəbiyyat (Dərslik-Müntəxəbat. Ümumtəhsil məktəblərinin 10-cu sinfi üçün). Bakı, 2012.
9. Ələkbərov U., Əliyev B., Musayeva O. İnsan və cəmiyyət (Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün dərslik). Bakı, 2014.
10. Seyidov F. Türk xalqlarının tərbiyə və məktəb tarixinə dair. Bakı, 1997.
11. Həsənova P. “Kitabi-Dədə-Qorqud”dastanında mənəvi tərbiyə məsələləri. Avtoreferat. Bakı, 2012.

A.Мухтарова

Возможности гуманитарных предметов в формировании национально-духовное воспитания

Резюме

В статье говорится об эффективного исползования от возможностях гуманитарных предметов в становление национально – духовного воспитания учащихся.

A.Mukhtarova

Opportunities offered by social subjects in the establishment of national virtues

Summary

Efficient use of the chances concerninq humanitarian subjects in the formasion of pupils national-moral training.

UŞAQ-GƏNCLƏR İDMAN MƏKTƏBLƏRİNİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN PEDAQOJİ-METODİK TƏMİNATI MODELİ

Hicran Şərifov,
AR DİN Polis Akademiyasının müəllimi, əməkdar bədən tərbiyəsi və idman xadimi, beynəlxalq dərəcəli hakim

Açar sözlər: *piramida şəkilli, təlimə hazırlıq, yarış prosesi, pedaqoji-metodik təminat, keyfiyyətə əsaslanan təhsil, tibbi-bioloji təminat, profilaktik-bərpaedici fəaliyyət.*

Ключевые слова: *пирамида, подготовка к обучению, процесс соревнования, педагогическое и методическое обеспечение, образование основанное на качество, медицинское и биологическое обеспечение, профилактическое и реабилитационное обеспечение.*

Key words: *pyramidal, training, competition process, pedagogical-methodical service, education based on quality, biomedical supply, preventive-revitalizing activities.*

Uşaq-gənclər idman məktəblərində (UGİM) piramidaşəkilli çoxillik təlimə hazırlıq, təlim-məşq və yarış prosesinin keyfiyyətini yüksəltmək məqsədilə sistemli iş aparılır. Lakin nəzərdə tutulmuş keyfiyyət səviyyəsinə nail olmağa imkan yaradan təhsil sisteminin pedaqoji-metodik təminatının yeni modeli yaradılmalıdır. Bunun üçün UGİM-də təhsil prosesinin "giriş" və "çıxış" hazırlıq səviyyəsinin proqnozlaşdırılması, layihələşdirilməsi, modelləşdirilməsi, uşaq-gənclərdə tələb olunan xüsusi hazırlıq səviyyəsinin təminatı mühüm əhəmiyyət daşıyır. Arzuedilməz yayınmaların vaxtında qeyd olunması və qarşısının alınması, yeni texnologiyaların tətbiqi ilə tədris prosesinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, pedaqoji prosesin müvafiq tələblər əsasında real keyfiyyətinin dəyərləndirilməsinin icrası vacib hesab olunur.

Təqdim olunan pedaqoji-metodik təminat modeli nöqteyi-nəzərindən, vahid tədris prosesi və həmçinin onun tərkib hissələrinin səmərəli idarəedilməsi idman məktəbinin fəaliyyətini optimal təşkil etməyə imkan verir. Bu işdə ən mühümü UGİM-in idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsidir. Seçilmiş məqsəd və səviyyələr əlaqələndirilməli, funksional asılılıqlar müəyyənləşdirilməli, məktəbdaxili idarəetmə subyektlərinin optimallaşdırılmasına nəzarət gücləndirilməlidir. UGİM-in idarəetmə sisteminin təşkilati prosesi fəal, qabaqlayıcı, nəticəyönümlü xarakter daşımalıdır.

Nəticəyönümlü idarəetmədə aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır (9):

- UGİM-in idarəetmə işində təşkilati fəaliyyətin sabitliyinin qorunması;
- təcrübə prosesinin optimal şəkildə reallaşmasına zəmin yaradan fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi istiqamətində perspektiv işlərin görülməsi;
- əlverişli, effektli təcrübənin müəyyən vaxtda istifadəsi;
- daxili və xarici mənfi amillərin nəzərə alınması, zərərsizləşdirilməsi.

Keyfiyyətə əsaslanan təhsil sistemində arzuolunan nəticə idarəetmənin dəyərləri, onun əsasında idarəetmə sisteminin mexanizmi, təşkilati quruluşu, üslubları, vasitələri, funksiyaları durur (7).

UGİM-in fəaliyyətinin öyrənilməsi, elmi-metodiki ədəbiyyatın və anket sorğusunun təhlilinin nəticəsindən aydın oldu ki,

gənc idmançıların hazırlanması sistemində idarəetmə komponentlərinə: uşaq-gənclər idman məktəblərində tədrisin təşkilində vahidlik; təlim-tədris prosesinə kompleks nəzarət sistemi; tədris prosesini təmin edən yardımçı fəaliyyət; elmi-metodik layihələrin həyata keçirilməsi və onların təlim-tədris prosesinə inteqrasiyası daxil edilməlidir.

UGİM-in pedaqoji-təşkilati fəaliyyətinin məzmun və quruluşunda aşağıdakı dəyişikliyin həyata keçirilməsi məqsədəmüvafiqdir (8):

1. UGİM-in təlim, pedaqoji-metodik və təşkilati-metodik fəaliyyətində, təlim-tədris prosesinin tibbi-bioloji təminatında, profilaktik-bərpaedici fəaliyyətində əsaslı dəyişikliyin aparılması;

2. Təşkilati-metodiki fəaliyyətin alt sisteminin müəyyənləşdirilməsi, onların fəaliyyətinin məzmunun, qarşılıqlı əlaqəsinin və tabeçiliyinin hazırlanması.

İdarəetmə fəaliyyətinin quruluşuna-məzmun texnologiyalarına müvafiq təşkilati fəaliyyət rəhbəri vəzifəsi təsdiq edilməli, onun vəzifələri və fəaliyyətinin məqsədi müəyyən edilməlidir. UGİM-in direktor müavininə yeni məzmunlu iş təqdim edilməklə, "pedaqoji-metodik təminat modeli" yaradılmalıdır. Tərtib edilmiş pedaqoji-metodik təminat modelinə və idman məktəbinin tələbatına müvafiq olaraq perspektiv fəaliyyət planı və "UGİM-in direktor müavininin idman təmayülü üzrə vəzifələri"nə aşağıdakılar aid edilə bilər:

- UGİM-in direktor müavini tədris prosesinə rəhbərlik edir. Məşğələlərin sistemli təhlilini aparır, onun təşkili və nəticələrinin reallaşdırılmasını idarə edir. Şagirdlərin hazırlıq səviyyəsinin ümumiləşdirici, müqayisəli, problemli təhlilini (keçid və yekun yoxlama sınaqları) keçirir.

– Müəssisənin tələb və şəraitinə müvafiq idman növü üzrə dövlət proqramlarının uyğunlaşmasını təşkil edir. Təlim-tədris prosesinin planlaşdırılması sənədlərinin hazırlanmasını idarə edir.

- Təlim-tədris prosesinin kadrlarla təminatının statistik təhlilini aparır. Kadrların tarifikasiyası üzrə materiallar hazırlayır.

– İdman məktəbinin ümumi iş planını tərtib edir (6). Təhsil prosesinin təşkili və idarə edilməsində iştirak edən xüsusi məsul xidmət və bölüm rəhbərlərinin fəaliyyətini təşkil edir.

– Təlim prosesinin cari və yekun sənədləşmə vəziyyətini yoxlayır. Məşqlərin cədvəlini tərtib edir.

– Məşqçi-müəllim heyətinin iştirakı ilə aktual mövzuya həsr olunmuş iclasları: yarışlarda iştirak nəticələri üzrə; yoxlama sınaqlarının keçirilməsi üzrə; sənədlərin yoxlanılması nəticələri üzrə təşkil edir və keçirir.

– Təlim-tədris və tərbiyə prosesəsinə aid olan məsələlərin yeni normativ-hüquqi və pedaqoji-metodiki sənədlərin məzmunu haqqında məşqçi-müəllim heyətini xəbərdar edir.

– Məşqçi bölmələrini təlim-tədris prosesi və onun təhlilinin təkmilləşdirilməsi üzrə idman növlərinə müvafiq didaktik tövsiyələrlə təmin edir. Şagirdlərin ixtisaslaşdırılması üzrə sənədləri hazırlayır. Nizam-intizam məsələləri üzrə şagirdlərlə söhbətlər aparır. Təlim-tədris prosesinin ümumi məsələləri üzrə valideynlərlə iş aparır və s.

Direktor müavininin pedaqoji- metodik fəaliyyətinə aşağıdakılar aid edilir :

- UGİM-in direktor müavini pedaqoji kollektivin metodik ehtiyaclarının müxtəlif cəhətlərini müvafiq tələblər əsasında müəyyənləşdirir.

– Müəllimlərin fəaliyyətini, onların metodiki yardıma olan ehtiyacını araşdırır.

– Təhsil prosesi üçün yeni texnologiyaların

axtarışını həyata keçirir, təlim-tədris prosesində onların effektli istifadəsini təşkil edir.

– Məktəbin təlim fəaliyyətində yeni texnologiyaların tətbiqində fəal iştirak edir.

– Metodiki və elmi-metodiki yardımın təşkili məqsədilə müəllimlərin fəaliyyətini pedaqoji nəzarətdə saxlayır.

- İnnovasiya, tədqiqat, təcrübə işləri ilə məşğul olan xidmətlərin ümumi rəhbərliyini həyata keçirir, onların fəaliyyətinə nəzarət edir.

– Pedaqoji fəaliyyətdə yeniliyi təmin edir, normativ sənədlərin hazırlanmasını planlaşdırır və icrasına nəzarət edir və s.

Bununla yanaşı, idman məktəbinin inkişaf strategiyası, tədris prosesinin planlaşdırılması sənədlərinin hazırlanması, idman məktəbi fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsini təmin edən yeni xidmətlərin yaranması, zəruri innovasiya fəaliyyətinin keçirilməsi, üzrə təkliflər verir.

UGİM-in pedaqoji-metodik təminat modelinə uyğun fəaliyyətini optimallaşdırmaq məqsədilə hazırladığımız "Tədris-metodiki kabinet haqqında təlimat"ın, məzmununa aşağıdakılar aiddir:

1. Ümumi müddəalar

Tədris-metodiki kabinet (bundan sonra TMK) Uşaq-gənclər idman məktəbinin (bundan sonra UGİM) struktur bölməsidir. UGİM fəaliyyətində "Təhsil haqqında", "Bədən tərbiyəsi və idman haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunlarına, təhsil, bədən tərbiyəsi və idman üzrə normativ-hüquqi sənədlərə, Təhsil Nazirliyinin, Gənclər və İdman Nazirliyinin idarə heyətinin qərarlarına, təhsil müəssisəsinin Nizamnaməsinə və hazırkı təsnifata əsaslanır.

2. Tədris-metodiki kabinetin vəzifələri

Təlim-tədris prosesinə nəzarəti və proqramlaşdırmanı həyata keçirir.

Rəhbər işçilər, metodist təlimçilər və məşqçi-müəllim heyətinin peşəkar səviyyəsini yüksəldir. Təhsil prosesinin metodiki təminatını koordinasiya edir.

3. Əsas fəaliyyət istiqamətləri:

• Rəhbər və məşqçi-müəllim kadrları, məşqçi bölmələri (idman növü üzrə), təşkilati-metodiki xidmətlərin məlumatlandırıcı, peşəkar tələblərinin dəyişilməsinə yardım göstərir.

• Pedaqoji məlumat bankını yeni nəzəri materiallarla, innovativ pedaqoji texnologiyalarla, elmi-praktiki ədəbiyyatla təchiz edir.

• Məlumatlandırıcı-metodiki və nəzəri-praktik materialların hazırlanmasına şərait yaradır.

• İxtisasartırma prosesi üçün təlim-mövzuları hazırlayır.

• "Açıq təlim-tədris məşğələləri", seminarlar, "dəyirmii masalar" təşkil edir.

• Fərdi müstəqil təhsil planları hazırlayır və s.

Uşaq–gənclər idman məktəbləri mütəxəssislərinin peşəkarlıqlarının yüksəldilməsi üçün aşağıdakı mövzular tövsiyə olunur: uşaq-gənclər məktəblərində çoxillik hazırlıq prosesinin problemləri və onların həlli yolları; seçilmiş idman növündə innovasiya texnologiyalarının tətbiqi; idman vəsaitlərindən müasir hazırlıq sistemində istifadə; təlim-tədris prosesinin təşkilati-metodiki təminatı; təlim-tədris prosesinin informasiyalaşdırıcı–diaqnostik təminatı və s.

Aparılan təhlillər onu deməyə əsas verir ki, UGİM-in direktor müavinini, metodiki fəaliyyət rəhbərini, metodist-təlimatçıları, baş məşqçiləri və məşqçilər qrupunu özündə birləşdirən "metodiki xidmət kollektivi" yaradılmalıdır. Metodiki xidmət kollektivinin fəaliyyət cəhətlərinin aşağıdakı məzmunda hazırlanması məqsədəuyğundur.

1. "Ətraf mühit" lə əlaqənin qurulması üzrə metodiki iş.

2. Təhsil prosesinin optimallaşdırılması

üzrə metodiki iş.

3. Məşqçi-müəllim heyətinin fəaliyyəti üzrə metodiki iş.

Birinci qrupa aşağıdakı funksiyalar aid edilir:

- bədən tərbiyəsi və idman sahəsində təhsil siyasətinin sosial sifarişi, konkret metodiki proqram materialları, yuxarı idarəetmə orqanlarının əmr və göstərişləri, onların hər bir idman məktəbi əməkdaşına məqsədyönlü izahının dərk olunması;
- pedaqoji-metodiki xidmətlərin tövsiyə və nailiyyətlərindən istifadəsi;
- qabaqcıl təcrübənin nailiyyətlərindən, təlim-tədris prosesinin innovativ texnologiyalarından istifadəsi;
- idman məktəbi çərçivəsindən kənarda, kollektivdə yaranan təcrübənin yayılması.

İkinci qrupun əsas funksiyalarına aşağıdakılar aid edilir:

- idman məktəbində məşqçi-müəllim kollektivinin birliyi;
- UGİM-də təhsil prosesinin təhlili, tədris fəaliyyətində yaranan çətinliklər və çatışmazlıqların aradan qaldırılması;
- məktəbdaxili qabaqcıl pedaqoji təcrübənin aşkar olunması, ümumiləşdirilməsi və təbliği;
- məşqçi-müəllimlərin yaradıcı kollektiv fəaliyyətinə müvafiq tələblərin inkişafı;
- Məktəb kollektivinin elmi-tədqiqat fəaliyyətinin, idmançı ehtiyatlarının sistemli hazırlanmasının aktual problemləri üzrə təcrübə işlərinə, təlim-məşq prosesinin yeni metodikalarının hazırlanmasına alışdırılması.

Üçüncü qrup pedaqoji-metodiki xidmət funksiyalarını tətbiq edən zaman, təlim-məşq prosesinin optimal dərəcədə quruluşu bacarıqlarının cəmini təşkil edən aşağıdakı əsas səriştələri seçmək lazımdır:

1. Təlim-tədris prosesinin optimal dərəcədə planlaşdırılması, layihələndirilməsi: proqramın metodiki tələblərinin adekvat surətdə dərki; şagirdlərin real imkanlarının diaqnozlaşdırılması; təhsilin forma, vasitə və üsullarının optimal seçimi; vahid nəzarət hazırlığının məzmunu, üsul və formalarının mənimsənilməsi; əlverişli tədris, mənəvi-psixoloji, gigiyena və estetik şəraitinin yaradılması.

2. Nəzərdə tutulan təlim-məşq məşğələ planlarının optimal surətdə reallaşması bacarığı: şagirdlərin diqqətinin əsas təlim-məşq məşğələlərinə toplanması və onların yerinə yetirilməsi; şagird fəaliyyətinin optimal surətdə idarə edilməsi; seçilmiş idman növü metodikasına yiyələnmək; məşq təsirləri nəticələrinin nəzarətini keçirmək.

3. Optimallıq meyarları üzrə təlim-məşq işinin nəticələrinin təhlili bacarığı: təhsil nəticələri, şagirdlərin xüsusi hazırlıq səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi; qoyulmuş məsələlərə müvafiq müxtəlif hazırlıq mərhələlərində təlim-məşqin nəticələrinin uyğunluğunun təhlili; məşq prosesi nəticələrinin uğur və çatışmazlıq səbəblərinin aşkar edilməsi; əldə edilən yekundan düzgün nəticələr çıxarmaq və təlim-tədris prosesinə sürətli düzəlişlər daxil etmək.

Metodiki iş çərçivəsində mövcud tədris prosesinin vəziyyəti, idman məktəbinin fəaliyyətinin keyfiyyəti və şagirdlərin hazırlıq səviyyəsinin diaqnostik təhlili aparılmalıdır. Şagirdlərin ilkin, keçid və yekun hazırlıq səviyyəsinin xarakteristikasına uyğun tələblərə dəyişdirilməsi, fiziki və texniki-taktiki hazırlıq və rəqabətli fəaliyyət səviyyəsinə uyğun tələblər tərtib edilməsi diqqət mərkəzində olmalıdır.

Elə etmək lazımdır ki, təhsil prosesinin optimallaşdırılması amili kimi, təlim-tədris məşğələlərinin kafilik və effektivliyinin pedaqoji təhlil məzmunu və meyarları düzgün müəyyənləşdirilsin.

Beləliklə, aparılan müşahidə və

təhlillərdən belə qənaətə gəlmək olar ki, uşaq-gənclər idman məktəblərinin idarə edilməsində hazırlanmış yeni pedaqoji-metodik sistem tətbiq olunmalıdır. Üçüncü mərhələdə hazırlanmış pedaqoji-metodik təminat modeli UGİM-in idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi və nəzəri-təcrübi fəaliyyətinin optimallaşdırılmasına tətbiq olunmalıdır.

Hüquqi-normativ sənədlərə (3) və təhsil prosesinin idarəetmə texnologiyasına müvafiq olaraq (4), real rəsmi tabeçilik və mütəxəssislərin tabeçiliyi təyin edilməlidir. "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu (1) və "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nın (2) verdiyi imkanları nəzərə alaraq, eksperiment apardığımız UGİM-lərdə ictimai idarəetmə təşkilatlarının (idman məktəbinin böyük pedaqoji şurası; şöbələrin məşqçi-pedaqoji şurası; kapitanlar şurası) yaradılması görülən işin keyfiyyətinə böyük təsir göstərə bilər.

Rəyçi: p.e.d. İ.Cəbrayılov

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2009.
2. Azərbaycan Respublikasında Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası.// Azərbaycan məktəbi, 2013, №5.
3. Azərbaycan Respublikasında 2004-2008-ci illər ərzində bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafı üzrə Dövlət Proqramı. Bakı, 2004.
4. Əbiyev T. İdmanın texniki vasitələri. Bakı, 2012.
5. Əliyev K. İdmançının qələbə psixologiyası. Bakı, 2008.
6. Əliyev P., Əhmədov H. Təhsil müəssisələrində tərbiyə işinin təşkili. Bakı: Təhsil, 2004.
7. Бауэр В., Никитушкин В., Петров А. Основные принципы построения системы подготовки спортивным резервов. РФ: Учебно-методическое пособие. Москва, 2002.
8. Набатникова М. Особенности комплексного педагогического контроля в системе подготовки юных спортсменов Олимпийский резерв. Киев: Спорткомитет, 1982.
9. Никитушкин В., Квашук Н., Бауэр В. Организационно-методические основы подготовки спортивного резерва: Монография. Москва, Советский спорт, 2005.

Г.Шарифов

Модель педагогического методического обеспечения управления детско-юношеских спортивных щкол

Резюме

В статье обосновано создание «Модели педагогического и методического обеспечения» управления детско-юношескими спортивными школами. Указаны пути оптимизации функций заместителя директора школы, старшего тренера и методиста. С целью оптимизации деятельности, соответствующей модели педагогического и методического обеспечения детско-юношеских спортивных школ, подготовлена «Инструкция об учебно-методическом кабинете», внедрена в практику и получены положительные результаты.

H.Sharifov

Pedagogical-methodical service model in management of child-youth sport schools

Summary

The article justifies the formation of pedagogical-methodical service model in management of child-youth sport schools. The article also shows methods how to optimise functions of vice-director, head trainer and methodist. "Guideline about education-methodist study" has been compiled in order to adjust child-youth sport schools with pedagogical-methodical service model. The guideline proved to be effective in practice and produced positive results.

AZƏRBAYCANIN İLK QADIN PEDAQOJİ ELMLƏR DOKTORU

Azərbaycanın ilk, Şərqin ikinci pedaqoji elmlər doktoru kimi nüfuzlu bir titul daşıyan, professor Rəfiqə Mustafayevanın 80 yaşı tamam olur. Azərbaycan pedaqoji ictimaiyyəti onu məhsuldar alim, təcrübəli təhsil işçisi, gözəl insan kimi tanıyır. O şərəfli bir ömür yolu keçmişdir.

Rəfiqə Şahgül qızı Mustafayeva 21 iyun 1936-cı ildə Bakı şəhərində - Balaxanı qəsəbəsində anadan olmuşdur. O, bu qəsəbədəki 204 nömrəli tam orta məktəbi bitirdikdən sonra Azərbaycan Dövlət Universitetinə daxil olmuş və 1959-cu ildə oranı bitirmiş, elə həmin ildə 100 nömrəli tam orta məktəbdə əmək fəaliyyətinə ibtidai sinif müəllimi kimi başlamış, az sonra 182 nömrəli tam orta məktəbə Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi təyin edilmişdir. 1961-1972-ci illərdə o nəinki işlədiyi məktəbdə, hətta bütün Bakı şəhərində qabaqcıl ədəbiyyat müəllimi kimi tanınmışdır. Elmə həvəsi onu elə ilk günlərdən pedaqogikanın mükəmməl sirlərinə yiyələnməyə sövq etmiş, gənc müəllim 1970-1972-ci illərdə təhsilini artırmaq məqsədi ilə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutunun əyani aspiranturasına daxil olmuşdur. Aspiranturanı uğurla bitirən Rəfiqə xanım Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutunda saxlanılmış və burada əvvəlcə kiçik elmi işçi, sonra baş elmi işçi kimi böyük səylə pedaqoji tədqiqatlarını davam etdirmişdir. 1974-cü ildə namizədlik dissertasiyası müdafiə edərək, pedaqoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almışdır.

Rəfiqə xanımın pedaqoji fəaliyyət göstərdiyi illərdə onun çalışdığı məktəblərdə 18 şagird məktəbi qızıl medalla bitirmiş, 54 nəfər filologiya üzrə ali təhsil almışdır. Yetirmələrinin adı həmişə Bakı şəhərinin qabaqcıl müəllimləri sırasında çəkilmişdir.

R.Mustafayeva 1979-cu ildə müsabiqə yolu ilə Azərbaycan Mərkəzi Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutuna baş müəllim təyin olunmuşdur. 1985-ci ildə təkmilləşdirmə institutları kafedral sistemə keçəndə, O, AMMTİ-da “pedaqogika-psixologiya” kafedrasına müdir seçilmiş və 22 il bu kafedraya rəhbərlik etmişdir. İstedadlı alim işlədiyi müddətdə keçmiş SSRİ-nin müxtəlif şəhərlərində elmi ezamiyyətlərdə olmuş, doktorluq dissertasiyası üçün zəngin materiallar toplamış və nəhayət, 1987-ci ildə pedaqoji elmlər doktoru alimlik dərəcəsinə yüksəlmişdir.

Müstəqilliyimizin ilk illərində Rəfiqə xanım daha məhsuldar işləməyə başlamış, kafedra üçün yeni məzmunlu tədris planı və proqramları hazırlamış, gənc alim-metodistləri də bu işə həvəsləndirmişdir. Bunun nəticəsidir ki, onun rəhbərlik etdiyi kafedranın əməkdaşlarının əksəriyyəti az müddətdə uğurla namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişlər. O, elmi işlərə rəhbərlik etməklə yanaşı, dissertasiyalara “Aparıcı müəssisə rəyi” hazırlayır, namizədlik və doktorluq dissertasiyasını müdafiə edəcək alimlərə opponentlik edirdi.

Rəfiqə xanım gənclərin yaxın köməkçisi olmuş, onun rəhbərliyi ilə 14 nəfər pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru adını almışdır.

Onun əməyi həmişə layiqincə qiymətləndirilmişdir. O, kafedra müdiri olduğu illərdə “Fədakar əməyə görə” medalı ilə təltif olunmuşdur. O zaman elə bir mətbuat orqanı yox idi ki, orada onun məqaləsi çap

olunmasın. Pedaqoji ictimaiyyət "Azərbaycan məktəbi", "Azərbaycan müəllimi", "Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi" və başqa pedaqoji mətbuat orqanlarında tez-tez onun məqalələrinə rast gəlir, ən nüfuzlu, respublika əhəmiyyətli elmi-praktik konfranslarda onun səsini eşidirdi. 1988-ci ildə o, uzunmüddətli və zəhmətkeş əməyinə görə "Əmək veteranı" medalı ilə təltif olunmuşdur.

Rəfiqə xanım 1998, 2000 və 2003-cü illərdə Azərbaycan müəllimləri qurultaylarına nümayəndə seçilmişdir. Müxtəlif ölkələrə, o cümlədən Türkiyə, Qırğızıstan, Estoniya, Ukrayna və b. ölkələrə gedən nümayəndə heyətinin üzvü kimi respublikamızı təmsil etmişdir.

1990-cı ildə R.Mustafayeva AMMTİ-nin "pedaqogika və psixologiya" kafedrası üzrə professor adına layiq görülmüşdür. O, müntəzəm olaraq elmi-pedaqoji kadrlarla aparılan işlərdə, müdafiə şuralarında elmi rəhbər, opponent kimi iştirak etmişdir.

R.Mustafayeva uzun illər Respublika Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının eksperti kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1992-ci ildə "Əməkdar müəllim" fəxri adını almışdır.

O, 1995-ci ildə "Xan qızı Natəvan" mükafatına, 1996-cı ildə "Akademik Mehdi Mehdizadə mükafatı laureatı" adına layiq bilinmiş, 1996-cı ildə pedaqogika elmi sahəsindəki səmərəli fəaliyyətinə görə, həmçinin 2009-cu ildə "Azərbaycan məktəbi" jurnalının 85 illik yubileyi münasibəti ilə Təhsil Nazirliyinin Fəxri Fərmanı ilə təltif olunmuşdur.

Rəfiqə Mustafayevanın zəhməti dünyanın bir sıra ölkələrində də öz qiymətini almışdır. O, 1996-cı ildə Türkiyənin Milli Eğitim Bakanlığı tərəfindən Samsunda keçirilən "Türk Kültürünü, eğitim sistemini tanıtma və türkcə öğrətim" seminarında iştirakına görə fərqləndirilmiş, qardaş ölkədə öz mühazirə və söhbətləri ilə Samsun ziyalılarının rəğbətini qazanmışdır. O, həmkarı, professor Y.Kərimovla birlikdə 1997-ci ildə Samsunda elmi məzuniyyətdə olarkən, müstəqil Azərbaycanda pedaqogika elminin ən yeni nailiyyətləri barədə türkiyəli həmkarlarını məlumatlandırmışdır.

R.Mustafayeva, həmçinin Qırğızıstanın Bişkek şəhərində keçirilmiş Beynəlxalq konfransda (21-25 noyabr 2000-ci il) çoxməzmunlu çıxış etmiş, "Addım-Addım" Beynəlxalq təhsil proqramı üzrə Ukrayna Respublikasının Kiyev şəhərində keçirilmiş Beynəlxalq konfransda Azərbaycan nümayəndə heyətinin rəhbəri kimi proqramın respublikamızda həyata keçirilməsi ilə əlaqədar məruzə etmişdir. Latviyanın Riqa şəhərində keçirilmiş Beynəlxalq konfransda "Azərbaycanda "Addım-Addım" təhsil proqramının tətbiqi ilə bağlı qazanılmış uğurlar barədə danışmaq da məhz R.Mus-

tafayevaya həvalə olunmuşdur. Pedaqoji tədqiqatlar sahəsindəki uğurlarına görə, o, 04 aprel 2002-ci ildə Beynəlxalq Pedaqoji Akademiyanın həqiqi üzvü seçilmişdir.

Rəfiqə Mustafayeva 24 kitabın, 137 məqalənin, 14 tədris proqramının müəllifidir. 5 nəfərin doktorluq, 13 nəfərin namizədlik dissertasiyasının rəsmi opponenti olmuşdur. 14 nəfərin dissertasiya işinə aparıcı müəssisə rəyi, 7 nəfərin doktorluq, 13 nəfərin namizədlik dissertasiyasının avtoreferatına rəy yazmışdır. 45 kitab və kitabçanın elmi redaktoru, 17 əsərin rəyçisidir. Əsas əsərləri aşağıdakılardır: "Yeni vətəndaş tərbiyəsində proqram, dərslik və müəllimin rolu" (1992), "Əliheydər Şirin oğlu Həşimov (biblioqrafik göstərici)" (1994); "Təlim prosesində milli xüsusiyyətlərin nəzərə alınması" (1994); "Bir ömrün yarpaqları" (şərqşünas alim Maqsud Hacıyev haqqında biblioqrafik məlumat) (1995); "Pedaqogika. Ümumi pedaqogika üzrə mühazirə xülasələri" (dərs vəsaiti) 2004; "Addım-Addım" Beynəlxalq təhsil proqramının mahiyyəti" (dərs vəsaiti), (2004); "80 yaşın işığında" (2004); "Mir Cəlalın hekayələrində tərbiyə məsələləri" (2006); "Ömürlərə nur paylayanlar" (2006); "Son 20 ildə çap olunanlardan nümunələr" (2010).

Rəfiqə xanım hazırda yeni kitabı üzərində işləyir. Bu kitab "Gənclər siyasəti XXI əsrdə: tələbə gəncliyin tərbiyəsinin bəzi xüsusiyyətləri" adlanır. Adından da göründüyü kimi, böyük alimi dövrün nəbzini tutan məsələlər düşündürməkdədir.

Onu da xatırlatmağı lazım bilirik ki, Rəfiqə xanım dəfələrlə müxtəlif vəzifələrə keçmək barədə dəvət alsa da, öz elmi fəaliyyətindən ayrılmaq istəməmişdir. Bircə faktı deməklə kifayətlənirik ki, onu Azərbaycan KP MK-nın orqanı olan "Azərbaycan kommunisti" jurnalına işləməyə dəvət edəndə o "yox, mən doktorluq dissertasiyası müdafiə edəcəyəm" sözlərini demişdir. Rəfiqə xanım öz əməyi ilə həmişə elmi ictimaiyyətin gözündə ucalmış, zəhmətkeş alim kimi şöhrət qazanmışdır.

Rəfiqə xanım çox məhsuldar alimdir. Onun "Ədəbiyyat və incəsənət", "Azərbaycan gəncləri" və başqa qəzetlərdə elmi-pedaqoji məqalələri ilə yanaşı hekayələri də çap olunmuşdur. O çox təvazökar insandır. III sinif dərsliyində "Oxumaq həvəsi" məqaləsinin imzasız getməsini də özü istəmişdir.

Rəfiqə Mustafayeva hazırda təqaüddədir. Lakin o, yenə də yazır, təcrübəsini gənclərdən əsirgəmir. Elmimizin cəfakeşi olan Rəfiqə xanım heç zaman yorulduğunu deməmişdir. O həmişə öz erudisiyası, səliqə-sahmanı və zəhmətsevərliyi ilə həmkarlarına nümunə olmuşdur.

Rəfiqə xanıma can sağlığı, uzun ömür və yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.

Şəmistan Mikayılov,
pedaqoji elmlər doktoru, professor,
Prezident təqaüdçüsü

Asya Bəkirova,
pedaqoji elmlər namizədi, dosent

P.S. Rəfiqə Mustafayeva uzun müddətdir ki, "Azərbaycan məktəbi" jurnalının redaksiya heyətinin üzvüdür. Onun ən dəyərli məqalələri də məhz "Azərbaycan məktəbi"ndə dərc olunmuşdur. Jurnaldakı səmərəli fəaliyyəti həmişə redaksiyanı razı salmışdır.

"Azərbaycan məktəbi" jurnalı redaksiyası da professor Ş.Mikayılov və dosent A.Bəkirovanın təbrikinə qoşulur və Rəfiqə Mustafayevaya ən yaxşı arzularını bildirir.

<u>Arxivdən</u>

AZƏRBAYCAN PEDAQOJİ İNSTİTUTUNUN İLK MƏZUNLARINA N.NƏRİMANOVUN TƏBRİKİ

"Elmlərini yeni tamam etmiş müəllimlərə açıq məktub"

"Əziz yoldaşlar, təzə həyata qədəminizi təbrik edirəm. Vəzifəniz hər nə qədər qayət (çətin) və məsuliyyətli bir vəzifədirsə, bunu da düşünməlisiniz: insanın ruhunu ucaldan bir çox şey vardır ki, onun ən birincisi zəhmətdir. Mən istərdim, siz gələcək həyatınızda üç məsələyə diqqət edəsiniz:

1. Sizin tərbiyənizdə olan Azərbaycan balaları gərək zəhmətsevən olsunlar, yəni çətinlikləri başqasının yox, öz zəhmətləri ilə dəf etsinlər. Bunun üçün balalara təbiəti sevdirmək, onları təbiətin əlamətləri ilə maraqlandırmaq lazım gəlir.

2. Sizin tərbiyənizdən çıxan cavanlarımız gərək cəsur, cürətli və dayanətli olsunlar. Yəni bir parça çörəkdən ötrü ikiüzlülük etməsinlər, filankəsin xoşuna gəlmək üçün "qatığa qara" deməsinlər.

Amandır, yoldaşlar. Buna yaxşı fikir veriniz. Mənsəbdən ötəri yalan söyləyən, gündə vicdanını satan"ikiüzlü" adamlar bizim gələcək kommunaya üzv ola bilməzlər. Ona görə də, uşaqlarla daim əlaqədə olarkən hər kəlmənizdə, sözünüzdə artıq dərəcədə ehtiyatlı olmalısınız, çünki uşaq gördüyünü tez götürər.

3. Biz iddiamızdan əl çəkmirik: Azərbaycan Şərq üçün bir məktəbdir, yəni Şərq hazırki halında qalırsa, bizonahər cəhətdən müəllim olacağıq.Beş ildən sonra Türkiyə, İran, Əfqanıstan üçün bizim müəllimlərimiz elm - fənn meydanında hazır olacaqlar. Ona binaən (görə) qyrisinin lisanı (dili) altında qalmaq bütün işimizi təxirə salar. Bu səbəblərə görə dilimizi müstəqil bir şəklə salmaqda ən çox siz müəllimlərə ümid bağlayıb məktəbi bitirməyiniz münasibətilə sizi bir daha səmimi qəlbdən təbrik edirəm".

SSRİ MİK-nin sədri
Nəriman Nərimanov
Moskva şəhəri, 1924-cü il.